

VYSOKOŠKOLSKÉ SKRIPTÁ

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity

Eva Fordinálová

STARŠIA SLOVENSKÁ LITERATÚRA

2009

Trnavská univerzita v Trnave

© prof. PhDr. Eva Fordinálová, CSc.

Recenzenti:

Doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc.

Mgr. Gizela Gáfriková, CSc.

Za odbornú stránku týchto skript zodpovedajú autori.

Schválené Vedeckou radou Pedagogickém fakulty Trnavskej univerzity
11. 12. 2008 ako skriptá pre Pedagogickú fakultu TU.

ISBN 978-80-8082-249-1

Obsah

Úvod.....	4
I. Počiatky a formovanie slovenskej stredovekej literatúry (863-1500)	8
1. Historické pozadie, vznik a rozvoj slovienskej kultúry	8
A. Charakter literárnej tvorby	16
2. Nové formovanie kultúry pri začleňovaní do uhorského štátu (1000-1500).....	35
II. Literatúra renesančného humanizmu (1500-1620)	51
1. Historické pozadie, svetoví predstavitelia, podmienky u nás	51
2. Duchovná lyrika	57
3. Literárna tvorba v latinčine	68
4. Próza, veda, dráma	84
5. Svetská poézia v domácom jazyku a cyrilometodovská tradícia.....	87
A. Historické spevy	87
B. Umelá ľudová lyrika	94
C. Ústna ľudová slovesnosť.....	96
D. Cyrilometodovská tradícia	98
III. Baroková literatúra (1620-1780)	100
1. Historické pozadie, svetoví predstavitelia, podmienky u nás	100
2. Slovenská baroková duchovná lyrika	105
A. Evanjelická duchovná lyrika.....	105
B. Katolícka duchovná lyrika	111
3. Svetská poézia.....	120
A. Občianska a didakticko-reflexívna poézia	120
B. Ďalšie básnické žánre lyriky a epiky	130
4. Próza.....	135
A. Umelecká próza – najmä memoárová a cestopisná spisba.....	135
B. Žartovná, parodická spisba	140
C. Vedecká – náučná spisba	140
5. Dráma.....	144
6. Ústna ľudová slovesnosť'	145
Výberová literatúra.....	147

Úvod

Dejiny našej literatúry ukrývajú v sebe mnohé tajomstvá. Samozrejme, ide predovšetkým o našu staršiu literatúru, z ktorej stále nové dôležité fragmenty sa iba pomaly a viac-menej náhodne vynárajú na svetlo nášho vedomia z prítmnia slovenských, no najmä zahraničných archívov. A nielen z nich. V rôznych pozostalostiach, častokrát zachránených len zhodou šťastných okolností, sa taktiež zavše nečakane objavujú skvosty, ktoré obohacujú naše poznanie a dopĺňajú celkovú mozaiku staršej slovenskej literatúry o nové detaily, ale tie zase napomáhajú presnejšie zachytiť a pochopiť jej celkový obraz.

Pochopiť celostný obraz našej literatúry znamená pochopiť dušu národa, jeho túžby, úsilie, smerovanie. Na to však nestačí iba nahromadenie „dôkazového materiálu“, ale treba ho aj roztriediť - a predovšetkým tvorivo zinterpretovať na základe súvislostí a vzťahov, ktoré sa dopĺňaním tohto materiálu začínajú zreteľnejšie črtiť. Dejiny literatúry teda musia napĺňať - okrem poznávacieho - aj ďalšie dôležité poslanie, ktoré by bolo možno označiť ako rehistorizácia výskumu.

Pod pojmom „rehistorizácia“ však nechápeme návrat k schematickému a často násilnému „nalepeniu“ literatúry na dobovú konštrukciu - k historizujúcej metodológii (a zavše i mytológii). Okrem sústredovania sa bádateľov na vyhľadávanie starých textov ide teda i o návraty k literárnym tvorcom a dielam kľúčového významu v národnom živote - s cieľom sledovať ich cesty a pôsobenie až do súčasnosti. Čiže životná prax nás opäť privádza k postulátu formulovaného F. Schillerom - prepojiť minulé s prítomným. Treba sledovať tvorenie a postupné začleňovanie nášho kultúrneho dedičstva do súčasného národného vedomia. Možno predznamenať, že v našej literatúre je klasickým príkladom cyrilometodský literárny a kultúrny odkaz, ktorého pôsobenie možno

pozorovať v priereze našimi dejinami až do Preambuly Ústavy Slovenskej republiky.

Úloha rehistorizácie literárnovedného výskumu je o to naliehavejšia, že v súčasnom celosvetovom trende prijímania mnohých elementov z inonárodných literatúr je nevyhnutné dôkladne preskúmať „genetický kód“ vlastnej národnej literatúry, tvoriaci jej individualitu a nezastupiteľnosť v polyfónii svetovej literatúry, jej osobitý prínos do celosvetového umeleckého pokladu.

Osobitosť umeleckej tvorby nadobúda svoj najzreteľnejší výraz až na „širokouhlom“ historickom pozadí. Inak prijímala svetová kultúrna verejnosť Homéra pre Schliemannom - a inak po jeho archeologických objavoch Tróje. Kvalitné umelecké dielo je súhrn vedomostí o podstate zákonitostí historického vývinu ľudskej spoločnosti bez ohľadu na samotného tvorca, ktorý si pri umeleckom zmapúvaní vedomia a svedomia svojej epochy tento fakt vlastne ani neuvedomoval. Avšak odhalením „duše“ svojej doby urobil ju autor nesmrteľnou a jej atmosféru komunikovateľnou s budúcimi stáročiami.

Literárne diela obsahujú znalosti - „vedenie“ o svojej súčasnosti, resp. kultúrnej minulosti konkrétneho spoločenského, väčšinou národného celku, ale až s dostatočným historickým odstupom dokážeme pochopiť viacej a hlbšie ako autorovi súčasníci. Sme obohatení o širšie poznanie súvislostí a kontextu, umelecké dielo na nás pôsobí umocnením umeleckého zážitku i poznaním jeho cesty k novým horizontom, jeho osudov a posolstva - často odlišného od pôvodných zámerov svojho tvorca.

Literárna história skúma tieto cesty s cieľom sledovať ich smerovanie, resp. zastávky či meandry a ich príčiny, aby umožnila súčasnému adresátovi znásobiť čitateľský zážitok. Rehistorizáciou sa „neodcudzujeme“ ani svojim súčasníkom ani tvorcovi diela. Naopak, tento výskum sa dostáva do funkcie „translantátora“ medzi dvoma rozdielnymi obdobiami, hoci vždy aj s niečím ešte nedopovedaným, s priestorom tajomstva, ktoré podľa Einsteina stojí pri kolíske každého skutočného umenia a vedy. Aj v tom je úloha dejín literatúry -

upozorňovať na tieto priestory a vyslovovať o nich hypotézy, ponechať im však schopnosť stáleho vyžarovania a čitateľovi umožniť ich emanáciu v sebe intímne precítiť.

Naša staršia literatúra podnes ukrýva hodnoty, ku ktorým sa treba vrátiť a „nasvietiť“ ich v nových súvislostiach. Už sám Konštantínov Proglas - vstupná brána do našej literatúry - pred nás postavil mnohé otázky, ktoré si v našej súčasnosti žiadajú veľmi naliehavo odpoveď, pretože sa dotýkajú podstaty nášho národného bytia. Ved' Konštantín Filozof vo svojej unikátnej básni vyslovil mnohé o kultúrnej úrovni a atmosfére spoločenstva, ktorému svoj Proglas adresoval. A čo povedať o tajomnej kaste igricov, ktorí stáročia držali našu kultúru po rozpade Veľkomoravskej ríše - bez vlastnej štátnosti - na vysokej štandardnej úrovni ? Kam siahajú korene našej najtajomnejšej historickej a hymnickej piesne Nitra, milá Nitra, ktorú aj Ján Kollár v svojich Národných spievankách už považoval za ľudovú, hoci jej obsah i melodika jednoznačne napovedajú pôvod umelý ?

Otáznikov je veľa, každá odpoveď ich ešte rozširuje o ďalšie geometrickým radom. Dejiny literatúry sú vzrušujúcim dobrodružstvom, ak k nim pristupujeme ako k živému odkazu našej kultúry. A jej ústredným motívom - leitmotívom našej vzdelanosti vôbec - zostáva cyrilometodovská tradícia. Po strate slovienskej štátnosti sa stáva akoby ponornou riekou: stráca sa z povrchu do hĺbok národného podvedomia, ale miestami sa opäť vynára na povrch - do vedomia, aby sa v plnej sile definitívne objavila koncom 18. storočia v začiatkoch nášho národného obrodzenia a podnietila úsilie našich vzdelancov o emancipáciu národnej kultúry a sebazoznania. V dejinách staršej literatúry budeme jej smerovanie naším historickým časopriestorom sledovať ako základnú líniu so vzácnou výpovednou hodnotou. Určuje duchovú hodnotu. V metaforickej rovine vysvetľuje symboliku nášho štátneho znaku: trojvršie symbolizuje dvíhanie pohľadu od zeme nahor, do duchovnej ríše (pripomeňme Kollárov verš - “K obloze Tatry, synu, vznes se, vyvýše pohled“) a na nich

dvojramenný kríž je symbolickým dedičstvom po sv. Cyrilovi a Metodovi - tento znak kríža priniesli z Byzancie a spolu s kresťanstvom sa stal trvalou súčasťou slovenských dejín v erbe Nitrianskeho údelného vojvodstva po zániku Veľkomoravskej ríše, ktorý prešiel aj do uhorského štátneho znaku ako symbol horného Uhorska - Slovenska.

Túto “rehistorickú“ cestu k prameňom musíme zabsolvovať vo vlastnom národnom záujme, aby sme sa mohli orientovať správnym smerom aj do budúcnosti. A v tom vlastne zmysel poznania dejín literatúry spočíva.

I. Počiatky a formovanie slovenskej stredovekej literatúry (863-1500)

1. Historické pozadie, vznik a rozvoj slovienskej kultúry

Podľa Evanjelia sv. Jána na počiatku sveta bolo Slovo. Na počiatku našej literatúry bolo Predslovo. Predslov. Proglas Konštantína Filozofa pred prekladmi štyroch evanjelií. Úchvatná 111-veršová báseň s hlbokým filozofickým ponorom a s vysokým duchovným vzletom. Aké boli okolnosti a podmienky jej vzniku? Čo prezrádza o kultúrnej úrovni našich slovienskych predkov? Mnohé už poznáme, ale mnohé ešte stále zostáva zahalené tajomstvom. Len odhaľovanie nových súvislostí zásluhou sporadických objavov nám umožňuje spresňovať aspoň základné kontúry duchovného, a teda aj literárneho života na našom území v 9. storočí.

Konštantínov Proglas naznačuje, že keď členovia Byzantskej misie prišli roku 863 na naše územie, prekvapila ich kultivovanosť prostredia a duchovnosť domácej kultúry. A tento fakt vôbec nemusí byť prekvapením, skôr historicko-geografickou zákonitosťou. Tento sloviensky štátny útvar na sever od Dunaja sa formoval v prostredí vysoko aktívnom v prenose a prijímaní informácií, obchodne čulom, ekonomicky nezávislom. Ide o územie v geografickom strede Európy, s prirodzenými a prírodnými predpokladmi byť základným transférom kontinentu.

Územie dnešného Slovenska bolo križovatkou najdôležitejších európskych obchodných ciest - Dunajskej, ekonomicky spájajúcej východ so západom - a Jantárovej, spájajúcej sever s juhom Európy. Prostredie teda priamo určovalo samozrejmosť, ba nevyhnutnosť organického začlenenia do hospodárskeho a kultúrneho diania celoeurópskeho významu. A v súvislosti s ním sa rozvíjala a formovala i kultúra tohto prostredia, ktorá vyrastala z domácich koreňov a zároveň sa obohacovala z myšlienkového prúdenia prichádzajúceho prostredníctvom výmeny informácií v hospodárskych strediskách pri hlavných

cestách z iných vzdelanostných centier Európy. Tieto formujúce sa hospodárske, ale zároveň aj kultúrne a politické strediská nadobudli kľúčovú hodnotu v rozvoji domáceho duchovného života.

Nevedno, či a čím obohatila našu kultúru avarska invázia v 7. a 8. storočí. Archeologické nálezy, ako jediné svedectvo materiálnych kultúrnych prejavov, skôr nasvedčujú, že slovanské obyvateľstvo na našom území Avarov prevyšovalo, prezrádzajú slovanskú hospodársku i kultúrnu prevahu. Rovnomerné rozvíjanie domácej tradície aj po vyvrátení avarskej nadvlády Karolom Veľkým /790-791/ je dôkazom, že ide stále o líniu prechádzajúcu Samovou ríšou /623-658/ s centrom na juhozápadnom Slovensku a Morave - prvou nadkmeňovou organizáciou, schopnou vyrovnáť sa s avarskou nadvládou - a plynule sa rozvíjajúcu aj po vyvrátení vojenskej avarskej moci, ktorá do vnútorného ustrojenia zasiahnuť nevládala.

Čiže naši predkovia aj počas avarskej mocenskej nadvlády nepretržite vytvárali určujúce predpoklady pre dynamický spoločenský rozvoj, ktorý smeroval už v prvej polovici 9. storočia k postupnému formovaniu slovienskeho štátneho útvaru. Formoval sa na materiálnych a kultúrnych základoch vypracovaných vlastným nepretržitým vývinom.

V čase procesu tohto kmeňovného zjednocovania v 9. storočí s najväčšou pravdepodobnosťou zohrávali rozhodujúcu úlohu práve rozvinutejšie centrá v okolí dnešnej Nitry (Nitravy) a na území juhovýchodnej Moravy, teda na území bývalej Samovej ríše v 7. storočí. A tieto strediská sa zároveň stávajú centrami šíriaceho sa kresťanstva na našom území. Svedectvom je zachovaná zmienka v spise O obrátení Bavorov a Korutáncov (Liebellus decorversione Bagaarium et Carantanorum 870-871) o vysvätení kostola v Pribinovej Nitre salzburským arcibiskupom Adalrámom /asi 828 alebo 829/.

Tento fakt síce naznačuje aj istú politickú závislosť na Franskej ríši, ale nič nemení na skutočnosti, že naši predkovia neodmietali prijímať základné princípy kresťanstva. Myšlienky jeho posolstva lásky k blížnemu, duchovej slobody a

rovnosti ľudí pred Bohom im neboli cudzie. Avšak vzhľadom na rodovú slobodmilovnosť im bola cudzia myšlienka politickej nadvlády Franskej ríše.

Na rozdiel od historických skúseností s Avarmi /7.-8. storočie/, keď vlastnou kultúrou určili dominantné postavenie slovanského etnika v spoločensky zmiešanom prostredí, istá mocenská franská deformácia kresťanských princípov vojenskou teda hmotnou silou - vlastne sputnávala možnosť domácej kultúry osvojiť si filozofiu kresťanstva prirodzeným spôsobom, prijať ju do vlastného vývinu ako bytostný komponent. Mocenský nátlak premietnutý do kresťanstva už bol neprijateľný, nesúladiť s domácou duchovnou skúsenosťou a uspôsobilosťou.

Je pravdepodobné, že väčšia politická závislosť nitrianskeho centra od Franskej ríše podnietila Mojmíra - "knieža Moravanov nad Dunajom" (O obrátení Bavorov a Korutánocov), aby roku 833 vyhnal Pribinu z Nitry, čím položil základ na vytvorenie rozsiahleho, a teda aj silnejšieho štátneho útvaru, ktorý neskôr zásluhou byzantského cisára Konštantína VII. Porfyrogeneta vstúpil do dejín pod názvom Veľká Morava (prvý použil toto označenie v spise O spravovaní štátu asi v polovici 10. storočia).

Z predchádzajúceho vývinu zákonite vyplýva i skutočnosť, že najdramatickejším dejinným zauzlením tohto slovienskeho štátneho útvaru je napätý vzťah k Franskej - od roku 843 (po jej rozdelení) k Východofranskej ríši za vlády jej prvého kráľa Ľudovíta Nemca /843-876/. Bol to pretrvávajúci zápas o obhájenie svojej štátnej suverenity s použitím nielen vlastného vojenského potenciálu postavenom na rozvitej hospodársko-výrobnej základni slovienskeho etnika z predchádzajúceho vývinu, ale aj využitím diplomatických schopností opierajúcich sa o výsledky vlastnej aktivity v oblasti rozvinutej duchovnej kultúry.

Tento zápas vlastne možno priamo charakterizovať ako zrážku dvoch kultúr - dobyvateľskej a obrannej. Isteže, rozhodnutie Mojmírovho nástupcu a synovca Rastislava (nielen z vlastnej kniežacej moci, ale aj za pomoci radcov zo snemu)

orientovať sa na Byzantskú ríšu v otázke ďalšieho šírenia kresťanstva na našom území nebolo náhodné, ale diplomaticky veľmi dobre premyslené. Veď zásluhou Jantárovej cesty bolo naše územie nielen v obchodnom kontakte s byzantskými dŕžavami na pobreží Jadranského mora, ale aj v kontakte kultúrnom, pretože kupci sprostredkúvali informácie z centra aj tohto druhu. Predchádzajúce misie - či už talianské, írské alebo bavorské - ako nám dosvedčuje v Moravsko-panónskych legendách Život Metoda - neprichádzali z rozvinutých kultúrnych centier.

Jednoznačne to možno tvrdiť najmä o bavorskej misii: Salzburg i Pasov (vtedajšie cirkevné strediská vo Východofranskej ríši) predstavovali skôr okrajovú oblasť vtedajšej kultúrnej Európy a tomu zodpovedala aj nízka úroveň misijnej činnosti. Listy pápeža Jána VIII. z roku 873 bavorským biskupom naznačujú, že sa prejavovali skôr ako nevzdelaní barbari než reprezentanti kresťanstva. I keď počas pôsobenia týchto misií vznikali náboženské texty (modlitby) v domácom jazyku a formovala sa kresťanská terminológia, absentoval skutočný kresťanský duch - nadchýňajúci a zapalujúci. Činnosť nekultivovaných bavorských misionárov neoslovovala vnútro - duše našich slovienskych predkov pre primitívne interpretovanie vznešeného posolstva. Právom sa možno domnievať, že skutočné posolstvo Evanjelia im uniklo, že išlo skutočne o skôr politických ako vieroučných vyslancov.

Najrozvinutejším kultúrnym centrom vtedajšej Európy bola Byzantská ríša - ako pokračovateľka rozvinutej kultúry bývalej Rímskej ríše, keďže jej západná časť bola rozvrátená barbarskými kmeňmi. Od čias Konštatína Veľkého v Byzancii (dnešný Istanbul) jestvovalo vzdelanostné stredisko na spôsob neskorších univerzít, a práve v 9. storočí zaznamenalo nový rozmach. Študoval v ňom a neskôr i pôsobil aj Konštantín Filozof - vedúca osobnosť budúcej Byzantskej misie.

A veľmi dôležitá bola ešte ďalšia okolnosť - charakteristická i pre filozofiu tohto "vysokoškolského" strediska: chápanie kresťanstva ako vzťahu medzi

“duchovným“ a “telesným“ v človeku. Práve duchovný život mal v Byzancii pre kresťanskú filozofiu a chápanie ľudskej podstaty zásadný význam.

Rovnako dôležitý pre činnosť Byzantskej misie na našom území bude i fakt, že cirkevno-kresťanská kultúra sa v Byzancii rozvíjala predovšetkým ako kultúra písaná, knižná, teda literárna.

Konštantín Filozof vlastne reprezentoval vrcholnú úroveň vzdelanca 9. storočia. Filozofia - láska k múdrosti - mala človeka viesť do blízkosti Božej a v tomto smere ju Konštantín skutočne svojím konaním naplňal. Nielen sústavným štúdiom, asketickým životom, neuhasiteľnou túžbou a vôľou po poznaní vecí božských a ľudských, ako sa ľudskou bytostnosťou priblížiť Bohu, ale aj svojou misijnou činnosťou - spolu so starším bratom Metodom - medzi Chazarmi. Išlo mu o vnútorné oslovenie človeka, o prebudenie túžby po Bohu, o pochopenie kresťanstva ako posolstva lásky.

Keď sa po príchode Rastislavových vyslancov byzantský cisár Michal III. rozhodol poslať na čele novej misie práve opäť Konštantína a Metoda, je to zároveň svedectvo o jeho vážnosti k tomuto posolstvu: misiou poveril najschopnejších a najlepších mužov vzdelaním i pôvodom. Otec solúnskych bratov bol drungáriom - dôstojníkom s vysokou štátnou funkciou a Metod pred misiami zastával taktiež dôležité štátne funkcie. Takže tvorili dokonale pripravenú dvojicu aj duchovne aj spoločensky schopnú pôsobiť aj na duchovný život aj na štátnu správu.

Rastislav sa na Michala III.- obrátil s prosbou: “Náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží, a nemáme učiteľa takého, čo by nám v našej reči pravú vieru kresťanskú vysvetlil, aby aj iné kraje, keď to uvidia, nás napodobnili. Pošli nám teda biskupa a učiteľa takého. Lebo od vás na všetky strany dobrý zákon vychádza.“ Na malej ploche zachytil všetko podstatné: aj informáciu o pripravenosti pôdy, aj politické poznanie Byzancie. A keď cisár v liste Rastislavovi o Konštantínovi píše, aby prijal “tento dar, väčší a vzácnejší nad všetko zlato i striebro i drahé kamene i pomínutelné bohatstvo“ a

pousiloval sa s ním upevniť dielo, ktorému sa oddal, nešlo o zdvorilostnú hyperbolu, pretože Konštantínov charakter a vzdelanie skutočne takýmto darom väčším nad pominuteľné bohatstvo bol. Po prijatí poverenia od cisára využil svoje bohaté filologické vedomosti na zostavenie abecedy pre sloviensky jazyk, keďže šírenie kresťanskej vierouky a kultúry bez jej literárneho zakotvenia bolo v byzantských intenciách nemysliteľné.

Solúnskych bratov sprevádzali na slovienske územie i ďalší byzantskí vzdelanci - podľa mena sú známi Kliment, Naum, Angelár, Vavrinec, Sava; a práve táto zostava - zo vzdelancov, okrem Konštantína bez kňazského svätenia - je vlastne prekvapujúca. Pravdepodobne vyplýva z faktu, že Michal III. sa nemienil otvorene angažovať pri vytváraní novej diecézy v rámci byzantského patriarchátu vo vzdialenom prostredí pre nevyjasnené vzťahy s rímskou pápežskou kúriou v Carihrade. Ťažko možno predpokladať, že by nebol informovaný o skutočnosti, že Rastislav sa obrátil predtým na pápežský prestol v Ríme na vytvorenie osobitnej diecézy, ale bezvýsledne. Cirkevné podriadenie nášho územia bavorskej diecéze bolo zdrojom ustavičného politického napätia. Teda Byzantská misia mala mať zrejme skôr funkciu diplomaticko-kultúrnu než misijnú. Až okolnosti a prekážky pri priamom pôsobení vyústia do zápasu o zriadenie cirkevnej provincie s vlastným arcibiskupstvom.

Keď roku 863 prichádza Konštantín Filozof /asi 827-869/ a Metod /asi 815-885/ so skupinou vzdelancov na našu územie, ich pôsobenie spočívalo vlastne v novej interpretácii kresťanského posolstva. Prišli do vyspelého prostredia usporiadaného stredoeurópskeho štátu, v podstate už kresťanského, pretože kresťanská ideológia nebola iba výsadou vládnúcich vrstiev, ale rozširovala sa i medzi ľudové vrstvy. Dá sa predpokladať, že po bližšom zoznámení bolo prekvapenie obojstranné: členovia Byzantskej misie z vyspelej kultúry slovienskeho spoločenstva, ako naznačuje Proglas - spoločenstvo zase z nového posolstva Evanjelia, resp. z odhalenia jeho skutočného posolstva. Doposiaľ prijímalo kresťanstvo „zvonku“, viac-menej z prinútenia, teraz k nemu

prehovorilo „zvnútra“ - navyše jeho vlastnou rečou. Posolstvo lásky k blížnemu, trpiaci a obetujúci sa Kristus, vnútorné a bytostné precit'ovanie viery - čiže duchovná podstata kresťanskej filozofie súladila s domácou kultúrnou skúsenosťou a tradíciou, umocňovala ju, dodávala jej vyšší zmysel.

Lenže aj po príchode Byzantskej misie zostávalo aj naďalej na našom území franské duchovenstvo, keďže Veľkomoravská ríša patrila do pasovskej diecézy. A tento rozdielny stret dvoch prístupov k chápaniu Evanjelia sa stal zdrojom sústavných konfliktov a vyhocoval politickú situáciu. Franské duchovenstvo rýchlo postrehlo nebezpečenstvo mu hroziace z pôsobenia Byzantskej misie, z jeho nenásilného šírenia kresťanstva, príťažlivosti a súladu s domácim duchovným cítením. A solúnski vierozvestci zase postrehli, že z franskej strany ide o politickú intervenciu, nie misijnú.

Konštantín Filozof a Metod pochopili, že vzájomnú duchovnú spriaznenosť s miestnym obyvateľstvom treba podchytiť a upevniť literárne, že duchovne pripravené prostredie treba rozvinúť vzdelávaním najnadanejších domácich žiakov. Kultúrno-výchovná, teda v podstate pedagogická činnosť, tvorila jednu z najdôležitejších zložiek misie, čo zreteľne naznačuje aj 15. kapitola Života Konštantína: “Keď prišiel na Moravu, s veľkou úctou prijal ho Rastislav a keď zhromaždil učeníkov, oddal mu ich na učenie. A onedlho preložil celý cirkevný poriadok, naučil ich raňajšej službe božej, hodinkám, večierni, povečernici i tajnej službe /omši/ a tam nechal učiť aj iné náuky, gramatiku i muziku.“ Teda pod priamym vplyvom Byzantskej misie vznikla domáca literárna škola, ktorá kultivovala staroslovienčinu - hlaholským písmom zostaveným Konštantínom s pomocníkmi podľa gréckej minuskuly /malých písmen abecedy/ - ako spisovný jazyk nielen bohoslužobný, ale aj sprostredkujúci všeobecné základy stredovekej vzdelanosti - a ako jazyk literárny, tvorbou pôvodnou i prekladovou, veršovanou i prozaickou.

Celý ďalší vývin cirkevných, kultúrnych a politických pomerov v slovienskom spoločenstve bol poznamenaný pôsobením dvoch rozdielnych

skupín duchovenstva, ktoré sa odlišovali interpretáciou kresťanskej filozofie, obradmi, používaným liturgickým jazykom - a najmä cirkevno-politickými cieľmi tohto pôsobenia. Rastislav vyvíjal sústavné úsilie odstrániť spoločenské napätie vyplývajúce z týchto odlišných prístupov v prospech Byzantskej misie. Pokúsil sa zrušiť zväzok medzi Veľkou Moravou a bavorskou cirkvou, ale roku 864 ho Ľudovít Nemec prinútil k politickému kompromisu, výsledkom ktorého bolo ponechanie bavorských kňazov na našom území.

Avšak Rastislav v svojom diplomatickom úsilí neprestával a bratia zo Solúna po celkovom zorientovaní sa v domácich pomeroch - cirkevných i politických - zistili, že hoci neboli vyslaní s cieľom založiť osobitnú diecézu, Rastislavove zámery treba podporiť vzhľadom na ďalší vývin.

Aj výchova mladého kňazského dorastu v domácom jazyku sledovala cieľ zabezpečiť prípadnú novú diecézu vlastným vzdelaným duchovenstvom. Pre neustávajúce intrigy franských kňazov, ale aj pre potrebu vysvätiť domáci kňazský dorast sa Konštantín Filozof a Metod po triapolročnom účinkovaní vypravili roku 867 do Ríma. Pápež Hadrián II. schválil slovienske preklady bohoslužobných kníh a sloviensku liturgiu, vysvätil nových kňazov a dôležitým prínosom tejto úspešnej cesty bolo povolenie osobitnej diecézy - cirkevné osamostatnenie sa od Pasova, a tým z veľkej časti aj získanie politickej nezávislosti od Východofranskej ríše. Konštantín Filozof pre zhoršený zdravotný stav vstúpil v Ríme do gréckeho kláštora a prijal reholné meno Cyril /Kyrillos/ a Metod sa roku 870 vrátil s novovysvätenými kňazmi ako moravsko-panónsky arcibiskup.

Situácia sa podstatne zmenila po prevzatí vlády Rastislavovým synovcom kniežaťom Svätoplukom /870-894/. Jeho príklon k latinskej liturgii možno chápať i ako výsledok napätého vzťahu k svojmu ujcovi Rastislavovi i ako diplomatický ústupok Východofranskej ríši pre upevnenie svojich politických pozícií. Ale neprajný postoj voči Metodovi a všetkému, čo sa s jeho činnosťou spájalo, pravdepodobne pramenilo aj z jeho charakterových vlastností: Metod sa

nepodriaďoval jeho panovníckej autorite a dovolil si verejne pranierovať jeho záľuby nezrovnávajúce sa s predstavou kresťanského vládcu.

Priaznivú situáciu v svoj prospech využili Metodovi franskí nepriatelia - Metoda dali odviecť do Bavorska /871/ a z väzenia ho prepustili až o dva roky na priamy a prísny zákrok pápeža Jána VIII. /872-885/. Metod však musel ísť opäť do Ríma obhajovať sloviensku liturgiu a pápež potvrdil pravovernosť učenia, slovienske preklady liturgických kníh a sloviensky liturgický jazyk /880/.

V roku 885 zomrel Metod i Ján VIII. Nový pápež Štefan V. /885-891/ slovienske bohoslužby zakázal. Svätopluk vykázal slovienskych kňazov z krajiny a väčšina z nich sa uchýlila do Bulharska. Ale pečať, ktorú zanechalo toto krátke - približne 20-ročné obdobie, poznamenalo našu kultúru natrvalo a pretrváva v nej podnes – i v Preambule Ústavy Slovenskej republiky. Aký bol jeho prejav v literatúre?

A. Charakter literárnej tvorby

Hoci o vzniku literatúry na našom území sa zvykne hovoriť až v súvisi s písomnými pamiatkami, treba pripomenúť, že tu existovalo kultúrne zázemie v ľudovej slovesnosti - a to na vysokej umeleckej úrovni. Ten nepatrný zlomok, ktorý sa zachoval do dnešných čias a obsahom naznačuje, že siaha ešte do predkresťanského obdobia (piesne Morena, Morena, za kohos ' umrela, Hoja , Ďund'a, hoja..., Jano, jano, vájanuo...) je svedectvom o jeho poetickej vycibenosti, zmysle pre čistý rým (i keď treba brať pochopiteľne do úvahy fakt, že dnešné znenie prešlo historickým jazykovým vývinom - lenže práve rýmy ako oporné piliere textu podliehajú zmenám najmenej; resp. ak jazyková zmena zasiahla do rýmu, pieseň prirodzeným výberom zanikla - rýmová zvučnosť je zrejme charakteristickým prvkom našej domácej poézie od prvopočiatku). Pripomeňme si aspoň text piesne Jano, jano, vájanuo, ktorá je priam klasickým

modelom poetickosti pôsobiacej cez časopriestor tisícročia rovnako prítlačivo závanom tajomstva a vzletu krásy. Tajomnosť, až mystickosť piesne podnecuje i fakt, že podľa mytológie našich pohanských predkov sa duch zosnulých najčastejšie transformoval na holubicu:

*Jano, jano, vajanuo,
vyletela holubička včasráno;
vyletela druhá
z červeného krúha,
vyletela tretia
zo záhrady z kvieťa,
Jano, Jano, vajanuo*

(Nejde o meno Ján, ktoré sa k nám dostalo až s kresťanstvom, ale o echo zo slova „vajanuo – vajatať = blčať, vajanské ohne = svätojánske ohne.).

A iste by bolo zaujímavé aj zistenie, čo naši predkovia zaznamenali runami na brezové kôry, resp. zárezmi – vrubmi na palice – rováše. Ale pokúsme sa zrekonštruovať na základe Proglasu Konštantína Filozofa, ako táto domáca kultúra zapôsobila na neho.

Proglas považujeme za najstaršiu známu slovanskú báseň. Z aspektu našej literárnej histórie sa treba na ňu pozrieť v širšom kontexte. Nielen na text samotný, ale aj na okolnosti, za ktorých vznikol a čo bolo jeho inšpiračným impulzom, aká je jeho svedecká výpoveď.

Odpoveď na inšpiračný impulz by mohla byť jednoduchá: vznikol po preklade evanjelií do staroslovienčiny a podnietilo ho nadšenie z faktu, že ďalší národ je obohatený i Slovom i písmom. Ak sa však pozorne zahlbíme do Proglasu, začína nám prezrádzať aj čosi navyše - dôležité a zásadné.

Dnes už vieme, že Proglas napísal Konštantín Filozof až po príchode na naše územie - niekedy v rokoch 863-867. Je to veľavravná okolnosť, pretože z Proglasu možno vyčítať a vycítiť, že je adresovaný spoločstvu s vyspelou duchovnou kultúrou - spoločstvu schopnému pochopiť závažný filozofický a

duchovný rozmer jeho posolstva. Proglas je určený spoločenstvu, u ktorého možno rátať s vnútornou rezonanciou. A týmto spoločenstvom boli naši predkovia. Prosto Proglas prezrádza, že jeho inšpiračným impulzom bolo nielen nadšenie z prekladu Evanjelií, ale aj zasiahnutie duchovnou atmosférou prostredia, do ktorého vstupuje, nadšenie z vysokej duchovnej pripravenosti tohto spoločenstva posolstvo Evanjelií nielen pochopiť, ale aj vnútorne prijať.

Rastislav síce v svojej žiadosti Michalovi III. o vyslanie misie z Byzantskej ríše uvádza - “my Slovieni prostý ľud sme“, lenže obsah označenia “prostý“ naznačuje vysoký stupeň poznania. Hľa, na čo sa Konštantín Filozof v Proglase odvoláva:

*Bo svätý Pavol učiteľ nám hovorí,
keď najprv k Bohu prosbu svoju predniesol:
Chcem radšej päť slovo povedať,
rozumom prostým chcem tých päť slov vyriechnúť,
aby aj bratia všetko porozumeli.*

(Proglas do súčasnej slovenčiny prebásnil V. Turčány.)

Teda prostota ako Boží dar - ako dar Ducha svätého. A zrejme práve tento typ “rozumu prostého“ spoznávali svätí solúnski apoštoli u našich slovienskych predkov. Proglas akoby vytryskol z poznania, že natrafili na duše zvučiace v harmonickom akorde s ich vlastným cítením a videním sveta - že ide o rovnakú vnútornú frekvenciu.

Ťažko možno predpokladať, že by Konštantín Filozof tvoril verše plné vzletného ducha /umocneného navyše rytmicky - použitím gréckeho jambického trimetra/ pre nevzdelaných, nekultivovaných barbarov. Sotva si možno predstaviť, že by Konštantín oslovoval veršami chvejúcimi sa nedočkavosťou vzlietnuť za svetlom Slova “slepých a hluchých“ pre slovo Písma:

*A preto čujte, čujte toto Slovieni:
všetci, čo chcete svoje duše krásnymi
uzrieť, a všetci po radosti túžiaci,
túžiaci temno hriechu navždy zapuďiť
a rajský život pre seba zas objaviť,
nuž čujte, čo vám vlastný rozum hovorí,
nuž dobre počuj, celý národ sloviensky,
vypočuj Slovo od Boha ti zoslané,
Slovo, čo hladné ľudské duše nakrmi,
Slovo, čo um aj srdce tvoje posilní,
Slovo, čo Boha poznávať ťa pripraví.*

Teda sloviensky národ prijal vierozvestcov s "hladnou dušou" - nielen pripravenou, ale aj túžiacou sa nasýtiť vyšším poznaním. Konštantín Filozof odhadol našich predkov ako pripravených chápať a prijať Slovo. Cítil vzájomné duchovné príbuzenstvo a potvrdil ho vo veršoch –

*Nože my, bratia, sme to všetko zvažili,
znamenitú vám radu teraz povieme.*

Nešlo iba o vyslovenie bratstva v Kristu, ale o reálne precitovanie spolupatričnosti, duchovnej príbuznosti.

Slovo - ako prejav Ducha - je leitmotívom rovnako Evanjelia sv. Jána ako Proglasu. Ale keď Konštantín Filozof zdôrazňuje aj potrebu písma - pre zachovanie Slova - je to pre našu kultúru dôležité posolstvo vzhľadom na budúcnosť. Poslaním písma - rovnako ako Slova - je združovať a zušľachťovať ľudí v mene vyššej idey:

Iné však podobenstvo premúdre

*povedzme, ľudia, ľubiaci sa vo spolok,
túžiaci Božím rastom rásť už odteraz.*

Ale aj samotné avizované podobenstvo významovo rozširuje onen známy príklad o Rozsieváčovi zrn z Nového zákona:

tak ako semä, ktoré padlo na nivu,
takisto každé ľudské srdce na zemi
dážd' Božích písmen potrebuje pre seba,
aby plod Boží vzrástol v ňom čo najväčšmi.

Takže zrno potrebuje nielen padnúť na úrodnú pôdu, ale musí mať aj vlahu, aby vzlíčilo a dozrelo v "plod Boží". Slovo je niva, písmo je dážd' - a zároveň krásny obraz pre našich kultúrnych predkov kultivujúcich pôdu svojej domoviny. Ich srdcia boli zrnom, ktoré začali klíčiť pôsobením Slova a písma k vyššiemu poznaniu.

Posolstvo však treba pochopiť pre jeho význam do budúca:

*Kto môže všetky podobenstvá povedať,
čo národ bez kníh obžalujú, usvedčia,
že nehovorí hlasom zrozumiteľným?
Lebo sú bez kníh nahé všetky národy,
bo nemôžu sa borit' v boji bez zbroje
a protivníkom, duši našich záhubcom,
odsúdené sú večnej muke za korisť.*

Je to posolstvo o potrebe rozvíjať svoju kultúru nielen cez slovesnosť, ale aj cez písomníctvo, ktorého plody sú trvácnejšie: "hovoria zrozumiteľným hlasom" o národnej vzdelanosti aj cez stáročia. A zároveň je to aj základ budúcej národnej tradície - neodlučiteľnosť prepojenia národného cítenia, kultúry a viery.

Proglas, táto 111-veršová báseň (v literatúre sa uvádza 110 veršov, ale záverečné a osobitne vyčlenené Amen zrejme treba chápať ako samostatný verš; v Proglase je všetko podriadené symbolike a 111 sú tri jedničky tvoriace jeden celok = tri božské osoby, každá o sebe jednička, v jednom celku) je v podstate zdôvodnením celkového kultúrno-literárneho programu Byzantskej misie - a najmä jeho samotného autora ako vedúcej osobnosti. Konštantín Filozof sa prejavil ešte pred príchodom na naše územie ako grécko-byzantský spisovateľ - autor filozoficko-teologických spisov, i ako talentovaný básnik.

Text Proglasu sa prepisoval ako próza až po začiatok nášho storočia (objavil ho roku 1858 A. F. Hilferding na starom srbskom pergamene) - až roku 1908 zistil Jordan Ivanov jeho rytmický a veršový charakter. Ide o 12 - slabičný verš s dierézou po piatej slabike, zriedkavejšie po šiestej či siedmej. V štruktúre textu veľmi naliehavo pôsobí súbor anafor "dar" /ktorý je tiež Slovom; štvornásobné opakovanie = štyri evanjeliá/:

*A preto čujte, čujte toto Slovieni:
dar tento drahý Boh vám z lásky daroval,
dar Boží je dar spravodlivej čiastky,
dar dušiam vašim, čo sa nikdy neskazí,
dar všetkým dušiam, čo ho vd'ačne prijmu.*

Konštantín Filozof rozvíja obrazy gradáciou - a stupňovanie má taktiež symbolickú funkciu: jeho vertikála vždy smeruje od telesného, hmotného k duchovnému svetu, od zeme k nebesiam. A vertikálou je vlastne celá báseň - pozdvihnutie človeka cez pochopenie „daru Slova“ i v jeho písomnej podobe ku knižnej kultúre a jej prostredníctvom k duchovnému životu - "zákonu božiemu". A rovnako naliehavo ako anafory pôsobia i oslovenia - apostrofy na priamych adresátov (čujte toto, Slovieni..., dobre počuj, celý národ sloviensky..., nože my,

bratia, sme to všetko zvažili..., iné však podobenstvo premúdre / povedzme, ľudia, ľubiaci sa vospolok); pozornosť si svojou plnovýznamovosťou zaslúži i oxymoron „nerozumný rozum“.

Proglas je zároveň dôkazom, akú vysokú umeleckú úroveň bolo možno dosiahnuť v spisovnej starosloviencine, svedčí o jej výrazovom bohatstve a schopnosti byť básnickým jazykom.

O vysokej jazykovej kultúre však svedčí nielen básnický text, ale aj próza. S najväčšou pravdepodobnosťou Metod je autorom kánonu (súbor deviatich ód spätých jednou témou) na počesť sv. Dimitrija Solúnskeho, patróna rodného mesta Konštantína Filozofa a Metoda. Vysoko umelecky pôsobí najmä záverečná óda - obsahujúca maximálne zosubjektívnenie témy, vyjadrujúca nostalgiu za rodným krajom i únavu z ustavičného zápasu s franskými neprajníkmi - trojjazyčníkmi (uznávajúcimi iba tri liturgické jazyky: latinský, grécky, hebrejský), sústavne napádajúcimi sloviensku liturgiu: „...I horia dnes vnútri naše srdcia, túžime, svätý, tvojmu chrámu pokloniť sa niekedy tvojimi modlitbami. Prečo tvoji biedni sluhovia teraz ako jediní sme pozbavení tvojej krásy a slávy, múdry? Pre lásku k Stvoriteľovi po cudzích krajinách a mestách chodiac, blahoslavený, vedieme boj na pokorenie trojjazyčníkov a krutých bludárov. Zhliadni, blahoslavený, ochraňuj dnes toto vojvodstvo, veď pohrdnúc ľst'ou trojjazyčníkov, dôstojne nás chráň, svätý, medzi barbarmi, pretože sme z tvojej otčiny, i priprav hneď pokojné čestné prístrešie Kristovo.“ Výraz „medzi barbarmi“ zrejme treba chápať ako označenie „trojjazyčníkov“ - nie domáceho obyvateľstva, to je zahrnuté v množine „vojvodstvo“, pre ktoré prosí sv. Dimitrija o ochranu.

Priam neuveriteľná je prekladová aktivita: Konštantín Filozof preložil z gréčtiny do staroslovienciny rituál /trebnik - rituálne predpisy podľa byzantského obradu/, breviár /časoslov - kňazská modlitebná kniha/ a Súdny zákonník pre svetských ľudí /veľkomoravský občiansky zákonník/, spolu s Metodom preložil misál /služebnik - omšové knihy/, všetky štyri evanjeliá

Nového zákona, žaltár /zbierka žalmov/, Skutky apoštolské /súčasť Nového zákona okrem evanjelií/ a oktoich /osmiglasnik - zbierka byzantských liturgických spevov/.

V súvislosti s prekladom evanjelií Konštantín Filozof ešte pred príchodom na naše územie vypracoval osobitný spis, v ktorom podal teoretickú koncepciu zásad svojho prekladu evanjelií z gréčtiny do staroslovienciny, ale zachoval sa z neho iba zlomok. Aj ten však svedčí o Konštantínovej vysokej odbornej pripravenosti pre túto prácu.

Preklady sa zachovali len v neskorších odpisoch: rozličné obrady a modlitby sú v Sinajskom euchológii /11. storočie - modlitebná knižka; názvy sú uvedené podľa miest nálezu/, misál je v Kyjevských listoch /zač. 10. storočia/ a v Mariánskom kódexe /11. storočie/, žaltár v Sinajskom žaltári /11. storočie/. Aj tieto texty sú dôkazom vysokej jazykovo-štylistickej úrovne staroslovienskych prekladov a viaceré naznačujú, že ani nejde o preklady, ale o domácu predlohu, alebo aspoň o inšpiráciu ňou. Napr. v správach o živote a kultúre slovanských predkov v arabskej literatúre majú Ibn Rusta a Gardízi zapísanú modlitbu počas žatvy: Ó, Pane, ty nám poskytuješ živobytie, daj, aby táto žatva bola pre nás čo najbohatšia. “ A v Sinajskom euchológii nachádzame podobnú Modlitbu na žatvu: „Pane Bože, milovník človeka, plody, ktoré si nám dal a ktoré žať sa zišli sluhovia tvoji, vlož na ne blahoslavenie tvoje a tým, ktorým patrí, udeľ spasenie tvoje, aby majúť hojnosť tvoju, dali aj chudobným dobrodenie.“

I modlitba nad každým traseným trasovicou vykazuje domáce - zariekačské prvky, rituál ešte z predkresťanského obdobia, napríklad: „...trasavica, najostatnejšia choroba, pokorená súc, najslabšia zo všetkých chorôb, nielen ty sama, ale aj všetci tvoji, bojte sa všetkých múdrostí zemských múdrych, i síl silných, mužstva mužského, ženstva ženského, poslušenstva poslušných. Teda v opovážlivosti nerozumných napadnite všetkých nerozumných, napadnite neposlušných i hlúpych i neduživých. Tým trápenia robte v časoch mesačných.

Prechádzajte cez nich ako skrze hocičo druhé mäkké i skrze nečiniace vôľu vašu.“

Aj v omšových knihách z Kyjevských listov nachádzame texty priamo reagujúce na aktuálne historicko-spoločenské dianie, ide najmä o modlitbu na ich dvadsiatej strane.

Dvadsaata modlitba zreteľne vyslovuje úzkosť a obavy o ďalšie osudy veľkomoravského štátu: “Na kráľovstvo naše, Pane, milosťou tvojou zhladni. A nevydaj, čo je naše, cudzím a neobráť nás za korisť národom pohanským. Skrze Krista Pána nášho, ktorý panuje s Otcom i so Svätým duchom. “/“Césarstve našemu, Gospodí, milostjo Tvojejo prizri. I ne otadž našego tužim i ne obrat nas v plen narodom poganskym.“/

Eugen Pauliny v diele Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy /Bratislava 1964/ poznamenáva, že za touto vrúcnou modlitbou “akoby bolo počuť dupot kopýt maďarských nájazdníkov“, ale iste sa v nej odzrkadľuje aj sústavné ohrozenie štátnej suverenity zo strany Východofranskej ríše v slovách - “ A nevydaj, čo je naše, cudzím.“

Avšak dodatok “ a neobráť nás za korisť národom pohanským“ jednoznačne poukazuje na nebezpečenstvo z nájazdov starých Uhrov na východe našej ríše. Boli jedinými pohanmi v našom susedstve, v ostatných okolitých krajinách sa už kresťanstvo udomácnňovalo. Modlitba je v skutočnosti výrazom úzkosti národného spoločenstva ohrozeného z dvoch strán, ktoré však túži žiť so všetkými v mieri. Modlitba úpenlivo prosí o Božiu ochranu a nezvoláva hnev na nepriateľa, čím dokazuje zvnútornenie ducha kresťanstva u našich predkov. A zároveň je zhrnutím zárodočného pojednania o etnických právach: možno z nej vyčítať vedomie práva na vlastné územie, právo na slobodu a život. Dvadsaata modlitba prvý raz v dejinách Európy vyjadruje národné cítenie etnickej skupiny - a vyjadruje ho ako čistý, ľudský a šľachetný cit, obsahuje túžbu po spravodlivosti ako po základe mierového spolužitia národov bez vzájomného ubližovania.

Metod, ktorý pred príchodom na naše územie patril medzi vysokých úradníkov byzantskej štátnej správy /desať rokov spravoval územie v údolí rieky Strumy/, sa v prekladoch zameriaval aj na štátno-právnu oblasť - spolu s Konštantínom sa podieľal na preklade Občianskeho zákonníka podľa byzantských vzorov - Eklog /ide o rôzne právne ustanovenia, napr. o svedkoch, o vojnovnej koristi, zajatcoch a otrokoch, i o určení trestov za priestupky, sexuálne previnenia, krádeže, podpaľačstvo, pohanské obety, škody/, čím vlastne uviedli do riadenia štátu moderné zákonodarstvo s presne formulovanými pravidlami a trestným sadzobníkom. Ďalej preložil penitenciál /návod na ukladanie pokánia/, nomokánon /zbierka ustanovení byzantských cisárov a cirkevných otcov/, Starý zákon a Napomenutie k vladárom /ide o tri napomenutia: o spôsobe súdenia, o sobáši a o manželstve - a možno predpokladať, že sa vzťahujú na Svätopluka/.

Osobitnú kapitolu našich dejín tvorí tvorba “žiakov“ z literárnej školy Konštantína Filozofa a Metoda. V tomto okruhu treba hľadať autorov Moravsko-panónskych legiend, ktoré obsahujú Život Konštantínov /okolo 870/ a Život Metodov /885-894/. Pripisujú sa Klimentovi, vzdelancovi domáceho pôvodu, ktorý zomrel ako veľiký biskup v Macedónii /916/, rovnako ako i Pochvala Cyrilovi Filozofovi /870-880/ a Pochvalné slovo na Cyrila a Metoda .

Odlišnosť štýlu oboch legiend však vedie k záveru, že autorom Života Metodovho nie je Kliment, ale iný žiak zo vzdelaneckého staroslovienskeho centra, s najväčšou pravdepodobnosťou sv. Gorazd (ktorý je s najväčšou pravdepodobnosťou i autorom Dvadsiatej modlitvy z Kijevských listov).

Život Konštantínov má celý názov - Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovienskeho. A hlavným cieľom je skutočne podať Konštantínov život v tomto svetle, hoci podstatnú časť tejto legendy zaberá Konštantínova mladosť a roky dozrievania - teda jeho život pred Byzantskou misiou. Treba ju však chápať ako ozrejmovanie

mimoriadneho zjavu Konštantína a jeho múdrosti, aby tým väčšmi vynikol fakt, že sloviensky ľud vzdelával práve takýto mimoriadny, charismatický muž.

Táto časť Moravsko-panónskych legiend vznikla v 70. rokoch 9. storočia, ešte v čase Metodovho pôsobenia na našom území. Preto oprávnene možno predpokladať, že text vznikol za priamej Metodovej spoluúčasti - poskytnutím dôležitých informácií najmä o Konštantínovom detstve a ranej mladosti. Legenda má filozoficko-teologický charakter, rekonštruuje duchovnú genézu Konštantínovej osobnosti s dôrazom na jeho vášnivú lásku k múdrosti a k teologickej dôslednosti - čo bolo mimoriadne dôležité v pretrvávajúcom ideologickom záporení s "trojjazyčníkmi" /uznávajúcimi za liturgický jazyk iba: latinčinu, gréčtinu, hebrejčinu/. Text zdôrazňuje najmä Konštantínovu schopnosť obhájiť pravdu zbraňou múdrosti - ducha a vzdelania - nad všetkými vyznavačmi odchýlok od čistoty viery či predstaviteľmi iných náboženstiev /židovstva a islamu/ pred jeho príchodom na Veľkú Moravu a nad trojjazyčníkmi po svojom príchode.

Predpokladaný autor Kliment sa priamo opieral i o teologické Konštantínove spisy v gréčtine, čím dodal textu pečať pôvodnosti a zároveň aj zachoval informáciu o nich až pre súčasnosť. Život Konštantínov obsahuje 18 kapitol - z nich 13 je venovaných jeho byzantskému pôsobeniu, čo je pochopiteľné, ak uvážime, že u nás pôsobil iba tri a pol roka. Iste nemožno obísť bez povšimnutia ani fakt, že Konštantínov "portrét" v legende má aj špecifický psychologický ponor - je výpoveďou nielen o jeho činnosti, ale aj o Konštantínovej filozofickej koncepcii človeka - o presvedčení, že iba sústredené poznávanie vecí ľudských a božských môže priviesť človeka do blízkosti Boha. Vlastne výsostne logickým vyústením a završením ako Konštantínovho života i legendy je jeho vstup do kláštora v Ríme - odosobnenie sa od všetkých hmotných záujmov a povinností po ich úspešnom završení obhájením práva slovienskej reči byť liturgickým jazykom. Zanechal všetko hmotné, aby sa mohol ponoriť do všetkého duchovného, získať nezávislosť na ľudskom, aby ju dobrovoľne venoval Bohu.

(Konštantínove slová po vstupe do kláštora a po prijatí reholného mena Cyril: “Od tejto chvíle nie som sluhom ani cisárovi ani nikomu inému na zemi, ale iba Bohu všemohúcemu. Nebol som a stal som sa i som na veky vekov, amen“.)

Konštantínovu múdrosť a rozhl'adenosť, no zároveň aj vášnivý zápal za sloviensku liturgickú reč zachytil autor legendy v 16. kapitole, v nej uvádza podstatnú časť Konštantínovej obhajoby tohto práva v dišpute s trojjazyčníkmi v Benátkach pred príchodom do Ríma. Na ich námietku - “My len tri jazyky poznáme, ktorými sa sluší v knihách sláviť Boha“ - Konštatín Filozof odpovedal najprv slovami z Matúšovho evanjelia: “Či neprichádza dážd' od Boha na všetkých rovnako? Alebo či slnce takisto nesvieti na všetkých?“ A rozvinul ich opäť ako v Proglase Podobenstvo o rozsievачovi zfn do nových súvislostí, krásnym básnickým jazykom: “Či nedýchame na vzduchu rovnako všetci? A tak vy, nehanbíte sa, tri jazyky len uznávajúc a prikazujúc, aby všetky ostatné národy boli slepé a hluché? Povedzte mi, Boha robíte bezmocným, že nemôže toto dať, alebo závistlivým, že toto nechce? My však národov mnoho poznáme, knihy majúcich a Bohu slávu vzdávajúcich každý svojim jazykom.“ A nárok každého národa na vyjadrenie lásky k Bohu vo vlastnom jazyku potom Konštantín Filozof dokladá mnohými citátmi zo štvorevanjelia, Skutkov apoštolských i Žalмов, čo svedčí o jeho univerzálnom rozhl'ade. Jeho argumentom nevládal nik protirečiť: „Týmito slovami a inými hojnejšími zahanbil ich a odišiel, nechajúc ich.“

Autor legendy sleduje v Konštantínovom živote dve hlavné línie, tvoriace vnútorné napätie, aby napokon obe vyústili do jeho záverečného duchovného oslobodenia: je to sústavné sledovanie jeho zaujatosti poznávaním, vedecko-teologickým bádáním, múdrosťou. A akoby narušovaním tejto orientácie viacnásobným poverovaním praktickými úlohami boli misie z poverenia cisára Byzantskej ríše. Avšak i “duchovná“ i “praktická“ línia vedie k spoločnému cieľu - osláviť Boha. Život Konštantínov je však zároveň aj historickým prameňom prvoradého významu: podstatne dopľňa naše vedomosti o dejinách

Byzantskej ríše. A to rovnako platí, azda ešte vo väčšej miere, aj pre Život Metodov, prameň k poznaniu strednej Európy v 9. storočí a najmä veľkomoravského kultúrneho prostredia.

Plný názov druhej legendy znie: Pamiatka a život blahoslaveného otca a učiteľa nášho Metoda, arcibiskupa moravského. Vznikla v období po Metodovej smrti /6. apríla 885/ a vypovedaním Metodových žiakov z územia Veľkomoravskej ríše. Najpravdepodobnejší autor je Gorazd - najvzdelanejší príslušník Metodovej literárnej školy, domáceho pôvodu, ktorého Metod označil za svojho nástupcu. Autor sa zamerail na dramatické Metodove životné osudy vyplývajúce z jeho arcibiskupskej funkcie. Životopis je štylisticky i obsahovo jednoduchší, kratší, ale dejovo rušnejší. Je zrejmé, že autor u čitateľov ráta už so znalosťou Života Konštantínovho, ktorý naznačuje mnohé aj o Metodovi. Preto zo 17 kapitol venoval Metodovmu predveľkomoravskému pôsobeniu iba druhú až štvrtú kapitolu. Hlavné ťažisko Metodovho životného pôsobenia bolo na našom území, s ktorým bol spätý viac ako dvadsať rokov, preto je toto obdobie aj obsahovým ťažiskom legendy.

Hoci sa vo vzťahu Konštantín - Metod prízvukuje Konštantínov duchovný princíp, z legendy sa dozvedáme, že k nemu inklinovali obaja bratia rovnako. Metod síce bol vysokým úradníkom štátnej správy, ale táto činnosť mu neposkytovala naplnenie životných túžob. Stručne, ale výstižne o jeho skutočnej orientácii v hierarchii hodnôt hovorí tretia kapitola: “A stráviac v tomto kniežatstve (oblasť v Byzantskej ríši - E. F) i uzrúc mnohé rozbroje búrlivé v živote tomto, zamenil pozemské temnoty dobrovoľne za nebeské myšlienky. Lebo nechcel šľachetnú dušu znepokojovať vecami netrvajúcimi naveky. A nájduc si čas, zbavil sa kniežatstva a odišiel na Olymp, kde žijú svätí otcovia. Ostrihajúc sa, obliekol sa do čierneho rúcha a bol podrobujúci sa v pokore a zachovávajúci úplne celú mníšsku regulu a knihám sa venujúci.“ Takže obaja bratia uprednostňovali kontemplatívny spôsob života v duchovnom vzdelávaní a

meditáciách. A túto duchovnú orientáciu, vnútorné prežívanie viery vniesli ako vedomý vklad aj medzi svojich učeníkov na našom území.

Život Metodov je dôležitým prameňom na poznanie našich dejín najmä z toho dôvodu, že s Metodovou osobnosťou je spätý vznik samostatnej cirkevnej provincie: obsahuje dôležité historické dokumenty, najvýznamnejší je list pápeža Hadriána II. z roku 870 adresovaný Rastislavovi, Svätoplukovi a panónskemu Kocelovi (synovi kniežat'a Pribinu), v ktorom schvaľuje sloviensku liturgiu a Metoda ustanovuje za arcibiskupa a pápežského legáta /8. kapitola/.

Legenda hovorí aj o nenávisti a intrigách voči Metodovi zo strany bavorského kléru - „starého nepriateľa, závistlivca dobra a protivníka pravdy“/9. kapitola/, ktorý ho držal dva a pol roka v nemeckom väzení. Ale autor tým sledoval predovšetkým základnú myšlienku - obhajobu slovienskej liturgie a samostatnej cirkevnej provincie - stelesňovanú Metodovou osobou. Práve dôraz na osamostatnení - i cirkevnom - je ideovou osnovou legendy.

Gorazd sa však usiloval podať aj portrét Metodovej osobnosti, jeho literárnej činnosti a výstižnosť jeho charakteru nám priam sprítomňuje tohto vznešeného muža i v súčasnosti. Mocne pôsobí Metodova dôslednosť a statočná neohrozenosť pri obhajovaní „železnej hory“ pravdy. Rovnako ako Konštantín múdrosťou obhajoval právo na sloviensku liturgiu proti trojjazyčníkom v Benátkach, i on múdrosťou a rozhodnosťou obhajoval právo na samostatnú cirkevnú diecézu. Nemeckí biskupi sa na neho oborili: „V našej oblasti učíš!“ A on odpovedal: „Áno, ja keby som vedel, že je vaša, odstúpil by som, no svätého Petra je. A zaiste, ak vy pre revnivosť a lakomstvo prestupujete dávne hranice v protive s kánonom, prekážajúc učeniu Božiemu, vystríhajte sa, aby ste si, chtiac horu železnú temenom, ktoré je len z kosti, prebiť, mozog svoj nevyliali.“

Metod sa až do posledných chvíľ svojho života usiloval všemožne zabezpečiť pokračovanie začatého diela určením svojho nástupcu - už z radov domácej inteligencie: „I ukázal im jedného zo známych učeníkov svojich,

nazývaného Gorazdom, hovoriac: “Tento je vašej zeme slobodný muž, učený dobre v latinských knihách, pravoverný. To buď Božia vôľa a vaša láska, ako i moja.“

A o všeobecnej oddanosti a láske, ktorú preukazoval náš ľud Metodovi, taktiež vypovedá posledná - 12. kapitola. Jeho učeníci - “dôstojné úcty mu vzdávajúc, službu cirkevnú latinsky, grécky i sloviensky vykonali a uložili ho v katedrálnom chráme“ (ktorý sa doposiaľ nepodarilo identifikovať). Avšak neboli tam iba učeníci: “A ľudia, nescíselný národ, zhromaždivší sa odprevádzali so sviecami, plačúc, dobrého učiteľa a pastiera - mužské pokolenie i ženské, malí i veľkí, bohatí i chudobní, slobodní i rabi, vdovy i siroty, cudzinci i tuzemci, neduživí i zdraví, všetci, lebo pre všetkých stal sa všetkým, aby všetkých získal.“

A pre naše ďalšie kultúrne dejiny má veľký význam aj záverečný odsek - modlitba k Metodovi ako k nášmu ochrancovi na nebesiach: “A ty z výsosti, svätá a ctihodná hlava, modlitbami svojimi pohliadaj na nás, žiadostivých teba, zbavuj od všetkého nebezpečenstva učeníkov svojich...” Tento motív orodovania o národnú ochranu našich veľduchov v nebi sa v našej literatúre bude ozývať častejšie (napríklad u Hollého, Hviezdoslava).

Aj napriek tomu, že solúnski bratia boli objektom úcty všetkých vrstiev obyvateľstva, štýl legendy prezrádza, i keď sú dielom dvoch rozdielnych autorov, že boli určené pre domácu vrstvu tvoriacej sa inteligencie a pre vládnu spoločenskú vrstvu, nie pre všetok ľud. Žáner legendy mal bohatú tradíciu v byzantskej literatúre, pre ktorú bolo typické pôvodné prekonávanie epickosti a legenda postupne prechádzala na umelecky vyššiu rovinu - od deja, štylistickej rozprávačskosti adresovanej ľudovému príjemcovi, k úvahám nad všeobecnými ideami. A tento posun je badateľný aj v oboch Moravsko-panónskych legendách. Lenže objavuje sa v nich nová idea - svojbytnosť veľkomoravskej kultúrnosti - čím sa stali výnimočnými v legendickom žánri, ide o prvok špecificky veľkomoravský. I v nich sa samozrejme stretávame s

absolútnou idealizáciou zobrazovanej postavy a s motívmi “zázračnosti“ ako nevyhnutnej súčasti tohto literárneho žánru, ale základná koncepcia vychádza z dôkladného opisu dobových reálií a duchovných kvalít oboch protagonistov. Takže obe diela sú nielen svedectvom o svojej dobe, ale aj o vyspelosti kultúrneho prostredia, z ktorého vzišli. A ak ešte prirátame aj vnútornú stotožnenosť autorov s ich odkazom a naliehavú potrebu začleniť prežívané udalosti do historickej pamäti, možno povedať, že predstihli iné stredoeurópske kultúry o niekoľko storočí.

O mimoriadnej obľúbenosti týchto legiend svedčí veľké množstvo zachovaných neskorších odpisov v slovanskom kultúrnom svete /Život Konštantínov 59, Život Metodov 16/. Do novodobého kultúrneho kontextu ich vniesol roku 1851 P. J. Šafárik ich publikovaním v diele Památky dřevného písmenictví Jihoslovanů.

Ďalšie zachované literárne pamiatky už vznikli po zániku veľkomoravskej literárnej školy - po vypovedaní Metodových učeníkov z nášho územia - už na území Bulharska, najmä pri Ochridskom jazere. Do kláštora pri ňom sa uchýlila podstatná časť týchto politických a kultúrnych emigrantov. Menšie skupinky sa uchýlili i do Čiech, Chorvátska, Srbska i Kyjevskej Rusi - teda zo základov veľkomoravskej slovianskej vzdelanosti a kultúry vyrastali národné literatúry v týchto krajinách. Metodovi žiaci pôsobiaci v Bulharsku vytvorili literárny okruh a z literárnych pamiatok, ktoré z neho vzišli, má vzťah ku kultúre Veľkomoravskej ríše traktát mnícha Chrabra O písmenách /koniec 9. alebo začiatok 10. storočia/ a anonymná biografická próza Život Naumov /začiatok 10. storočia/.

Čiže možno oprávnene konštatovať, že nútený odchod vzdelancov Metodovej literárnej školy z nášho územia treba hodnotiť aj z prínosového aspektu pre rozvoj kultúry iných slovanských národov, nielen tragicky - a to ani pre nás. Týmto odchodom sa zachránila podstatná časť staroslovianskej literatúry pre ostatné slovanské národy /tým spätne aj pre nás/ a zásluhou

priaznivejších podmienok aj pre budúcnosť ako rozhodujúci prínos staroslovienskej kultúry do svetovej literatúry v tomto ranom období ich vzdelanosti.

Nesmieme zabúdať, že v dôsledku politických a historických zmien na sklonku Veľkomoravskej ríše a pri jej rozpade sa z pôvodného staroslovienskeho písomníctva u nás nič nezachránilo. S najväčšou pravdepodobnosťou má táto absencia priamy súvis s nariadením Vichinga (po Metodovej smrti od roku 886 nitrianskeho biskupa a administrátora celej cirkevnej slovienskej diecézy) sústrediť hlaholské slovienske rukopisy liturgickej povahy (a možno aj literárnej) ako zakázané do katedrálnej knižnice v Nitre, aby boli pod priamym dozorom. A neskôr pri bojoch s Maďarmi boli tieto literárne pamiatky zničené, takže sa z nich nič nezachovalo.

Treba zobrať do úvahy i fakt, že z nášho územia neodišli všetci vzdelanci Metodovej školy, viacerí sa prispôbili novým podmienkam, ale naďalej tajne odpisovali hlaholské rukopisy i napriek krajne nepriaznivým politickým a kultúrnym podmienkam. Išlo o pomocné pastoračné príručky (evanjeliáre, homílie a iné knihy neliturgickej povahy) v ľudovom jazyku, ktoré sa naďalej mohli používať na území terajšej Moravy, Slovenska a Maďarska - v Kocel'ovom Blatenskom kniežatstve - až do polovice 11. storočia. Lenže počet rukopisov sa opotrebovaním pri ich stálom používaní neustále znižoval - po príchode starých Maďarov postupne zanikol i zachovaný zvyšok. Nové pôvodné hlaholské pamiatky asi nevznikli i z dôvodu, že hlaholika bola úplne vytlačená cyrilikou (s predlohou vo veľkej gréckej abecede - základ azbuky) a centrum jej literárneho použitia už bolo mimo nášho územia (najmä Bulharsko). U nás sa zároveň s latinskou liturgiou udomácňuje aj latinská abeceda - a vôbec - latinská kultúra.

Osobitnú zmienku si však zaslúži chrámový spev, ktorý zaiste mal pri bohoslužbách ako byzantského tak i rímskeho typu dôležitú sprievodnú úlohu - už i z toho dôvodu, že jeho prostredníctvom sa dostával umelecký text v

domácom jazyku do úst a vedomia širokej pospolitosti. Pozornosť si zaslúži i preto, že vlastne takmer ako jediný komponent slovienskej kultúry pretrvával i v nasledujúcich storočiach a udržiaval domáci jazyk na umeleckej výške. Zlomky z neho sa objavili aj v našom Jednotnom katolíckom spevníku. Napríklad krásna duchovná pieseň Víťaj, milý Spasiteľu /v našom spevníku Víťaj, milý Jezu Kriste/. Je síce datovaná do 14. storočia /z ktorého sa zachovali jej prvé písomné záznamy/, ale jej hlboké zvútornenie viery je rovnaké ako v Proglase Konštatnína Filozofa a v celom cyrilometodovskom precitovaní kresťanstva ľudským subjektom vôbec:

Vítaj, milý Spasiteľu,
všeho světa Stvořitelu!
Vítaj, milý Jesu Christe,
jakž se počal z dievky čistej!
Vítaj, svaté božie čelo,
jakžs na svatém krížu pnelo
pro člověčie spasenie!
Prošu tebe, Jesu milý,
mého života všemi sily,
učin pro svého cila rany,
i pro svoj bok proklaný:
Rač mi popřici čela svého
před skončením života mého,
aby odpudil všú moc diabelskú
a dal mi radost' nebeskú.
Vítaj, drahá kirvi Božie,
nade všeckno světské zbožie!
Rač mě hříchov oplakaci
a dobre skončenie poslaci!

Jej veršová forma a jej bohaté, pôsobivé štylistické prostriedky skutočne emocionálne silne oslovujú dušu človeka a svedčia, že ide o básnický veľmi zrelý, formálne vyspelý a lyricky pôsobiacu skladbu, ktorej účinnosť umocňuje aj jej osobitná, nezvyčajná melodika.

Staroslovienska literatúra a vzdelanosť poznačila našu kultúru natrvalo. Jej vysoká umelecká úroveň neodlučiteľne prepojená s hlbokým vnútorným precitovaním viery sa nemohla bezo stopy stratiť ani v budúcej- domácej kultúre v nežičlivých storočiach. V národnom podvedomí sa držala najmä v duchovných piesňach, ako to postrehol v 17. storočí Benedikt Szöllösi v predslove svojho Katolíckeho spevníka /Cantus Catholici, 1655/ a z dejinného podzemia sa cyrilometodovská tradícia definitívne vynorila s nástupom národného obrodzenia v našej osvietenскеj kultúre koncom 18. storočia, keď celé bernolákovské hnutie sa nesie v jej znamení. A zrejme táto tradícia bola určujúcou i v procese kodifikácie samostatného domáceho kultúrneho jazyka kultivovaného vzdelancami slovenského pôvodu aj pred Bernolákom, ich sústavným úsilím o jeho cibrenie v kázňovej a modlitebnej tvorbe určenej ľudu /Ján Abrahamffy - Knižka modliteb nábožných, Trnava 1693, Alexander Máčaj - Chleby prvotín, Trnava 1718/.

Veľkomoravský odkaz s jeho cyrilometodovskou tradíciou v celosti precítil a vniesol do našej klasicistickej literatúry Ján Hollý - jeho dielo svojimi živými ideami potom zarezonovalo v romantickej štúrovskej generácii (L. Štúr, J. M. Hurban) a táto línia už zostávala trvalou súčasťou nášho národného bytia, čoho dôkazom je i Preambula Ústavy Slovenskej republiky. Presvedčivým dôkazom udržiavania cyrilometodovského dedičstva v našich dejinách je pôvodom byzantský dvojramenný kríž, ktorý sa potom udržival na starobylych sakrálnych stavbách, v erbe Nitrianskeho údelného vojvodstva a niektorých slovenských miest, v uhorskom štátnom znaku ako symbol Slovenska (Horného Uhorska) a stal sa dominantnou súčasťou nášho štátneho znaku.

2. Nové formovanie kultúry pri začleňovaní do uhorského štátu (1000-1500)

Postupný rozklad staroslovienskej kultúry (ako oficiálnej) sa vlastne začal paradoxne v najväčšom mocenskom rozmachu Veľkomoravskej ríše za panovania Svätopluka /871-894/, kedy mala silné postavenie v stredoeurópskom politickom kontexte. Išlo o napätie medzi arcibiskupom Metodom a Svätoplukom. Síce keď roku 880 Metod opäť ide do Ríma obhajovať sloviensky liturgický jazyk (pre pretvárajúce spory s bavorskými kňazmi), Svätopluk s ním posielal aj svojho veľmoža Zemižizňa, aby požiadali pápeža o prijatie Svätoplukovho kráľovstva pod ochranu sv. Petra a Apoštolskej stolice, ale on sám uprednostňoval latinskú liturgiu pred slovienskou.

Pápež Ján VIII. poslal Svätoplukovi listinu "Industriae tuae", v ktorej mu oznamuje prijatie Veľkomoravskej ríše pod ochranu sv. Petra a Svätopluka tituluje "slávny panovník", "milovaný" a "jediný syn" a potvrdil sloviensku liturgiu, ale zároveň aj vysvätil bavorského kňaza Wichinga (ktorého tiež poslal Svätopluk) za biskupa. A Svätoplukovi zároveň dovolil, aby pre neho a jeho veľmožov sa mohli konať bohoslužby v latinčine. A hoci Metod sám určil za svojho nástupcu Gorazda, po jeho úmrtí v skutočnosti sa stal Svätoplukovou zásluhou jeho nástupcom Wiching.

Príčinu napätia medzi Metodom a Svätoplukom možno iba teoreticky rekonštruovať: azda to bola Metodova morálna bezúhonnosť a prísnosť rovnaká ku všetkým, teda aj najvyšším spoločenským kruhom i samotnému panovníkovi, čo by vysvetľovalo jeho mimoriadnu obľúbenosť u všetkých ostatných vrstiev obyvateľstva, zaznamenanú v Živote Metodovom pri jeho pohrebe - pre spravodlivosť a demokratizmus - "pre všetkých stal sa všetkým, aby všetkých získal." (Avšak Gorazd sa pri opise pohrebu nezmieňuje, žeby sa na ňom zúčastnil aj panovník.)

Zdrojom napätia mohla byť aj otázka vlastníctva kostolov (a teda aj vymenúvania duchovenstva) medzi arcibiskupom a panovníkom (či veľmožmi,

ktorí sa nadačne podieľali na ich udržiavaní) podľa franského práva. Jednoznačný Svätoplukov príklon k latinskej liturgii mal zrejme zreteľné vlastnícke pozadie. Metodova prirodzená autorita tvorila neprekonateľnú prekážku, čo však napätie iba zvyšovalo i vo Svätoplukovom vzťahu k slovienskej liturgii a Metodovmu vzdelaneckému centru. Metodovým úmrtím sa vlastne otvorila hrádza, ktorej nárazová vlna "odplavila" Metodom odchovaných vzdelancov do Bulharska a ďalších krajín. V tomto zápase medzi cirkvou a svetskou mocou slovienska liturgia, a s ňou spojená i slovienska kultúra, prehrala. Čiže skutočnou príčinou jej postupného zániku boli zrejme ekonomické pohnútky - s politickým cieľom - získať zvrchovanú kontrolu v štáte. I s politickým cieľom franských kňazov, ktorí Svätoplukove zámery jednoznačne podporovali - a zrejme boli aj ich ideovými strojcami.

Túto hypotézu podporuje i fakt, že z Veľkej Moravy museli odísť iba tí Metodom odchovaní vzdelanci, ktorí sa nechceli podrobiť novým podmienkam. Latinská liturgia mala podporu i vonkajšiu: nový pápež Štefan V. sloviensku liturgiu neuznával a od Byzantskej ríše sa pomoc očakávať nedala, takže naše územie sa úplne dostáva pod vplyv oficiálnej latinskej kultúry, hoci sloviencina bola už vysoko kultivovaným jazykom, rovnocenným gréčtine i latinčine. O vysokej úrovni slovienskych liturgických textov svedčí aj fakt, že mnohé z nich boli v ďalšom období prepisované - už latinkou - svedectvom sú napr. Frízinské pamiatky - rukopisy objavené v nemeckom Friesingu.

Po definitívnom rozpade Veľkomoravskej ríše už ďalší proces konštituovania slovenskej národnosti a jej písomnej kultúry musel prebiehať bez opory vo vlastnej štátnosti. Na tomto fakte nič nezmenilo ani Svätoplukovo úmrtie /894/ a vnútorné rozpory medzi Mojmirom II. a Svätoplukom II. iba prispeli k rozvráteniu samostatného štátneho útvaru maďarskými kočovnými kmeňmi, ktoré koncom 9. storočia vstúpili do Karpatskej kotliny a na panónske územie Dunajskej nížiny. Ich prvý nápor roku 892 ešte Svätopluk odrazil, ale o dva roky po jeho smrti roku 896 sa už postupne začínajú osadzovať v Zadunajsku.

Veľkomoravská ríša definitívne zanikla začiatkom 10. storočia a slovenské územie sa v 11. storočí postupne začleňuje do uhorského štátu, územie Moravy sa stáva súčasťou českého pŕemyslovského štátneho útvaru.

Časť slovienskych vzdelancov sa zdržiavala na moravskom území (pravdepodobne aj Gorazd) a po rozpade Veľkomoravskej ríše ovplyvnila českú kultúru. Oprávnené možno predpokladať, že priniesli so sebou slovienske texty veľkomoravského pôvodu a nesporne s nimi možno spájať aj vzrast literárnej aktivity (legendy o sv. Václavovi, Ludmile a Vítovi).

Pre ďalší vývin slovenskej kultúry už bude rozhodujúce prostredie v uhorskom štátnom útvare. Jeho formovanie však trvalo takmer celé storočie a možno o ňom hovoriť až od vlády Štefana I. /997-1038/. Keďže k stabilizácii maďarských kočovných kmeňov prichádza až po ich katastrofálnej porážke pri rieke Lechu roku 955 bavorským panovníkom Ottom I., ktorá zmarila ich ďalšie vojenské výboje a prinútila ich k trvalému osídleniu, je oprávnený predpoklad, že u formujúcej sa maďarskej národnosti zohral slovenský spoločenský, kultúrny a jazykový vplyv významnú úlohu. Maďarské kmene postupne preberali od domáceho obyvateľstva ich životný štýl, kultúru - i so slovnou zásobou, pretože nemali vlastné termíny v oblasti štátnoprávnej, cirkevnej, remeselnícko-poľnohospodárskej, o čom svedčí maďarský slovník doposiaľ /špán - išpán, kráľ - király, krst - kereszt, peklo - pokol, brázda - barazda, slama - szolma atď./.

Slovensko so svojou rozvinutou ranofeudálnou spoločenskou štruktúrou z veľkomoravských čias, výrobnou-hospodárskymi vzťahmi, administratívnou a cirkevnou organizáciou ale i početnou vrstvou veľmožov stojacich na vrchole tvoriacej sa spoločenskej hierarchie v novom prostredí - sa stáva aktivizujúcou zložkou pri konštituovaní a upevňovaní uhorského štátu, a to i v 11. až 13. storočí.

A hoci Svätoplukovou /a Wichingovou/ zásluhou sa rozvrátila veľkomoravská literárna škola a nastupuje panstvo latinskej kultúry, predsa sa

istá náväznosť udžiavala - na území bývalého panónskeho Kocel'ovho kniežatstva - v grécko-slovienskom kláštore na Vyšehrade (dnes Vysehrad) pri Ostrihome, obnovenom roku 1030. Vyšehrad bol vtedy ešte súčasťou súvislého slovenského osídlenia za Dunajom. Ale veľkomoravský odkaz a domáca kultúra sa udržiavla na domácom území iným spôsobom, predovšetkým prostredníctvom igricov. (Od igrat' - hrať)

O existencii igricov vieme z Anonymovej kroniky. Išlo o umelú slovesnú tvorbu ústne šírenú /spevom/ na dvoroch veľmožov a na ľudových zhromaždiskách. Udrživaval sa v nej tematický repertoár z hrdinského veľkomoravského obdobia a s veľkou pravdepodobnosťou spevy igricov zachovávali aj historické udalosti i epické príbehy z čias slovensko-maďarských bojov o územie v dunajsko-karpatskej oblasti. Tieto historické bohatierske piesne Anonymus v úvode svojej kroniky označil ako "tárvy spev igricov" a "nepravdivé rozprávanie dedinčanov", ktoré iba znevažuje a potupuje rod Maďarov. Čiže museli obsahovať námety čerpajúce z čias, keď domáca kultúra vysoko prevyšovala kultúru usídľujúcich sa staromaďarských kočovných kmeňov. Teda naši igrici plnili od začiatkov slovenskej literatúry odlišné poslanie ako trubadúri západnej Európy: nespievali o nedosiahnuteľnej a nenaplnenej láske, ale o páľčivých problémoch svojej doby. A hoci sa písomne z tohto typu literatúry nič nezachovalo, v ústnom podaní zrejme pretrvávalo mnohé - aj so svojou melodickou formou. A to aj napriek nežičlivému postoju cirkevných a svetských autorít v 12. a 13. storočí, ktoré prísne zakazovali kontakty s igricmi.

A hoci to dnes ešte zostáva v štádiu hypotézy pri pokusoch o rekonštrukciu celkového tvaru staršej slovenskej literatúry - ak sa pozrieme z tohto aspektu na naše historické piesne, rozhodne by našu pozornosť mali zaujať aspoň dve: Nitra, milá Nitra a Červený rytír a Zburova dcera. Najmä Nitra, milá Nitra svojou krásnou melodickosťou, ušľachtitou formou, no predovšetkým závažným historickým obsahom vzbudzovala a vzbudzuje záujem tajomnosťou svojho

pôvodu. V zborníkoch národných piesní býva označovaná ako ľudová, ale od všetkých ľudových piesní sa výrazne námetovo odlišuje, prezrádza umelý pôvod. Skôr by si žiadala zaradenie do kategórie historických spevov, ale aj medzi nimi vyniká svojou osobitosťou. Vo vedomí kultúrnej verejnosti pretrvávala domnienka, že ide o umelý artefakt z čias národného obrodzenia, lenže jeho pôvod siaha hlbšie - a musel pretrvávajúť vo svojej piesňovej forme, melodika je tiež starobylá.

Do kultúrneho vedomia vniesol pieseň Nitra, milá Nitra v “obnovenej premiére“ Ján Kollár v Národných spievankách /1834/ v oddiele Zpěvy historicky pamětné v tejto verzii:

Nitra, milá Nitra, ty vysoká Nitra:
kdeže sú té časy, v ktorých si ty kvitla?

Nitra, milá Nitra, ty slovenská mati!
Čo pozrem na teba, musím zaplakati.

Ty si bola někdy všeckých krajin hlava,
v ktorých tečie Dunaj, Visla i Morava;

ty si bola bydlo kráľa Svatopluka,
keď tu panovala jeho mocná ruka.

Ty si bola svaté město Methodovo,
keď tu našim otcom kázau božie slovo.

Včilek tvoja sláva v tuoni skrytá leží:
Tak sa časy menia, tak tento svět beží!

Pieseň okamžite zaujala mladú romantickú generáciu, najmä Ľudovíta Štúra, a neskoršie polemiky o možnom Kollárovom “podvrhu“ a o jej autorstve z radov básnikov národného obrodzenia žiadny dôkaz a výsledok nepriniesli. Okrem toho sa v odpisoch zistili aj jej ďalšie varianty /ide iba o nepatrné zmeny nemeniace obsah/, staršie ako v Kollárových Spievankách, čo iba svedčí o rozšírenosti piesne ústnym podaním. Ak sa však pozrieme na pieseň z aspektu poslania igricov, bezo zvyšku napĺňa všetky atribúty ich poézie a mala všetky predpoklady uchytiť sa a pretrvávať v ľudovom podaní.

A ak berieme do úvahy fakt, že po postupnom zániku funkcie staroslovienskeho jazyka sa postupne stala základom nitrianskeho kultúrneho jazyka stredoslovenčina, zároveň máme k dispozícii vysvetlenie pre zachovanie tejto piesne v jazykovej forme, v ktorej sa dostala napokon do Kollárových Spievaniek - ale aj pravdepodobný čas jej vzniku, teda až po nahradení staroslovienčiny stredoslovenčinou v nitrianskom kultúrnom centre.

Táto okolnosť je dôležitá aj vzhľadom na ďalšiu “historicky pamätnú“ pieseň Červený rytír a Zburova dcera (Kollár ju prevzal do Národných spievaniek podľa rukopisu z roku 1617). Aj ona vykazuje oveľa vyššiu umeleckú hodnotu ako iné známe historické spevy zo 16. - 17. storočia - a je epickým príbehom zrejme z času tesne pred vojenským rozvrátením Nitry Maďarmi.

Keď sa v názve uvádza “Zburova dcera“, zrejme muselo ísť o muža významného, všetkým poslucháčom známeho. A takýto muž žil v Nitre. Opäť Anonymova kronika uvádza, že proti Maďarom bojoval na čele Nitranov knieža Zubur, kým ho neranili, nezajali a neobesili na vysokom vrchu, ktorý vraj dostal podľa neho názov. (K vsuvke prvého “u“ mohlo prísť v Anonymovom zápise zo začiatku 13. storočia - spoločný základ je zrejmy.) A keďže pieseň vypovedá o ľúbostnom vzťahu jeho dcéry Milice a Červeného rytiera - nič o tragickom osude otca - možno usudzovať, že pieseň vznikla pred bojmi o Nitru. Hoci text nesporne prechádzal v ľudovom podaní časovými jazykovými úpravami, je stále zaujímavý zachovanými archaickými tvarmi (text podľa Spievaniek):

Plakaly breziny pri rece Morave,
keď nesli rytíra s šátečkom na hlave.
Hlava porúbaná, šátek skrvavený,
ktože ťa porúbal, moj milý, premilý?

Plakalo aj nebe velohustým daščem,
keď nesli rytíra pod červený pláščem.
Refrén: Hlava porúbaná...

Plakaly aj skaly na horách vysokých,
keď nesli rytíra na nosidlách zlatých.
Refrén: Hlava porúbaná...

Na slúpe trihranném vrzá koruhvička,
za slúpem trihranným zelená rovička.
Na rovni zelenej dvaja koni vraní,
a na nich rytíri k boji prichystaní.

Bili sú sa bili, z rána do polednu,
až z nich krev hrčala za Milicu jednu.
Bili sú sa, bili, z poledna k večeru,
až z nich krev hrčala za Zburovu dceru.

Odkážte, odkážte tej Zburovej dcere,
že si ju Červený rytír víc nebere,
že on už umírá s hlavú porúbanú,
nech mu aspoň pošle šátek na tú ranu.

Tu ti, moj premilý, tu ti šátek nesem,
ja pro tebe velký zármutek ponese.
Hlava porúbaná, šátek skrvavený,
len ty neumíraj, moj milý, premilý.

Ani poetikou ani štruktúrou nemá táto pieseň obdobu v žiadnom z historických spevov.

Ústnym podaním sa širil aj iný typ literárnej tvorby, časove neskorší ako piesne igricov. Ide o tzv. vagantskú poéziu, ktorá sa stala obľúbeným a rozšíreným literárnym žánrom typickým pre obdobie vrcholného stredoveku. Vagantská poézia však na rozdiel od literárnej tvorby igricov nemá domáce korene. Vznikla v západoeurópskom kultúrnom prostredí univerzít a jej šíriteľmi boli potulní študenti - vaganti. Patrili síce k vzdelanostnej špičke stredovekej spoločnosti v 12. - 14. storočí, keď sa začali rozvíjať prvé európske univerzity, ale v ich poézii prevládli prvky žartovné až roztopašné, satiricko-parodické, resp. kriticky zahrotené proti prejavom feudálneho úpadku prejavujúcemu sa v nedostatkoch cirkevnej i svetskej hierarchie.

Jazykom ich tvorby bola latinčina a hoci možno predpokladať, že vagantská poézia sa začala aj u nás udomáčať najmä od druhej polovice 14. storočia - zásluhou kontaktov slovenských študentov s pražskou Karlovou univerzitou /1348/, doklady o nej v podstate neexistujú a do vývinu našej domácej kultúry nezasiaha - bola iba cudzím transplantátom v domácom kultúrnom kontexte.

Vaganti produkovali verše i strofy na vysokej úrovni vtedajšej cirkevnej a neskôr i svetskej latinskej poézie, ale ich obsahové, filozofické hľadiská sú rozdielne, "svojské". Provokačne prepájali kvality vysoké i nízke ako seberovné; napr. v populárnej vagantskej pijanskej piesni *Meum est propositum in taberna mori* (Zaumienil som si, že zomriem niekde v šenku) pijan lyricky nežne spája blaženosť z alkoholu s blaženosťou nebeskou:

Ja sem sobe vyvolil v hostinci umríti,

pri hodince poslednú flašku v ústach míti.

Zpívat mají anjelé, když mne uzří píti:

“Bože, tomu pijáku ráč milostiv býti.“

Proti legendickému ideálu asketického života, sebatryzne, vaganti uprednostňujú telo pred duchom - ako “predznamenanie“ budúcej renesančnej kultúry.

Možno hovoriť o “skupinovej“ poézii, je anonymná, s mnohými variantami - a je predovšetkým rebelantská, “problémová“. Obrazne povedané - vaganti boli “beatníkmi“ stredoveku. Revolta sa prejavovala kladným vzťahom k pijanstvu, hazardným hrám v kocky a ľahkým ženám. Aj to je príčina, prečo sa vagantská poézia napriek formálnym kvalitám nedostala na stupeň oficiálne uznávanej vysokej literatúry. Ale práve pre svoju “neoficiálnosť“ jej motívy rezonovali u stredných spoločenských vrstiev ešte aj v období baroka prostredníctvom odpisov a prekladov v slovakizovanej češtine. (O tematických okruhoch tejto poézie možno získať prehľad v súbore Carmina scholarum vagorum - v českom preklade R. Mertlíka Písneň žáků darebáků, Praha 1970.) Sporadický výskyt vagantských piesní v rukopisných zborníkoch na slovenskom území nachádzame až do 17. storočia a svedčí už o “barokovom vkuse“ meštianskych a zemianskych vrstiev, ktoré sa v čase rozkvetu vagantskej poézie začali iba formovať. A iný poslucháčsky okruh nemali šancu osloviť.

Jednoznačne možno povedať, že proces začleňovania slovenského územia do uhorského štátu obsahuje aj hlboký vzdelanecký úpadok z pozícií dosiahnutých vo veľkomoravskom odbobí. Panstvo latinskej kultúry vo vzdelaneckých vrstvách /klérus, príslušníci štátnej správy/ vytlačilo z písomných literárnych pamiatok domáci jazyk až do 14. storočia a jeho nové opatrné literárne vstupy nie sú renesanciou staroslovienskej vzdelanosti, ale novým začiatkom - v neprajných podmienkach. V písomnej literárnej podobe sa kontinuita prerušila.

Z obdobia 10. - 14. storočia, keď sa naša literárna produkcia dostala pod absolútnu nadvládu latinčiny, do slovenského územia je lokalizované vlastne len jedno dielo spĺňajúce atribúty literárnosti - a zároveň dokázateľne jej autor je aj

pôvodom späť s naším územím: je to Maurova Legenda o svätom Svoradovi a Benediktovi /1064/. Autorom je päťkostolský biskup Maurus /asi 1000-1070/, ktorý pravdepodobne pochádzal z okolia Nitry. Keď v legende hovorí, že sv. Svorad prišiel “z krajiny Poľanov“, usudzovalo sa, že bol poľského pôvodu. Ale podľa najnovších výskumov /J. Kútnik/ prevláda názor, že pochádzal z Liptova, pretože v časoch kráľa sv. Štefana, do ktorých je legenda situovaná, hranica medzi uhorským a poľským štátom bola podstatne južnejšie.

Samotná legenda je pomerne krátky latinský text napísaný pre knieža Gejzu ako podklad pre Svoradovu (reholné meno Andrej) kanonizáciu. Preto Maurus hlavnú pozornosť sústredil na jeho osobnosť v súvislosti s jeho pustovníckym asketickým životom a zázrakmi po jeho smrti. O jeho predchádzajúcom živote vieme už len toľko, že pochádzal zo sedliackeho rodu a že sa okrem meditácií venoval aj manuálnej práci. Benedikt, ktorého Maurus osobne poznal z benediktínskeho kláštora sv. Hypolita na Zobore pri Nitre, je vedľajšou postavou legendy. Bol Svoradovým učeníkom, obaja sa zdržiavali najskôr v zoborskom kláštore a potom boli pustovníkmi na Skalke pri Trenčíne. Maurus čerpal podklady pre svoju legendu priamo od Benedikta Filipa, opáta zoborského kláštora. Hoci Maurus zrejme pochádzal z vyšších spoločenských vrstiev, predsa zachytil veľa z podania blízkeho spoločenským a sociálnym predstavám ľudových vrstiev. A svoj osobný vzťah k svätcovi prejavil aj výberom štylistických prostriedkov. Hoci zreteľne ide o úsilie vyjadrovať sa s maximálnou stručnosťou, predsa nachádzame obdivné zvolania typu: “Ó, odmena blahoslaveného muža Andreja, ako blažený a večný život stokrát ozdobený korunou, ktorý v nebesiach nahradí, čo bolo na zemi draho vykúpené ! Ó, neslýchaný druh viery, ktorý robí cennejším zaslúbené kráľovstvo!”

Legendy, spolu s kronikami, ktoré boli v období 11. - 14. storočia u nás hlavnými literárnymi útvarmi, sú písané v latinčine.

Maurova legenda je najstaršia, hrdinami ostatných legiend sú ľudia vznešeného pôvodu - upevňovatelia kresťantva medzi Uhrami prostredníctvom svojej

kráľovskej výkonnej moci. Ide o legendy o svätom Štefanovi, o svätom Imrichovi a svätom Ladislavovi, ale aj o Gerhardovi, biskupovi v Csanáde, ktorý zomrel mučeníckou smrťou. Tieto legendy sú zároveň dôkazom, že kým na slovenskom území bola kresťanská viera už bytostnou a duchovnou zložkou obyvateľstva všetkých vrstiev, medzi usadenými maďarskými kmeňmi bolo ešte v 12. storočí kresťanstvo skôr záležitosťou vyššej spoločenskej hierarchie a do nižších vrstiev prenikalo pomaly a problémovo.

Okrem legiend boli preferovaným literárnym útvarom našej stredovekej latinskej literatúry kroniky. Nejde o špecificky "čistý" žáner a za pokusom objektívneho zachytenia udalostí a ich aktérov cítiť subjektívny pohľad autorov pri interpretácii týchto faktov.

Za najstaršiu známu kroniku považujeme dielo Gesta Hungarorum - Činy Uhrov /okolo 1200/, ktorého autorom je notár kráľa Bela III. Anonymus, preto sa nazýva aj Anonymova kronika. Tvorca v podstate ani nemal zámer kroniku napísať, iba zhromaždiť údaje o rozhodujúcom podieli maďarských kmeňov pri utváraní uhorského štátu. Pretože ide o obranu proti tradičnému chápaniu tejto problematiky domácim obyvateľstvom (proti "nepravdivým rozprávkam dedinčanov" a „táravému spevu igricov“ – jokulátorov), ktoré podľa Anonyma "túpilo a znevažovalo rod Maďarov", je vopred určený aj charakter tohoto obranného diela. Ide o tendenčné zhromaždenie materiálu na historické ciele takmer nepoužiteľného pre faktografickú nespoľahlivosť. Anonymova kronika buď otvorene popiera, alebo sa aspoň usiluje znížiť a znevážiť podiel a účasť slovenského domáceho obyvateľstva na procese utvárania uhorského štátu - teda dokázať, že nepatrí do sústavy „slobodného“ národa.

Lenže kronika poskytuje cenný materiál práve tým, čo sa usiluje poprieť, čiže tým, čo bolo nepopierateľným historickým faktom ešte na začiatku 13. storočia a s čím sa bolo treba vyrovnáť. Či už ide o zmienku o igricoch a obsahu ich slovesnej tvorby a z toho vyplývajúci fakt, že slovenské obyvateľstvo Maďarmi pohrdalo pre ich nízku kultúrnosť, alebo zmienku o skutočnosti, že Slováci -

“Nitrana“ sa postavili staromaďarským kmeňom na vojenský odpor - teda neodovdali svoje územie bez boja - a teda že Svätopluk nevyzmenil krajinu za bieleho koňa, ako sa s obľubou zaujímal slovenského územia do uhorského štátu interpretovalo maďarskou historiografiou od 18. storočia s odvolávaním sa na Anonymovu kroniku. Zmienka o odstúpení krajiny kráľom Svätoplukom za bieleho koňa sa objavila až v neskorších uhorských kronikách zo 14. storočia. Podkladom pre takúto interpretáciu bol s najväčšou pravdepodobnosťou Anonymov údaj, že nejaké moravské knieža Salan, sídliači na území pri rieke Tise, ktorý sa stretol s posilami maďarského náčelníka, vyhovel jeho žiadosti a poskytol časť územia jeho ľuďom, za čo dostal od nich mnohé dary, medzi ktorými bolo aj dvadsať bielych koní. O charaktere tých čias Anonymus píše: „Lebo duša Maďarov si vtedy (roz. pri vpáde do Karpatskej kotliny) nežiadala nič iné, len obsadzovať krajiny, podrobovať si národy a zaoberať sa bojom. Maďari sa totiž v tom čase tešili z prelievania ľudskej krvi ako pijavice – keby to však nerobili, neboli by zanechali svojim potomkom toľko dobrej zeme. Čo povedať viac?“

Okrem Anonymovej kroniky sa z dôležitých uhorských latinských kroník zachovala Kronika Šimona z Kézy /1282-1285/, klerika na dvore kráľa Ladislava IV. Čerpal údaje zo zápisov z 13. storočia a pravdepodobne je aj autorom tzv. Hunskej kroniky. Jeho pohľad poskytuje reálnejší obraz dejín Uhorska ako Anonymov a je hodnovernejší aj pri opise bojov počas vpádu starých Maďarov do Podunajskej nížiny. Ale aj Kronika Šimona z Kézy obsahuje veľa nepresností a omylov.

V 13. storočí vznikli ešte ďalšie dve významné kroniky: Uhorsko-poľská kronika (jej autora nepoznáme - ako naznačuje názov, zdôrazňuje spojenectvo medzi Poľskom a Uhorskom). Autor čerpal údaje najmä z legendy o svätom Štefanovi. Druhou je veršovaná Stičnianska kronika /podľa slovinského mestečka Stična/. Zostala nedokončená a jej obsah je málo konkrétny. Kroniky neobsahujú údaje o slovenskom území.

Kronikárska spisba zaznamenala rozvoj najmä v 14. storočí. Najrozsiahlejšia je tzv. Zložená kronika, alebo Kronika 14. storočia. Obsahuje dva okruhy: Budínska kronika a Obrázková kronika. Za autora sa pokladá stoličnobelehradský kanonik Marek z Káltu /ale autorstvo oboch častí je asi rozdielne/.

Najvýznamnejším kronikárom 14. storočia bol **magister Ján (Apród)** pochádzajúci z dnešných Šarišských Sokoloviec, ktorý je autorom Životopisu Ľudovíta I. Veľkého. Zastával viacero cirkevných hodností a dlhší čas pôsobil v kráľovskej kancelárii, kde si osvojil literárne a historické znalosti pre svoje dielo. Na jeho pôvod zo slovenského územia poukazuje fakt, že ovládal slovenský jazyk, lebo spolupracovníci v kancelárii ho oslovovali aj prímenom Tót (maďarské pomenovanie Slovákov). Životopis Ľudovíta I. Veľkého nenadväzuje na predchádzajúce kroniky, ide o samostatné dielo hovoriace predovšetkým o panovníkových významných bitkách na Bakáne. (Ľudovít I. zomrel v Trnave roku 1382.)

Okrem niektorých kratších kroník (napr. Bratislavská) treba spomenúť rozsiahlu kroniku z druhej polovice 15. storočia. Jej autorom je po prvý raz laický vzdelanec, magister Ján z Turca, rodák z Pýru (Hontianka stolica). Jeho trojdielna kronika sa nazýva sa podľa neho - Kronika magistra Jána z Turca (zhrnul do nej aj dielo svojho prechodcu magistra Jána z Apróda) zachytáva obdobie od vpádu Hunov až takmer do konca 15. storočia /1487/. V diele použil aj dobové listiny a listy. Hoci sa osobitne o Slovákoch nezmieňoval, ich existenciu pokladal za samozrejmu, lebo v súvisi s výpravou Jána Jiskru na Slovensko po obsadení "celej državy Matúša Čáka" uvádza, že ju plienili "Česi, Poliaci a Slováci". Kronika uvádza aj najstarší tlačený doklad mena Slováč (zdrobnená podoba Zlowachko – Slováčko). Osahuje i povest' o údajnom Svätoplukovom predaji Veľkej Moravy Maďarom za bieleho koňa - nesprávnu interpretáciu z Anonymovej kroniky.

V čase vrcholného rozkvetu kronikárskej tvorby bolo už Slovensko súčasťou uhorského štátu bez vlastného administratívneho celku a preto sa z kroník o ňom dozvedáme málo - skôr iba v súvislosti so zmienkami o jednotlivých lokalitách, či mestách na slovenskom území. Najmä staršie kroniky sú nespoľahlivými historickými prameňmi, ale uchvávajú svedectvo o postupnom deformovaní slovenského prínosu do historického vývinu uhorského štátu. A keďže neskorší kronikári preberali staršie údaje z nich, tento sfalšovaný obraz Slovenska použije v 18. a v 19. storočí maďarská nacionalistická historiografia ako “dôkazový materiál“ o slovenskej nehistorickosti. Aj pre sledovanie tohto procesu deformácie až po úplné zamlčovanie Slovenska je potrebné venovať starým uhorským kronikám pozornosť.

Hoci legendický (hagiografický) a kronikársky žáner má v období panstva latinskej kultúry najvyššie postavenie, pre rozvoj slovenskej domácej kultúry majú dôležitý význam aj iné žánre. Stredoveká písomná kultúra mala prevažne cirkevný ráz. Obmedzovala sa najmä na príslušníkov duchovného stavu. Stredovekí feudáli si udržiavali pisárov (scriptorov), ktorými boli prevažne kňazi. Významnými strediskami stredovekej kultúry sa stali najmä kláštory (napr. benediktínsky na Zobore, koniec 10. storočia), latinské cirkevné školy, ale aj mestské školy.

V kláštorných skriptóriách sa odpisovali rukopisy a zhotovovali kódexy (rukopisné knihy). V kódexoch boli popri náboženských dielach zapísané i svetské literárne práce, najmä latinská mravoučná a zábavná próza, odborná literatúra a odpisy z rímskej klasickej literatúry. Až vynález kníhtlače (Ján Gutenberg okolo 1445 v Nemecku) umožnil sprístupniť vzdelanie aj širším vrstvám. Knihy do roku 1500 nazývame inkunábuly (ale nazývame tak aj prvotlače) a zaobstarávali si ich aj bibliotéky na území Slovenska, ktoré sa zakladali pri kláštoroch, kapitulách a farách.

Avšak na rozvoj pôvodnej slovenskej národnej kultúry mala negatívny dopad strata vlastnej štátnosti, zjednocujúceho politického centra a vysokých

privilegovaných vrstiev. Orientácia na latinskú kultúru taktiež spôsobila, že domáci jazyk sa nemohol uplatňovať ako literárny jazyk - obmedzoval sa iba na poddanské, mestské a zemianske vrstvy. Od 13. storočia sa síce začal ujímať v administratívno-právnej oblasti objavovaním sa slovakizmov v cudzom jazyku, ale zreteľnejší nástup zaznamenávame až od druhej polovice 14. a najmä od začiatku 15. storočia, keď príslušníci vyšších vrstiev slovenskej národnosti začali používať ako písomný jazyk slovakizovanú češtinu.

Tento proces súvisel s formovaním slovenskej národnosti a národného vedomia od 14. storočia, so štúdiom slovenských študentov na pražskej univerzite, vpádmi husitských českých vojsk /Ján Jiskra/ na slovenské územie i s pôsobením českých pisárov v službách slovenských zemepánov a miest. Táto podoba formujúceho sa literárneho jazyka však zohrala podnetnú úlohu pri formovaní slovenskej národnosti v mnohonárodnom uhorskom štáte.

Zo slovenskej stredovekej literatúry sa však zachoval iba zlomok: väčšina literárnych pamiatok sa zničila či už za tatárskeho vpádu /13. storočie/, za hustiských výprav /prvá plovica 15. storočia/ alebo za tureckých nájazdov a protihabsburských stavovských povstaní /16.-17. storočie/. Slovenská poézia bola zastúpená najmä chrámovými piesňami, ale živou umeleckou literatúrou sa stávala aj ústna ľudová slovesnosť v domácom jazyku s bohatou frekvenciou balád (napr. Išli hudci horou). Dráma sa vyvíjala z kresťanských náboženských obradov - medzi najpopulárnejšie hry patrili mystériá /najmä o Kristovom ukrižovaní a zmŕtvychvstaní/ a dramatizované legendy (o sv. Kataríne, o sv. Dorote). V mravoučnej zábavnej próze boli obľúbené poviedky, anekdoty, cestopisy, no najmä exemplá (príklady zväčša so svetským obsahom) vo forme bájok alebo anekdot. Exemplá pôvodne spetrovali kázne, ale vplývali aj na vývin svetskej umeleckej prózy. V preklade z latinčiny do domáceho jazyka sa dostali prostredníctvom kazateľov medzi šľachtické, meštianske i ľudové vrstvy a stali sa základom zábavných prozaických žánrov (humoristických a

dobrodružných poviedok, rozprávok). Prameňom exempliel boli legendy, ale najmä antické bájky.

Pre rozvoj domácej kultúry mala veľký význam vecná próza - listy, listiny a mestské knihy. Z tohto hľadiska je zaujímavou kultúrnohistorickou, jazykovou i literárnou pamiatkou Žilinská mestská kniha /1378-1524/, ktorá obsahuje popri nemeckých a latinských textoch aj texty písané slovakizovanou češtinou. Ide predovšetkým o mestské zápisy týkajúce sa majetkových vecí, dlžôb, dedičstva a i. Významnou jazykovou a literárnou prozaickou pamiatkou sú Spišské modlitby /1480/, ktoré zapísal neznámy kňaz v Spišskej Kapitule. Sú to krátke modlitby s východoslovenskými, stredoslovenskými, poľskými a českými jazykovými prvkami.

Listiny a listy šľachticov sú svedectvom, že medzi vecnou a umeleckou prózou nebol výrazný rozdiel. Štýl listov svedčí o úsilí po literárnej forme, ktorá zodpovedá požiadavkám vtedajšej poetiky (napr. list Stibora zo Stiboríc z Beckova, napísaný v Skalici roku 1422). Jednoznačne však možno povedať, že domáca kultúra sa rozvíjala najmä zásluhou ľudovej slovesnosti - okrem piesní a rozprávok majú veľký poznávací význam aj príslovia a porekadlá. Ale nemožno obísť ani informácie o šľachtickom folklóre v domácom jazyku skladanom a šírenom igricmi ešte v 15. storočí - podľa správ sa zdržiavali na Bratislavskom a Zvolenskom zámku.

II. Literatúra renesančného humanizmu (1500-1620) Chyba! Záložka není definována.

1. Historické pozadie, svetoví predstavitelia, podmienky u nás

Uhorsku chýba len jediná vec, no najlepšia z vecí:
zlatý mier; ostatných má krajina pomerne dost'.

Ján Bocatius.

V čase, keď na našom území zaznamenávala rozkvet latinská kronikárska spisba a do mestských administratívnych zápisov začína prenikať domáci jazyk - teda v 14. a 15. storočí - sa z Talianska šíri filozofický systém nachádzajúci plastické stvárnenie v umení - humanizmus a renesancia.

Humanizmus /lat. humanus - ľudský/ je systémom názorov o postavení človeka v spoločnosti, o jeho individualite. Zdôvodňuje nevyhnutnosť vhodných spoločenských podmienok pre ľudskú dôstojnosť a ľudské práva, hlása slobodu ľudskej osobnosti, ktorá sa prejavovala už v antických filozofických náhl'adoch stoikov /zo stoicekej filozofie je prít'azlivý význam osobného poznania a etika - hlásanie vnútornej slobody/ a epikurejcov /cieľ človeka: dosiahnuť spokojný a radostný duševný stav/. Zo stredovekej mentality inklinujúcej ku skupinovosti, spolčovaniu sa, ktoré znamenalo záštitu v nepokojných časoch dynastických bojov o moc vo feudálnych štátoch a zaradenie sa do istoty všeobecného putovania smerom k večnosti, človek sa začína emancipovať ako individualita, s právom na vlastnú životnú cestu a so zodpovednosťou za ňu. Sloboda sa už nestotožňuje s povinnosťou zaradenia sa do konkrétnej spoločenskej skupiny, ale stáva sa povinnosťou starať sa o svoje šťastie: nielen spokojný duševný stav, ale aj bezpečný materiálny stav. V podstate je to filozofia bohatnúcich meštianskych obchodných vrstiev.

Nový filozofický názor súvisí s významnými objavmi a vynálezmi /heliocentrický systém, kompas, ďalekohľad, kníhtlač/, s rozvojom manufaktúrnej výroby a vôbec s individuálnym ekonomickým rozmachom bohatnúcich mešťanov v talianskych obchodných strediskách /Benátky, Florencia, Janov.../. S vynálezom kompasu a ďalekohľadu súvisí rozmach zámorských ciest a objavov, čo spätne pôsobí na vedomie ľudskej jedinečnosti, individuality s veľkými možnosťami. Obrazne povedané - humanizmus preniesol pohľad človeka od vertikály /nebies/ do horizontály /na zem/.

Veľmi dôležitým faktorom, ktorý súvisí už priamo s rozvojom písomníctva, okrem vynálezu kníhtlače je ideologická súčasť humanizmu - reformácia /vystúpenie Martina Luthera roku 1517/. Latinčina, ktorá dovtedy bola liturgickým jazykom vo všetkých európskych krajinách, sa nahradzuje jednotlivými národnými jazykmi - s neodmysliteľnými prekladmi Biblie do nich. Tento proces následne pôsobí na celkovú kultiváciu domácich jazykov.

Avšak trend uvádzania národného jazyka do literatúry priamo nesúvisí s reformáciou, ale s ekonomickým vzrastom - a zároveň aj so vzrastom sebavedomia meštianskych obchodných vrstiev /aj šľachtických/, podporujúcich zároveň domáce umenie. Klasickým príkladom je "kolíska" humanizmu a renesancie - Taliansko /v 14. - 15. storočí/.

V umení /predovšetkým vo výtvarnom a v literatúre/ sa tento "obrodný" životný názor preniesol do znovuzrodenia antických ideálov, motívov a foriem - teda do renesancie. /Fr.: renesancie, č. renesans - znovuzrodenie, obroda, obnovenie./

Renesančný humanizmus sa z Talianska šíri najmä do hospodársky rozvinutých krajín západnej Európy, kde boli už vytvorené ekonomické predpoklady na jeho prijatie v majetných spoločenských vrstvách, nadšene vítajúcich možnosť svoje bohatstvo a právo na prepychový život zdôvodniť aj ideologicky.

V Taliansku sa sa na miesto latinčiny dostáva do literárneho jazyka toskánčina (ľudový jazyk z oblasti Florencie) - základ terajšej taliančiny. Najznámejšími osobnosťami v talianskej literatúre sú básnici Dante Alighieri /č. aligiéri, 1265-1321 – epická skladba Božská komédia/, Francesco Petrarca /č. frančesko petrarka, 1304-1374 - ľúbostné sonety na Lauru = Spevník/, Lodovico Ariosto /č. lodoviko, 1474 - 1533 - epos Zúrivý Roland/ a zakladateľ renesančnej prózy Giovanni Boccaccio /č. džovani bokačo, 1313-1375 – zbierka noviel Dekameron/ .

Rozkvet humanistickej renesančnej literatúry vrcholí v 16. storočí a priamo súvisí s presunom obchodných stredísk zo Stredomoria na západ - súvisiacim s objavením Ameriky /1492 - dôsledky boli natoľko prevratné, že tento rok sa považuje za historický medzník medzi stredovekom a novovekom/.

Najvýznamnejší autori francúzskej literatúry sú: básnik Francois Villon /č. fransua vijon, asi 1431-asi 1463 - Malý testament, Veľký testament/ a prozaik Francois Rabelais /č. fransua rablé - 1494-1553 - román Gargantua a Pantagruel/.

Španielsku literatúru reprezentujú: dramatik Lopé de Vega /1562-1635 - Fuente Ovejuna, č. ovechuna, Záhradníkov pes/ a prozaik Miguel de Cervantes Saavedra /č. migel de serantes sávedra, 1547-1616 - román Dômyselný rytier Don Quijote de la Mancha, č. kichot de la manča/.

Vrcholným zjavom anglickej literatúry je dramatik William Shakespeare /č. viljem šejkspír, 1564-1616/. Písal historické hry Richard III.a.i. , komédie Sen noci svätajánskej, Skrotenia zlej ženy a.i., tragédie Romeo a Júlia, Hamlet, Othelo a.i./.

V nemeckej literatúre je známy autor frašiek Hans Sachs /č. zaks, 1494-1576/ a v poľskej literatúre básnik Ján Kochanowski /1530-1584/.

Na rozdiel od krajín južnej a západnej Európy na území Slovenska - rovnako ako v celom uhorskom štáte - celospoločenská situácia nebola podnetná pre prijímanie a rozvíjanie humanisticko-renesančnej kultúry. Nepokoje súvisiace

so zápasmi o uhorský trón v 14. - 15. storočí po vymretí Arpádovcov /1301/ nepriaznivo zasahovali do celkového vývinu - nielen kultúrneho. Prítomnosť bývalých husitských posádok na slovenskom území v úlohe žoldnierov vplývali čiastočne na výraznejší podiel češtiny /i domáceho kultúrneho jazyka/ v mestskej administratíve a na zvýraznenie slovenského etnického živlu v mnohých mestách /na úkor živlu nemeckého - z čias nemeckej kolonizácie po tatárskom vpáde v 13. storočí, keď u nás zahynulo množstvo obyvateľstva; ide najmä o silné „poslovenčenie“ týchto miest: Trenčín, Trnava, Skalica, Nové Mesto nad Váhom, Hlohovec, Topoľčany/. Ale na literárnom dianí tieto husitské zvyšky podiel nemali, čeština sa literárne „udomácnila“ u nás predovšetkým zásluhou reformácie.

Situácia sa čiastočne skonsolidovala v druhej polovici 15. storočia za vlády Mateja Korvína /vládol v rokoch 1458-1490/ a najmä jeho zásluhou sa implantuje renesančný humanizmus do našej kultúry „zhora“. Naše meštianske vrstvy boli ekonomickým i spoločenským vplyvom slabé /najvýnosnejší „banský“ obchod bol stále v nemeckých rukách/, nemohli plniť funkciu rodiacej sa buržoázie v talianskych mestách. /Aj keď koncom 14. storočia boli Bratislava a Trnava najbohatšími mestami nielen na Slovensku, ale v celom vtedajšom Uhorsku, za „národné“ strediská ich ešte nemožno považovať; dôležitú ekonomickú úlohu v nich mal ešte stále nemecký patriciát, bez záujmu na podpore domácej kultúry./

Pretože skutočne pôjde o implantáciu do ideovo cudzieho prostredia, ešte zreteľnejšie sa vyhrotí odčleňovanie domácej pôvodnej kultúry a kultúry „oficiálnej“ než v predchádzajúcom období.

Korvín síce urobil z Budína /aj zásluhou svojej talianskej manželky/ renesančnú metropolu sústredovaním humanistov talianskych i slovenských, ale táto humanisticko-renesančná vzdelanosť zostávala skôr záležitosťou kráľovského dvora, v izolácii od kultúry slovenských /i celkovo uhorských/ miest, takže možno hovoriť o „korvínskom“ humanizme. Slovensku v 15.

storočí chýbalo kultúrne centrum, ktoré by mohlo prijímať a rozširovať nové idey, literárne ich „pretaviť“ - uviesť do súladu so silnou domácou tradíciou.

Na nepriaznivej skutočnosti nič nemení ani fakt, že u nás rozvíjala činnosť od začiatku 13. storočia tzv. spišská fraternita /Bratstvo 24 spišských farárov/ so sídlom v Levoči, ktorá od 14. storočia prijímala i laikov a rozvíjala literárnu aktivitu /zbieranie, odpisovanie a spisovanie kníh/. Išlo vlastne o jedinú súvislejšie činnú literárnu inštitúciu /existovala až do roku 1674/, ale mala regionálny charakter a toto „učené bratstvo“ nespracúvalo nové ideovo-umelecké podnety.

A rovnako bez „domácej“ odozvy zostala aj Academia Istropolitana - vysoká škola typu univerzity v Bologni – ktorá vznikla v Bratislave roku 1467 z iniciatívy ostrihomského arcibiskupa, humanistu Jána Vitéza zo Sredny /so štyrmi fakultami: artistickou, teologickou, právnickou a lekárskou./ Trvala však krátko / od roku 1472 – po úmrtí Jána Vitéza – začala stagnovať a pre nezáujem kráľa o jej udržanie roku 1490 zanikla/, takže nemohla výraznejšie vstúpiť do dejín našej kultúry. Zostáva však historicky významným dokumentom v dejinách nášho školstva ako prvá univerzita na slovenskom území.

V 16. storočí sa celková situácia podstatne skomplikovala tureckými vpádmi a šírením refomácie. Ide o udalosti, ktoré výrazne zasiahli do života slovenského spoločenstva a nájdú svoj odraz aj v literatúre.

Okrem iného sa reformácia /a neskôr i protireformácia/ zaslúžila o zakladanie škôl a kníhtlačiarň, čím významne zasiahla do rozvoja národnej kultúry. A keďže refomácia je spojená s používaním domáceho jazyka ako liturgického /odmietnutím latinčiny ako gesta „emancipovania sa“ od pápežského Ríma/, v našich podmienkach sa prejavila upevnením pozícií češtiny /pravopis textu Kralickej biblie – 1594 – medzi jej prekladateľmi sa uvádza aj Pavol Jesenský, u ktorého sa predpokladá slovenský pôvod/, jej prijatím slovenskými evanjelikmi za liturgický aj literárny jazyk.

V nereformovanej - katolíckej kultúre sa mimo latinčiny používal domáci kultúrny jazyk – čeština s rastúcimi slovakizačnými tendenciami – proces, ktorý vyústi v čase osvietenstva do kodifikácie bernolákovskej slovenčiny.

Keďže slovenskí evanjelici prijali biblickú češtinu za literárny jazyk, vytváralo sa i povedomie spoločnej kultúry. Tento vzťah sa prejavil aj vo výraznom podiele slovenských vzdelancov na formovaní českej vedy /Ján Jessenius, profesor Karlovej univerzity, ktorý vykonaním prvej pitvy a svojimi spismi kliesnil cestu modernej lekárskej vede a Vavrinec Benedikt z Nedožier – autor prvej českej gramatiky/. Okrem vedy slovenskí vzdelanci obohacovali aj českú literatúru /Ján Silván, Martin Rakovský, Juraj Koppay, Pavel Kyrmezer, Juraj Tesák-Mošovský/, ale tento proces sa prejavil aj opačne – v pôsobení českých vzdelancov na našom území a v literatúre /Jakub Jakobeus/.

Vzhľadom na rozdielne ekonomické a spoločenské podmienky s krajinami západnej Európy majú aj prejavy humanizmu a renesancie u nás rozdielne, osobité črty. Nepokojný čas nevytvárali podmienky pre typický humanisticko-renesančný poctit „očarenia životom“. V poézii, ktorá bola určujúcim literárnym druhom, sa nový smer prejavil väčšmi vo forme ako v obsahu, hoci aj v ňom nachádzame antické motívy. Tieto však nie sú „hravého“, ale filozofického-stoického charakteru. Zreteľne však ide o formovanie svetskej literatúry.

Vo „vzdelaneckej“ poézii sa renesancia prejavuje predovšetkým použitím antického básnického systému – časomiery /založenej na pravidelnom striedaní dlhých a krátkych slabík podľa schémy stôp/ a jej najfrekventovanejších veršových foriem – hexametra /16- stopový verš/ či elegického disticha /striedanie 16 a 15-stopového verša/. Latinčina ako literárny jazyk tejto poézie nie je výsledkom renesančného úsilia o znovuoživenie antiky, ide o pokračovanie v tradícii z predchádzajúcich čias, keď domáci jazyk po rozpade Veľkej Moravy zostal bez možnosti kultúrneho a spoločenského pestovania

a maďarčina ešte nebola kultivovaná - až po 19. storočie nebude schopná plniť funkciu literárneho jazyka.

2. Duchovná lyrika

Za nový – humanisticko-renesančný prvok však možno oprávnene považovať použitie češtiny v literatúre, ktorú pomáhali kultivovať aj slovenskí vzdelanci – a to ako jazyk vedome literárny, nielen administratívny, používaný v slovenčiacich sa mestách. O humanisticko-renesančnej tendencii možno hovoriť z toho dôvodu, že ide o priamy dôsledok reformácie šíriacej sa k nám zo západu a v Čechách sa stretla so silnejším ohlasom ako na Slovensku. Tam bola ideologická pôda pripravená predchádzajúcim husitským pohybom v 15. storočí. O priamom dôsledku reformácie svedčí aj skutočnosť, že čeština sa ako literárny jazyk objavuje v duchovnej poézii.

Keďže znamením reformácie je výmena latinskej liturgie za bohoslužobnú reč vo vlastných národných jazykoch, s tým súvisí aj potreba nových chrámových piesní ako znak odlišnosti aj v tomto smere. A že slovenskí autori duchovnej poézie použili češtinu – dôvod treba hľadať aj v prostredí: väčšinou pôsobili v Čechách.

Duchovná lyrika vystihuje špecifickosť nášho prijatia a prispôsobenia európskej kultúrnej línie domácim podmienkam. V duchovnej piesni sa začínajú objavovať úvahy o hodnotách ľudskej individuality, jej citový a myšlienkový svet, výrazné zosubjektívnenie. Lenže vzhľadom na dobové napätie a neistotu nejde o radostné, hrdé prežívanie pocitu svojej ľudskej jedinečnosti, ktorý je pre západoeurópsky literárny model renesančného humamizmu v podstate typický. A tak sa stretávame s vedomým popieraním, kritikou tejto „radostnej, požívačnej“ podoby životného pocitu jednotlivca. U nás dominuje osobná úzkosť, hľadanie vnútorného súladu, úniku z osobnej rozorvanosti v prístave

viery, dôvery v Božiu všemohúcnosť. Preto je pochopiteľné, že najfrekvencovanejším žánrom sú žalmy.

Najvýraznejšími básnikmi intímnej duchovnej lyriky, o ktorej bezo-sporu možno pri tejto piesňovej tvorbe hovoriť, boli: Ján Silván /1493-1573/, Vavrínek Benedikt Nedožerský /1555-1615/ a Eliáš Láni /1570-1618/.

Osobnosť Jána Silvána si vyžaduje osobitnú pozornosť z viacerých príčin, ale predovšetkým preto, že zo stredovekej literárnej anonymity vstupuje do novoveku ako prvý menom známy básnik. Ide o prvé meno slovenských literárnych dejín, ktoré skutočne zažiarilo. Ďalšie príčiny sú: pôsobivá lyrická intímna výpoveď ľudského jedinca – v pravom zmysle subjektívna obsahom i formou /používanie priamej výpovede 1. osoby = „ja“ – formy, napr. Z hlbokosti volám k tobě ..., resp. Marnost na všem znám a vidím.../, vnútorné umelecké spracovanie vtedajších nepokojných pomerov na Slovensku / i osobných tragédií: v čase pôsobenia v Horšovskom Týne vo funkcii pisára mu pri požiari mesta zahynula manželka s dvoma deťmi/ a mnohé slovakizmy v jeho českých textoch. Charakteristiku špecifickosti našej duchovnej lyriky /odmietanie telesnej poživačnosti, glorifikovanie morálnej cnosti/ možno na Silvánovej poézii priam klasicky dokumentovať:

Jakož nad zlé svědomí
nic těžšího není,
tak jest v dobrém svědomí
největší potěšení.
Epikurus hodovník
té radosti neznal,
neb svrchované dobré
tělesnou rozkoš nazval.

Ján Silván pochádza z Borovej pri Trnave – z poddanskej rodiny, záznam v matrike Viedenskej univerzity z roku 1516 však svedčí o jeho vyššom

vzdelaní. O ďalších životných osudoch sa zachovalo málo dokumentov, no i tie nasvedčujú, že Silvánove životné peripetie boli základným impulzom jeho tvorby a že tieto prudké zmeny súviseli s jeho konfesionálnou orientáciou na Jednotu bratskú. Avšak jeho cholericá, vášnivá povaha sa s pokojným stoicizmom Jednoty nezlučovala. /Jan Blahoslav, vedúci činiteľ Jednoty bratskej, ho síce označil za slávneho a vzdelaného hudobníka, nepochybne nadaného básnika, no občas za opilca a zúrivca/.

Najväčšie osobné /fyzické aj psychické/ problémy však Silván zrejme prežíval /súdiac podľa jeho poézie/ v čase postupného zblížovania sa jednotlivých reformačných prúdov s najsilnejšou - luterskou reformačnou vlnou, ktoré Silván nekompromisne odmietal. Tým vyvolal voči svojej osobe také nepriateľstvo, že údajne začiatkom 40. rokov 16. storočia ušiel z Moravy na Slovensko. Avšak tu tiež bol prenasledovaný, preto sa čoskoro vrátil do Čiech. A hoci ide o parafrázu na Dávidove žalmy, zaiste veľmi osobne a sugestívne pôsobia verše z jedinej otvorene autobiografickej Silvánovej piesne Z hĺbokosti volám k tobě /podľa autorovho predhovoru zloženej „léta 1536, v mých velikých těžkostech a protivenstvích“/:

Muži lstiví bez mé viny
Soužili mne na vše strany,
Ale ty, Pane, sám, obránce muoj,
Pomsti, retuj, ať cítím prospěch tvuoj.
Nejhorší věc: vymyšleně
pravíce všechno zlé na mne.
Běda tomu, kdož padne v jejích ruce,
ukrutnější medveda a lvice!
A ostro – s osobnou „zúrivosťou“ – apostrofuje svojich nepriateľov:
Ó, jedovatí hadové,
ó, nejlitější vrahové,

řečí vaše – šípy velmi škodné,
usta vaše jedu, zlosti plné.

Že skutočne išlo o konfesionalne nezhody, v ktorých autor bráni nekompromisné zásady, naznačujú verše:

Žádné víry, náboženství,
V těch lidech nevěry množství...
V oustech svých med a v srdcích jed nosí,
zuby svými huoř nežli had kouší.

Podtitul tohto žalmu naznačuje, že Silván sa buď skutočne dočasne vrátil na Slovensko, alebo udržiaval osobné kontakty. Odvoláva sa na historický spev všeobecne známy a populárny na území Slovenska: „Písnička tato zpívá se na tu notu, jako o krále Ludvíka porážce. /Spev vznikol po tragickej porážke vojsk Ľudovíta II. Jagelonského Turkami roku 1526 pri Moháči, čím sa Turkom otvorila cesta na sústavné plienenie nášho územia./

Po opätovnom návrate do Čiech pôsobil v Horšovskom Týne v osobných službách Jana Popela z Lobkovic – a keďže tento významný šľachtic bol známy nepriateľským postojom k refomácii, je pravdepodobné, že aj Silván sa vrátil ku katolíckej viere.

Že sa Silvánovi v našej literárnej histórii venuje stále veľká pozornosť, zaiste možno pripísať i faktu, že sa mu knižne podarilo vydať ku koncu života svoju básnickú tvorbu v ucelenej zbierke s názvom Písně nové na sedm žalmů kajících a jiné žalmy /Praha 1571, rozšírené vydanie 1578/, takže sa zachovalo /asi/ jeho celé dielo. Ale príčinou je aj vnútorná presvedčivosť tohto diela, schopnosť ladiť svoje žalmy ako nadkonfesionalne – ako osobnú spoveď uboleného ľudského srdca, zmietaného hľadaním pravej cesty, Boha:

Jsem roztržen na vše strany,
nevím, co činiti.

Příkáž větruom pokušení
ať jsou utišení.

Rač mi víry prispořiti,
Bez niž nemohu snic býti.

Zbierka obsahuje 40 básní. Pre Silvána je typický akoby pokus o vyváženie subjektívneho objektívnym – v podtituloch uvádza nápevy pre svoje žalmy podľa svetských dobových piesní, napr. Proč kalina v strouze stojí, resp. Pěkná Káča trávu žala. Ale radikalizmus jeho mladosti, vášnivá duša túžiaci po poznaní skutočných istôt vo svete rozkývaných hodnôt, bolestivé hľadanie orientácie v prílivových reformačných vlnách – a schopnosť pretransformovať krízu svojho vnútorného života do slov – z neho urobili básnika mimoriadnych kvalít. Poznávanie nestálosti sveta, ustavičných zvrátov a márných zápasov v ňom vyvolávalo až existenciálnu úzkosť, ktorá oslovuje čitateľa Silvánových veršov do dnešných čias. Pre Silvána je jediným naozajstným prameňom šťastia a vnútornej vyrovnanosti – pokoja – viera v Boha a vo vykupiteľské Kristovo dielo.

Silván je naším prvým skutočným renesančným básnikom vyslovením svojej vlastnej individuality, vyjadrením skutočného ľudského subjektu. A podobné úsilie badáme aj v poézii Vavrinca Benedikta Nedožerského – básnika a učenca – jazykovedca mimoriadnych kvalít. Pochádza z Nedožier /pri Prievidzi/, po pedagogickom pôsobení vo viacerých moravských a českých mestách /Moravské Budějovice, Uherský Brod, Nemecký Brod/ sa stal roku 1603 profesorom na Karlovej univerzite a v tomto období vyšli tlačou aj jeho najvýznamnejšie práce.

Zbierka parafráz na niektoré Dávidove biblické žalmy – Žalмовé někteří v písňě české na spůsob veršů latinských v nové uvedeni a vydání /Praha 1606/ je taktiež vyslovením vlastnej nepokojnej doby, takže možno hovoriť skôr iba o inšpirácii Dávidovými žalmami ako o parafrázach.

Nedožerský písal verše – väčšinou príležitostné – aj v latinčine, ale svoje hlavné básnické dielo vydal v češtine. Z formálnej stránky sú jeho básne rytmometrické – písané časomerným a zároveň rýmovaným veršom,

v kultivovanej češtine – veď sám mal na jej kultivácii veľký podiel. Z obsahovej stránky je pozoruhodné vyslovenie autorovho sociálneho cítenia – ostré odsúdenie nespravodlivosti bohatých, zjavnej najmä v justícii /Při všech sněmích Bůh přítomný sám sedí/:

Proč souženým křivdou nepomůžete?

Na jich se těžkost proč neohlédnete?

Spomozte bídnému, spomozte!

Z nešlechetných ho rukou vymozte!

Hoci Nedožerský životnými osudmi definitívne zakotvil v Čechách, jeho vnútorná spätosť s rodným slovenským prostredím sa preukázala aj vo zvýšenej obave z tureckého nebezpečenstva, ktoré priamo Čechám nehrozilo, ale na Slovensku bolo akútne /Ach, Bože svatý, jakých časův sme se dočkali/:

Skrz to jak v Uhřích se, jak v jiných zemích děje,

Až se nám chytrý Turek spravedlivě směje.

Bud' při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Města, zámky, kostely mnohé vyvrátili,

vsi mnohé, tvrze mnohé ohněm vypálili.

Stůjž při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Vavrinec Benedikt sa aj v poézii prejavil ako vedec: prvý aplikoval antický básnický systém – časomieru – v češtine, čím založil tradíciu vrcholiacu vlastne až Jánom Kollárom v 19. storočí. Ale veľký jazykovedný význam majú jeho Dve knihy českej gramatiky – Gramaticae Bohemicae...libri duo /Praha 1603/. Ide o prvú systematickú a na odbornej úrovni spracovanú českú gramatiku. Ale Vavrinec Benedikt si v nej všíma aj rozdiely medzi češtinou, slovenčinou a moravskými nárečiami.

Pre našu kultúru je predovšetkým dôležitý úvod Dvoch kníh českej gramatiky. V ňom sa Nedožerský nielen verejne hlási k svojmu slovenskému pôvodu, ale aj priamo nabáda svojich rodákov k zušľacht'ovaniu svojho vlastného domáceho jazyka a domácej kultúry: „...musím napomenúť najmä

svojich rodákov Slovákov, ktorí najväčšmi zanedbávajú postavenie svojho jazyka /.../ Preto sa stáva, že musia rozprávať po latinsky, keď im o veciach domácim jazykom prichodí zhovárať sa. Ostatné škody jeho zanedbávaného štúdia nebudem uvádzať.“ A pretrvávajúcu príchylnosť k Slovensku a Slovákom prezrádza i ďalšia pasáž: „A tak ich /roz. Slovákov/ pre tú lásku, ktorou som im povinný, znova a znova nabádam k usilovnejšiemu čítaniu českým kníh a k cvičeniu v rodnej reči. A keďže to dovoľia vojnové búrky!“ Takže si uvedomoval národnú a jazykovú rozdielnosť, dokonca ju chápe ako základný fakt. A nielen on, ale aj kultúrne prostredie, v ktorom pracoval. Iba takto možno pochopiť, prečo po uvedení metodologických zásad z jazykovedného hľadiska píše: „A toto mi bude obranou proti tým, ktorým sa zdá neviem ako neprimeraným, že Slovák píše českú gramatiku.“

Vavrinec Benedikt sa na rodákov obracia aj priamou výzvou: „A ani ich tu ja nenútim k českému jazyku, ale vyzývam k cvičeniu a pestovaniu vlastnej reči, najmä keď oplývajú školami nielen v mestečkách a mestách, ale aj na dedinách“ – čiže češtinu odporúča iba ako náhradný variant, ak by ich k „pestovaniu vlastnej reči“ nevyprovokoval.

Z tohto aspektu je nezanedbateľné Nedožerského odvolanie sa na „veľmi učeného muža“ Alberta Husselia v Prievidzi, „ktorý svojich žiakov priučal aj správne pravopisu aj ozdobnejšej a vycibrenejšej reči.“ Z kontextu vyplýva, že išlo o reč „vlastnú“, t. j. domácu, slovenskú! Husseliova iniciatíva sa uvádza ako doklad, že sa takéto nasledovaniahodné úsilie objavilo.

Aj keď podľa Nedožerského Husselius nemal „vhodnú metódu“ a tak „dosiahli menej než chceli“, dôležité je, že „chceli“ – čiže záujem nechýbal. Isteže, pre dejiny našej kultúry by bolo zaujímavé, z akej podoby „vlastnej reči“ pri jej „cibrení“ Huselius vychádzal. Zrejme z domáceho jazyka používaného v Prievidzi.

Lenže tu sa dotýkame najboľavejšieho miesta: nedostatok zachovaných písomných záznamov. A ten sa nám zreteľne ohlasuje aj pri Nedožerského

konštatovaní o „oplývání“ školami v mestách i na dedinách. Úvod k Dvóm knihám českej gramatiky naznačuje nesporný záujem autora o dianie v jeho rodnej vlasti, takže tento údaj treba brať vážne. Pritom na základe dnešných výskumov /Čaplovič, J.: *Knihy a vzdelanosť na Slovensku koncom stredoveku*. In: zborník Mikuláš Bakalár Štetina. Bratislava 1966/ bolo na Slovensku do konca stredoveku /1492/ asi 100 škôl. Pritom však požiadavka cechov bola /v tomto období/, aby novoprijímaní členovia vedeli čítať a písať. Otázkou zostáva, kde sa mali gramotnosti naučiť pri takom nízkom počte škôl? Alebo: za jedno storočie /pripomíname, že gramatika vyšla roku 1603/ natoľko prudko vzrástol počet škôl na Slovensku, že už boli nielen v mestách ale aj na dedinách? Alebo: bol tu oveľa vyšší počet škôl už predtým, iba sa o nich nezachovali písomné záznamy? Takmer nepretržité mocenské zápasy spojené s drancovaním a požiarmi rozhodne k zachovávaniu kultúrnych hodnôt neprispeli.

V každom prípade však dielo Vavrinca Benedikta Nedožerského zostáva pre našu renesančnú literatúru a celú kultúru dôležité a stále podnetné.

Tretí najvýznamnejší reprezentant humanisticko-renesančnej duchovnej lyriky Eliáš Láni svoje básnické dielo tlačou nevydal, takže ho poznáme iba torzovito – zachovalo sa z neho iba desať piesní. Tie sú však svedectvom aj o jeho básnickom talente aj o poslaní jeho poézie. Láni bol významným činiteľom slovenskej evanjelickej cirkvi /preto aj v jeho poézii nachádzame najväčšie množstvo slovákizmov/ organizačne konsolidovanej začiatkom 17. storočia a Lániho piesňová tvorba mala cirkevne funkčné poslanie.

Medzi Lániho tvorbou a duchovnou lyrikou Silvána či V. Benedikta Nedožerského existujú paralely: so Silvánom má spoločné motívy úzkosti človeka trpiaceho osamotením /Takliž ja předce v uzkosti/:

Ja jsem jako ten na střeše
Vrabec osamělý,
a jako bez tovariše /roz. bez druha, priateľa/
pelikán spanilý

vekem ostarelý.

Pôsobivá je kombinácia obrazov: z domáceho prostredia /vrabec/, z biblického slovníka /pelikán/. „Uzemením“ svojej obrazovej reči do domáceho prostredia a živou rečou Láni dosahuje silnú citovú výraznosť a účinnosť, ktorú docielil aj nezvyčajnou obraznosťou metafor /z citovanej básne/:

Uvadlo ve mne srdce mé

Až i ty mé kosti

prischli z bolesti

k kuži mej

So Silvánom je spoločný aj motív ohrozenia nepriateľmi /tamtiež/:

Přátelé zdaleka stojí

A něnávistníci,

Zlostí horící,

plesají.

A hoci hlavným poslaním jeho poézie bolo chrámovými piesňami podávať výpoveď celého spoločenstva /“my“-forma, napr. Hospodine, ochránce náš/, predsa sa často uchýľuje, ako Silván, k osobnej výpovedi, ja-forme, napr. Ač jest mé srdce smutné, resp. Ač mne Pán Buh ráči trestati.

Rovnako ako Silván i Láni vidí záchranu a istotu v Božej láskavosti /Ač jest mé srdce smutné/:

Ač jest mé srdce smutné

pro mé nepravosti,

Však prosím poníženě

Ó, Bože z výsosti!

Račiž mi spomoci

Neb ve dne i v noci

k tebe volám s lkaním,

srdečným vzdychaním.

Resp. /Ač mne Pán Bůh ráči trestati/:

Odstuptež vy všichni ode mne,
kteríž činitě nepravost',
Neb sám Hopsodin jesti' při mně
a přijal jest mne na milost'.
On zarmútí, on potěší,
pokorných povýší.
I proč se smútíš,
Proč mne rmútiš,
duše truchlá?

Emocionálne silno pôsobí napätie medzi Božou dokonalosťou a nedokonalosťou ľudskej duše neschopnej úplne sa odovzdať a zbaviť sa svetských starostí, ako naznačujú záverečné tri verše.

Existenciálna úzkosť človeka zrejme pramení v tomto duchovnom priestore, významovo obsažný je epiteton duše „truchlá“.

Rovnaké napätie vyvoláva aj priame prepájanie strozákonného chápania Boha ako žiarlivého a trestajúceho s novozákonným chápaním Boha láskavého, milujúceho, odpúšťajúceho:

Ačkolvek zdá se i hněvati,
Však těšiti nepřestáva.
Tvár zurivú,
Mysl dobrú
vždy k svým zachováva.

S Nedožerským má Láni spoločnú tematiku tureckého nebezpečenstva a zúboženého stavu celej krajiny /Hopsodine, ochránce náš/:

Otče dobrý, my sme lid tvůj,
prosíme odvratiž hněv svůj
Od království uherského,

V němž se děje mnoho zlého –
Loupežství, mordy, pálení,
Bídy i jiné trápení.
Země naše velmi smutná
Kvílí, co matka samotná.

A pretože Láni priamo v tomto nebezpečnom priestore žil, jeho výpoveď je väčšmi zosobnená, zvnútornená v piesni Auvech, bēda mně hříšnici /v ktorej sa autorov subjekt stotožňuje s vtedajšími problémami a ťažkosťami evanjelickej cirkvi na slovenskom území/:

Nevím, co sobe počíti, kam mám pro pomoc jíti.
Turek mne trápí, papež mne tratí,
žáden ku pomoci mé nekvapí.
Polituj mne, milý Pane,
ať sa zahanbí pohané!

A subjektivnosť graduje vo veršoch:

Jať jsem jako v trní růže,
bodě mne, kdo jen může.
I k obraně mej poslaní
lúpi mne z každej strany.

Náboženské piesne s dobovou tematikou tvoril aj Matúš Raškovecius /1570-1630?/, ktorému sa pripisujú: Zpustatění uherskéj země pod Turky a Píseň o bídné uherské krajíně. Jeho piesňam však chýba zvnútornenie témy – sú skôr iba zrymovaným opisom ukrutností či už tureckých alebo aj „kresťanských“ vojsk v čase 30-ročnej vojny /1618-1648/. Až na úvodné a záverečné strofy vyzývajúce skutočných kresťanov k pokániu sú príbuznejšie skôr historickým spevom ako duchovnej lyrike.

3. Literárna tvorba v latinčine

Latinčina pretrvávala stále ako jazyk vzdelancov a bola aj najrozšírenejším jazykom literárnym. Na rozdiel od duchovnej lyriky /v slovakizujúcej češtine/ vyslovujúcej subjektívne postoje, v poézii po latinsky píšucich básnikov prevládajú väčšmi objektívne – občiansko-politické reflexie. Až na vzácne výnimky /Ján Bocatius/ sa básnici /po antickom vzore/ až úzkostlivo usilujú vylúčiť emocionálnu. Osobnú zainteresovanosť badať však vo vyjadrení vlasteneckých postojov.

Ide predovšetkým o autorov: Pavol Rubigall, Ján Sambucus, Martin Rakovský, Ján Bocatius /č. Bokacius/, Juraj Koppay, Ján Filický, Jakub Jakobeus.

U kremnického rodáka Pavla Rubigalla /vlast. menom Paula Rothana/ nepoznáme dáta narodenia ani úmrtia, orientačným bodom je rok 1536 – zápis na univerzite vo Wittenbergu – a tu vyšlo aj celé jeho rozsahom nevelké, ale v svojom čase slávne dielo. Zo štyroch prác je pre naše poznanie najvýznamnejší Opis cesty do Konštatínopolu /1544/. Túto cestu vykonal roku 1540 ako člen uhorského posolstva k tureckému sultánovi a v kvalitných hexametroch spracúva dobovo najaktuálnejšiu politickú tému – turecké nebezpečenstvo ohrozujúce nielen Uhorsko /u neho Panóniu – dávny rímsky názov provincie v Dunajskej nížine/, ale celú kresťanskú Európu a jej vzdelanosť. /Celé Rubigalllovo dielo preložil a prebásnil Miloslav Okál: Opis cesty do Konštatínopolu a iné básne. Bratislava 1985./

Hoci je trnavský rodák Ján Sambucus / 1531-1584/ typickým predstaviteľom humanistického vzdelanca /klasickej latinčinou pestovanie nadnárodnej literárnej vzdelanosti, štúdiom na zahraničných univerzitách, vydávanie svojich diel a styky s humanistami v zahraničí/ s pocitom príslušnosti k všeobecnej „humanistickej literárnej republike“ /vrátane pseudonymu – lat.

sambuca = harfa, no na rozdiel od Rubigalla – hrdzavého – jeho vlastné meno nepoznáme/, nájdeme v jeho racionalistickej poézii neobyčajne vrúcne – hrdé verše o svojom rodisku. Ide o báseň Zbrane mojej otčiny Trnavy – zo zbierky Emblémy /Antverpy 1564/:

V panónskych krajoch mesto je slobodné, povest'ou slávne,
menom Trnava veru volá to mesto náš ľud.

Belo, kráľ najbohatší z kráľov, zo všetkých strán ho
hradbami obklopiť, husto vežami ozdobiť dal.

Táto sladká mati ma zrodila, ba aj mi dala
uvidieť jasné svetlo, dala mi života dych.

V znaku koleso má a to z oboch strán nebeský posol
stráži a pod ochranou Kristovou bezpečné je.

V našich veciach však isté nič nebýva bez Božej vôle.

Koleso neupevníš, vratko sa krúti, veď vieš.

Nepriateľským vojskám a strašným pohromám Gétov /roz.Turkov/
doteraz toto mesto čelilo udatne priam.

Na obilie a révu je bohaté, veľa má kupcov,
zbraňami mocné je právom, z Boha má povestný strach.

Po dlhé roky v zdraví nech Kristus sám chrániť ho ráči,
nech sa rozdrví táto turecká besnosť a česť!

/Preložil Jozef Minárik./

Je to prvý známy vstup Trnavy do literatúry. Z básne vyplýva, že zbraňami Trnavy sú: božia ochrana, bohabojnosť občanov a ich hospodárska prosperita.

Sambucus bol cisárskym historiografom vo Viedni, viedol rozsiahlu korešpondenciu s európskymi humanistami. Bol vynikajúcim polyhistorom: filozofom, historikom, lekárom, pedagógom, prírodovedcom, zemepiscom a popri tom aj významným zberateľom kníh a vydavateľom starých rukopisov. Okrem Emblémov /emblémy = básne s heslom nadpísaným nad obrázkom, text

básne vysvetľuje heslo i obrázok/ vydal ešte dve zbierky: v Bazilei *Démégoria – Reči* /1552/ a v Padove *Poemata – Básne* /1555/.

Najvýznamnejším reprezentantom občiansko-politickej poézie je Martin Rakovský /1535-1579/. Pochádzal z turčianskej zemianskej rodiny, študoval vo Wittenbergu /tu vydal svoju prvotinu – zaujímavú najmä tým, že je v nej aj báseň venovaná Pavlovi Rubigallovi/. Pôsobil ako učiteľ v Prahe a rektor školy v Lounoch, neskôr sa stal pisárom uhorskej kráľovskej komory v Bratislave, napokon bol menovaný za turčianskeho podžupana.

Pobyt v Lounoch Rakovského inšpiroval k básnickej zbierke vytvorenej v elegických distichách – *Descriptio urbis Lunae Boiemicae* – Opis českého mesta Louny /1558/, ale jeho najvýznamnejšie diela pochádzajú až z času jeho pôsobenia na Slovensku. Prvým je didakticko-politická skladba /opäť v elegickom distichu/ Libellus de partibus reipublicae et causis mutationum regnorum imperiorumque – Knižka o spoločenských vrstvách v štáte a príčinách prevratov v kráľovstvách a cisárstvách /Viedeň 1560/. V prvej časti píše o ôsmich spoločenských vrstvách v štáte: sedliaci, remeselníci, obchodníci, robotníci, vojaci, právnici, majetní ľudia a predstavení /úradníci – sám v tom čase medzi nich patril – a vrchnosť/. Ďalej občanov delí podľa stavov – na šľachtu, mešťanov, sedliakov a ľud. Rakovský považuje za najlepších a najosožnejších pre štát občanov strednej majetnej vrstvy: boháči bývajú lakomí, chudobní sa zožierajú závisťou:

Z občanov jeden má bohatstvo veľké, no druhý je chudák,
inému vedome osud prostredný majetok dal.

Najlepší občan je ten, čo nie je ni boháč, ni chudák,
lebo veď občanom svojim prináša osoh len on.

Boháč lakomstvom horí a akoby pijavica,
z krvi susedov svojich cicia im prostriedky ich.

Chudobný závidí druhému šťastlivý osud, a zakiaľ
závisť mu pôsobí bolesť, sebe je najväčší kat.

Na koho bohyňa pozrie sa s úsmevom zo stredu kruhu,
nedá mu bohatstvo veľké, nedá mu v chudobe žiť.

Zásluhou takého hojne vzrastajú hodnoty štátne,
z takého človeka majú občania nesmierny zisk.

V druhej časti sa Rakovský zaoberá príčinami zmien, pádov a prevratov v štátnych útvaroch. Hlavný prameň a príčinu všetkých štátnych pohrôm vidí v nerovnosti:

Väčšinu príčin tých nerovností plodí, a preto sa z nej tiež
zvracajú na svete veci, ona je pôvodcom vzbúr.

Lebo veď nerovnosť je, keď pri správe občanov štátu
alebo pri deľbe výhod nijakej úmery niet!

Medzi príčinami štátnych prevratov Rakovský uvádza i sociálne podnety – vzbury motivované násilím, strachom, absenciou základnej ľudskej úcty a tyraniou. V tom prípade sympatizuje so vzbúrencami, lebo ide o „dobrú vec“.

Celkove Rakovský vyslovuje veľmi závažné myšlienky s nadčasovou platnosťou. Podmienkou dobrého štátu je sloboda a zabezpečenie možností strednej majetnosti občanov. Vysoko oceňuje manuálnu prácu sedliakov a námezdné pracujúcich, ostro pranieruje nečestných obchodníkov a podvodných právnikov, nabáda boháčov, aby poskytli pomoc biednym.

Kompozíciu skladby tvorí vysvetľovací text – rozšírený o poetické pasáže a exemplá /príklady v podobe príbehu/.

Rakovský ku skladbe pripojil aj rozsiahlu báseň Chválospev na palatína Tomáša z Nadasdu – je zaujímavá konfrontáciou vlastných predstáv o poslaní básnika s realitou uhorského básnictva. Zisťuje, že „učení muži /básnici/ panónskej zeme“ nezaznamenávajú „žiarivé činy“ svojich popredných ľudí, ale radšej „pijanov chvália“ – kvôli odmene.

V roku, keď bol menovaný turčianskym podžupanom, vyšlo Rakovského druhé – jeho najrozsiahlejšie dielo: didakticko-filozofická a občiansko-politická

veršovaná skladba v jeho obľúbenom elegickom distichu – De magistratu politico – O svetskej vrchnosti /Lipsko 1574/. Obe skladby reprezentujú vrchol Rakovského literárnej tvorby i slovenskej občiansko-politickej poézie.

Hoci podľa pôvodného autorovho plánu mala mať skladba deväť kníh nazvaných podľa deviatich múz, napokon obsahuje iba tri: Euterpé /hudba/, Klio /história/ a Thalia /divadlo/. Podľa Rakovského je prvou príčinou vrchnosti Boh, druhou rozum a ľudská túžba po spoločenskom živote a dobre. Spoločné dobro robí ľudskú spoločnosť šťastnou a blaženou. Dobrí sa radi dajú viesť dobrými a radi sa zo slobodnej vôle združujú do celkov. Na ich čele stojí vrchnosť zabezpečujúca životy, majetok a česť občanov. Opačný stav nastane pošliapaním zákonov ríše. Na prvom mieste je to tyrania, na druhom anarchia, ktorú Rakovský stotožňuje s demokraciou:

Demokracia je vtedy, keď všetko, čo verejným má byť,
všetko to pre seba schmatne biedny a chudobný ľud.

Najdokonalejší systém je kráľovstvo /obe skladby autor venoval Maximiliánovi II./

Cieľom kráľovskej zákonnej vlády je vykonávanie spravodlivosti, ktorá všetkým osoží a štátu prináša zisk. Úlohou vlády je starostlivosť o všetkých. Preto má trestať vinníkov, ochraňovať mier, brániť osobnú i majetkovú slobodu občanov, vážiť si ich a nezaťažovať nadmernými daňami.

Druhá kniha Klio podáva dejiny sveta: jednotlivé ríše zanikajú, ale vrchnosť pretrváva. Dejiny delí na tri obdobia: zlatý vek – od stvorenia sveta do potopy /neboli štáty, školy, zločiny a vojny/: strieborný vek – od potopy do Kristovho narodenia /zrod štátu, zločinu, túžby po majetku a vláde/; tretie obdobie – bronzový vek /po Grécku ríšu/ a železný /nástup Rímskej ríše/ potrvá do konca sveta – zrodil sa v ňom Boh, zjavilo sa v ňom Evanjelium, ale pokračuje násilie, chamtivosť, neresti, vierolomnosť a vojny.

Tretia kniha /Thalia/ informuje o siedmich cnostiach šľachetných ľudí, ktoré by mal mať predovšetkým vládár: *zbožnosť, rozumnosť, spravodlivosť,*

udatnosť, umiernenosť, štedrosť a láskavosť, veď – „Skutočná sláva a chvála vladárov spočíva v cnostiach“, pretože:

Cnosť sa jasnejšie jagá než krásna raňajšia hviezda,

Polobohov a veľkých vojvodcov robí len cnosť.

Z toho preniká úcta k trónu do mysle ľudí,

Kráľovská majestátnosť závažie svoje má v nich.

Preto tiež pod takým vládcom je ľudu príjemné jarmo,

Že ani sloboda sama milšou mu nemôže byť.

/Rakovského dielo preložil a prebásnil Miloslav Okál – Martin Rakovský:
Opera omnia – Zbrané spisy. Bratislava 1974./

Rakovský ustavične zdôrazňuje potrebu mieru, v renesančnom duchu vyzdvihuje dôstojnosť človeka, rozum a význam vzdelania – vzdelaní ľudia majú v spoločnosti zaujímať popredné miesto. Netají svoje sympatie k spoločensky zaznávaným, utláčaným, vykorisťovaným. Opieral sa o pramene biblické, antické /najmä o Platóna, Senecu, Aristotela, Ciceróna/ a refomačných autorov /najmä Melanchtona/. Vysvetľovací text, poetické pasáže a exemplá sú tesnejšie späté ako v predchádzajúcej skladbe, dokonca sa i vzájomne prelínajú. Obe Rakovského skladby majú nadčasovú etickú hodnotu, zaslúžia si zvýšenú pozornosť aj u dnešného čitateľa.

Martin Rakovský nebol jediný medzi uhorskými po latinsky píšucimi básnikmi, ktorý vyslovil pohrdanie nad zvrátenými mravmi, keď cnosť zostáva nepovšimnutá a sláva patrí bohatým zhýralcom a pokrytcov. Avšak kým on odsudzoval básnikov prijímajúcich túto nemorálnu normu, Juraj Koppay /biografické dáta nepoznáme, pochádzal z Drietomy/ v básnickej skladbe Vita autlica Dvorský život /Praha 1580/ priamo poukazuje na korene – príčiny tohto stavu – na spôsob slovenského príslovia „Ryba smrdí od hlavy“. Ide o ostrú kritiku najvyšších feudálnych vrstiev. Na rozdiel od talianskych literárnych osláv „cnostného“ renesančného vladárskeho dvora /Castiglione – Kniha o dvoranovi/ Koppay nenachádza v dvorskom živote žiadnu pozitívnu črtu.. Ale

aj v dnešných časoch veľa napovedajú jeho verše i o stave našej „modernej“ spoločnosti:

.....vyhni sa o pravde vravieť
pravdu, ak chceš si pre seba získať výbornú chválu,
povedz, že nič nie je správne, len to, čo uznáš ty sám, a
vedz to aj zahrnúť chválou a to až do neba vychváľ.
Ak chcú chváliť, tak chváľ, ak tupiť, tak ty tiež tup s nimi
So svojím pánom maj jednu len myseľ a jednu len vôľu.

Ironickú trpkosť /nadobudnutú zrejme z vlastného poznania/ Koppay vyvažuje vlastným vyznaním:

Niet v tom nijakej cti, ak uškodíš sedliakom biednym.
Nadutosť bohatstva premáha všetko a chválybažnosť
Dáva sa na cestu zla a proti šľachetným mravom.
A ak nad zlatom, nad svetom nevládne posvätná vláda,
šialená túžba sužuje tých, čo po zisku dychtia.
Ty však, čo miluješ cnosť a všetko snažíš sa zdolať,
So sebou bývaj a osvedčuj kráľovstvo svoje a poznaj
sám seba a nasleduj cnosť a stále premáhaj pýchou
Naduté bruchá a neboj sa vyhýbať otravným dvorom.
Takto budeš môcť ľahko rozoznať biele a čierne.

/Ide o zreteľný antický odkaz Sokratov a Senecov./

V súvislosti s Koppayovou osobnosťou treba upozorniť na dve skutočnosti: a) celkový obraz našej kultúry stále nie je definitívny – i Koppayovo dielo iba nedávno objavil a prekladom nám sprostredkoval Miloslav Okál /Juraj Koppay: Opera omnia – Zobrané spisy. Bratislava 1980/; b/ už v období humanizmu badať vytváranie istých kultúrnych centier: po Spišskom bratstve /Levoča/ v súvislosti s Koppayom treba pripomenúť kultúrno-literárne centrum v Trenčíne v druhej polovici 16. storočia, s ktorým mal priame kontakty. V ňom boli literárne činní Peter Baroš a Martin Moncovicenus –

rektori trenčianskej školy, Valerián Máder, Šimon Jesenský – strýko lekára, humanistu Jána Jessenia a zrejme aj ďalší vtedajší vzdelanci si pri školskom osvojovaní latinčiny zároveň osvojovali aj techniku latinského veršovania – časomieri. Postavenie Trenčína ako kultúrneho centra upevnila i tlačiareň na začiatku 17. storočia.

Osobitým zjavom je Ján Bocatius /č. bokacius, 1569-1621, vl. menom Ján Bock/. Nielen preto, že pôvodom bol Lužický Srb, ktorý sa na štúdiách v Drážd'anoch sa zoznámil so slovenskými študentmi a po ukončení štúdia prišiel na Slovensko. Pôsobil ako rektor v Prešove, Košiciach, tu bol zvolený za richtára, zomrel v Uherskom Brode /na jednej z diplomatických ciest v službách vodcu protihabsburského povstania Gabriela Bethlena./ Ale jeho osobitosť spočíva najmä v charaktere jeho poézie: je jediný /zatiaľ známy/ náš po latinsky píšuci básnik s renesančnými erotickými motívami.

I keď Slovensko /do Uhorska/ prišiel až ako dospelý, našiel tu svoju skutočnú „básnickú“ vlasť. Vycítil jej prednosti, ale aj najväčšie nešťastie – ustavičné vojenské nepokoje, takže jeho epigram Čo chýba Uhorsku bolo možno použiť ako motto pre atmosféru celého obdobia a jeho dvoch základných zložiek: objavujúcich sa prejavov vlastenectva /celouhorského – panónskeho, ale už i špecificky slovenského/ a pretrvávajúcich bojov s Turkami.

Bocatiovo najvýznamnejšie dielo je Hungaridos libri poematum V. – Päť kníh uhorských básní /Bardejov 1599/, rozčlenené na päť častí: 1. Vojenské básne, 2. Oslavné básne, 3. Rozličné básne /v nich i básne o Vysokých Tatrách, soľných baniach v Prešove a o kúpeľoch v Trenčianskych Tepliciach/, 4. Svadobné básne, 5. Pohrebné básne.

Bocatius prečnieva nad rámec dobovej príležitostnej tvorby. Jeho básne sú stručné, majú charakter epigramu a vo viacerých nechýba ani vedome vyhrotený satirický osten. Je vlastne prvý výraznejší pestovateľ epigramu v našej literatúre /po ňom a Filickom až v osvietenstve J. I. Bajza – v slovenčine/. Osobitný čitateľský záujem budí najmä štvrtá časť /svadobné

piesne/, predovšetkým ľúbostný cyklus o Rubelle /Červenolícej/ zjavne čerpajúci z osobného zážitku, so zjavnými erotickými motívmi /Rubelle/:

Prečo vždy odvraciaš pohľad, keď ísť mi v ústrety musíš,
ba ani k slnku nikdy, Rubella, nedvíhaš tvár?
Cez mreže obloka, ver mi, že nechcel by som ťa ja vidieť,
keby som príležitosť nahú hoc vidieť ťa mal.

/Preložil a prebásnil Jozef Minárik./

Originálne prvky prináša aj poézia Jána Filického /okolo 1580-1622, Farkašovce pri Kežmarku/. Po Levoči a Kežmarku študoval v Prahe a na rozličných univerzitách v Nemecku. Kontakt s cudzím prostredím bol pre jeho tvorbu dôležitý. Jeho hlavným dielom je zbierka Carminum liber primus – Carminum liber secundus sive Miscella epigramata – Prvá kniha básní – Druhá kniha básní čiže Miešané epigramy /Bazilej 1614/. Podobne ako u Bocatia vrchol jeho tvorby predstavujú epigramy so satirickým vyostrením a Martinovi Rakovskému je blízky hľadaním a hlásaním „zlatej strednej cesty“.

Filický v epigramoch pranieruje ľudské chyby, upozorňuje na sociálne rozdiely najmä v protiklade šľachtic – sedliak /sám pochádzal z chudobnej zemianskej rodiny – teda aj sociálne „stredne“/ a niektoré epigramy žartovaným ladením asociujú vagantskú poéziu /Krčmárovi/:

Čuduješ sa, že tvoje víno len zriedkavo pijem?
Či je to vina väčšmi moja či tvoja, viem snád'.
Ja mám zvyk čistým vínom si zaháňať zo srdca žiale.
Žalúdok sýty strávi preťažko vodičky moc.

Avšak vo Filického tvorbe má pre našu kultúru dôležité miesto báseň Posmeškárovi:

Posmeškár, keď sa vysmievaš Slovákom a keď ich picháš

Posmechom, či tak iným nemôžeš na žart byť sám?
Čím bol totiž ten váš Čech pred Ilýrom, čím Lech bol?
Akúže slávu vtedy mesto i národ váš mal?
Vravíš: to neznačí nič, že Slováci žili raz slávni,
Nijaký národ v boji nemával zvučnejší chýr:
Teraz hlivejú zhrdaní, bez chvály, bez mena. Nuž čo?
Veru už aj váš národ vstupuje na túto loď.
Žižkovo vojsko postrachom bolo susedným krajom,
Teraz najväčšou slávou už mu je vyprázdniť džbán.
Pravda, ak vystrčíš hlavu von z ulity, či ak si spomenieš
Na zopár udalostí, ktoré už z našich sú čias,
Prídeš na to, že Slováci udatne bojovať vedia
A že od svojich predkov nijako horší nie sú.
Ale teraz prostota, statočnosť, dôvera, priamosť
Hlúpučkej prostoduchosti plodom len smiešnym je ver.
Bezbožnosť, hýrivosť, vierolomnosť, pýcha a podvod
Najvyššej vznešenosti honosným výtvorom je.
Všetko sa mení a skúsenosť učí, že do otcovského
Posvätného prachu močiť sa za chválu má.
Neviním tvoju papuľu. Posmeškár, len si maj túto
Chválu a zo svojej žatvy bez soka úžitok ber.

/Preložil a prebásnil Jozef Minárik./

Hoci Filického vlastenectvo má taktiež charakter uhorského-panónskeho patriotizmu, možno povedať, že táto báseň obsahuje aj patriotizmus slovenský. Naznačuje obranu Slovákov – a nielen obranu – je aj vyslovením slovenského národného sebavedomia.

Báseň prezrádza, že vznikla v čase Filického pražského pobytu, ale rozhodujúce je, čo prezrádza ideologicky: ide o „ozvučenie“ motívov bývalej

slávy chápanej ako slovenskej – nielen obranou /Filickým/, no aj protivníkom ako nespochybňovaný fakt /aj keď Posmeškár jej význam už pre svoju súčasnosť neuznáva, nepopiera, že jestvovala – „Vravíš: to neznačí nič, že Slováci žili raz slávni...“/. Teda historická sláva Slovákov sa stále tradovala nielen u nás, ale aj v Čechách ako nevyvrátiteľný fakt. A keďže ide aj o „zvučný chýr v boji“, do úvahy prichádzajú zrejme slávne zápasy za národnú nezávislosť vo veľkomoravských časoch proti Nemcom.

Ako si však vysvetliť, že táto „tradícia slávy“ sa stále ako verifikovaná udržiavala aj v 17. storočí? Veď nactiutthačský protivník ju uznával, i keď len ako argument rozdielnosti historického a vtedy súčasného stavu – a ten nemienil nič neopodstatnené Slovákom pridávať na chválu /pejoratívne označenie „papuľu“ je dostatočne výrečné/. Kto túto tradíciu slávy udržiaval a pestoval? Ponúka sa jediné vysvetlenie: jej udržiavanie v národnom kultúrnom vedomí.

Filického obrana proti útočníkovi je budovaná na vtedajšom „status quo“ vlastne ako na obnovení dávnej slávy udatnými bojmi proti Turkom v jeho súčasnosti „ak si spomenieš na zopár udalostí, ktoré už z našich sú čias, prídeš na to, že Slováci udatne bojovať vedia a že od svojich predkov nijako horší nie sú“/ a veľmi vtipne odvracia vlastný argument Posmeškára proti nemu na spôsob – „nepovedz ty, povedia tebe“: Žižkovo vojsko /slávna česká minulosť/, najväčšia sláva vyprázdniť džbán /prítomnosť/.

Za mimoriadne dôležitý možno označiť aj fakt, že Filický túto prevrátenú optiku videnia smietky v cudzom oku a nevidenia brvna vo vlastnom dáva do súladu s celkovým systémom prevrátených hodnôt, keď je ponížované to, čo si zaslúži byť povýšené, a nazýva veci pravými menami ešte presnejšie ako Koppay v Dvorskom živote /“Ale teraz prostota, statočnosť, dôvera, priamosť hlúpučkej prostoduchosti plodom len smiešnym je ver. Bezbožnosť, hýrivosť, vierolomnosť, pýcha a podvod najvyššej vznešenosti honosným výtvorom je“./ Čiže kvality Slovákov dokáže uvidieť iba svet zbavený krivých zrkadiel pretvárinky a klamu.

Takže báseň Posmeškárovi možno právom označiť za prvý výrazný doklad prenikania slovenského národného povedomia do nášho renesančno-humanistického básnictva a jeho kryštalizovanie je motivované historickou predstavou o minulosti a prítomnosti Slovákov. Teda dalo by sa hovoriť aj o renesancii slovenského národného sebavedomia. A Filický s odporom sleduje taktiež vzdávanie sa vlastných tradícií aj u vzdelancov iných národov /“Lacumo hnusný, či nenarodil si sa z ozajstných Čechov?”/

Celkove boli pre Filického epigramy ideovým a formálnym vzorom epigramy rímskeho básnika Martiala a anglického humanistického básnika Johna Owena /č. džona Ouwna/ i satiry rímskeho básnika Horátia /ako neskôr u J. I. Bajzu/.

Kým predchádzajúci básnici pochádzajúci zo Slovenska svojou tvorbou obohacovali aj cudzie kultúry – najmä českú, koncom prvej polovice 17. storočia prispeli dvaja básnici pôvodom z Čiech do slovenskej kultúry. Adam Trojan Benešovský a Jakub Jakobeus. Zároveň ide o obdobie, kedy sa objavuje isté zoschematizovanie ideových a formálnych literárnych zložiek. Toto postupujúce ustrnutie /“vypísanie“/ nazývame manierizmus.

Manieristickú myšlienkovu i formálne priemernú poéziu vlastne títo dvaja autori pomohli narušiť – témami i originálnou lyrikou. Najvýznamnejším dielom Benešovského je latinská panegyrická /oslavná/ básnická skladba *Saluberrimae Pistinienses thermae – Veľmi liečivé piešťanské kúpele* /Trenčín 1642/. Prináša opis polohy, vzhľadu, okolia piešťanských kúpeľov a života v nich. Skladba však zaujme nielen dobovou informatikou, ale, najmä, „naddobovou“ lyrikou v obraze prírodného prostredia Piešťan:

Lesy sa usmievajú, a listami zrazu sa bujne

Odieva, krásnym lístím hýri priam úrodný strom.

Trávnaté údolia tu zas tmavé fialky krásia,

Zlatolistými kvetmi krásli sa celučká zem.
Prekrásna ruža už začína rozvíjať červené rúcho,
Obveseľuje myseľ ľúbeznou vôňou, čo má.
Kvitnúcu hlávku si v slnečných záhradách vytřča nežný
Rozmarín alebo šafrán, nádherne voňavý kvet.
Viničné lístie, chtiac pred prudkým slnkom ochrániť hrozno,
Prikrýva révu a dáva jej života dar.
Pučia biele kvety a rastú i ľalie jarné,
hebké lúky i polia trávičkou zelené sú.
Štebotavý slávik tu spustí svoj zvyčajný nárek,
tónmi, čo nenapodobníš, plače a žaluje sám.
Holuby s hrkútaním si spájajú zobáky vedno,
Havran iba hniezdo, vrabec zas strechy má rád.

/Preložil a prebásnil Jozef Minárik.

Pri týchto veršoch nemožno nemyslieť na Hollého „peseň“ Na krásnú zahradu či na selanky: nielen pre zhodu prírodného prostredia, kde vznikali, ale aj pre pôsobivú prírodnú lyriku.

Jakub Jakobeus /okolo 1591-1645/ pochádzal z Kutnej Hory a obohatil vývin našej literatúry aj v ideologickom zmysle.

Po bitke na Bielej hore a následnom vypovedaní nekatolíckeho duchovenstva z Čiech prichádza roku 1624 na Slovensko. Najprv pôsobil v Trenčíne, potom až do smrti v Prešove a bol verným stúpencom vodcov protihabsburských povstaní – Juraja Rákocziho /venoval mu zbierku Blúznivé sny vo voľnom čase na jar roku 1627 – Košice 1627/ a Gabriela Bethlena. Ako básnik písal po latinsky, ako autor kazateľskej prózy používal češtinu.

Jakobeus sa postupne zžil s novým - etnicky slovenským prostredím natoľko, že bol schopný nielen vnútorne precítiť, ale aj básnicky vypovedať významnú kultúrnohistorickú črtu - formovanie slovenského národného povedomia /alebo jeho renesanciu z veľkomoravských čias/. A to natoľko

sugestívne a presvedčivo, že vyvolal najsilnejšiu rezonanciu, a to nielen v svojom čase 17. storočia, ale aj v ďalšom ideovom vývine slovenského národného spoločenstva. Ide o básnickú skladbu *Gentis slavonicae lacrumae, suspira et vota* – Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa /Levoča 1642/.

Bol to pôvodne básnický dodatok k Jakobeovej prozaickej práci *Viva gentis Slavonicae delineatio* – Živý opis slovenského národa /napísanej po česky/, dnes už nezvestnej. Iba z citácií iných autorov /Daniel Sinapius-Horčička/ vieme, že bola pokusom o načrtnutie dejín Slovákov, vznik a vývin ich jazyka v historicky nepriaznivých podmienkach – teda Jakobeus ako prvý vydal tlačou opis starobyklých činov „gentis Slavonicae“ – slovenského národa.

Azda preto, že z Jakobeovho aspektu išlo pri skladbe iba o „dodatok“, Jakobeus „len“ aktualizovane adaptoval básnickú skladbu českého renesančného básnika Václava Clementa Žebráckého *Tempus erat* /Bol čas/. Lenže pridaním nového úvodu, nahradením žalostného náreku českej cirkvi „slovenským národom“, ale i „prečistením „ textu vynechaním celých pasáží /Clementova báseň má 366 veršov, Jakobeova 259/, uvedením čisto slovenských prírodných a historických reálií Jakobeus vytvoril dielo, ktoré zodpovedalo ideovo-estetickým potrebám formujúceho sa slovenského národného cítenia a vedomia.

Jakobeova skladba je žalospevom nad nepriaznivými historickými osudmi slovenského národa a nad zúboženým stavom krajiny spustošenej vojnami a biedou. Autor dosiahol vysokú emocionálnu účinnosť personifikáciou slovenského národa do ženskej postavy – „matky Slovenska“, ktorá v kútiku chrámu nariaka nad svojím trpkým osudom a svojimi deťmi, ktoré trpia tureckým drancovaním, živelnými pohromami a morom:

Slzy bez miery, ale i nárek bez konca tuná

Národ – Mať Slovákov chrlila stále a prevravieť chcela.

„Taký lós teda ma čaká? Ja, Národ – Mať slovenská, Národ

drahý Bohu, a predsa som nútená takéto žiale
znášať a sotená pod hladinu vôd hučiacich strmhlav,
od hrozieb Satana Mohameda a zúfalstva skleslá
plakať tam mám ? Či plač ten var bez konca bude?“

Rovnako pôsobivé sú aj konkrétne prírodné reálie „uzemňujúce“ skladbu do
čisto

slovenského priestoru:

Svedkom tuná je otec vodstiev, sám vznešený Dunaj,
Ktorý sa s dumným dunením valil.....

Resp. v závere:

Vidíš to, Ježiš? Či nič sa ty nestaráš o svojich drahých?

Slovenské hory, slovenské rieky, nože len plačte!

Plačte nad deťmi mojimi, nad sudbou, nad veľkým bôľom!

To chcem, to si ja, ranená Matka Slovákov, želám!

Pozornosť však vzbudzujú i verše svojím obsahom naznačujúce rovnaké
zistenie ako u Filického /v Posmeškárovi/ - vo svete prevrátených hodnôt,
poloprávd, pokrytectva a ľsti sa prejavuje úsilie diabla zmalicherniť slovenskú
históriu a pripraviť Slovákov o česť:

Čudnými figľami teraz ten Sofista so mnou boj vedie,

A súc ku klamnej ľsti a k nepravde primiešať pravdu

Zvyknutý, prekrúti niektoré veci a zveličí malé.

Takto ten prefikanec sa premieňa na svetlo samo,

Božskú tvár ukazuje, keď podobu klamnú bol prijal.

Teraz vyčíňa znova a v temných hĺbinách siete

Husté zas pletie i obmotáva tu príbytky mojich detí, aby

lapil nič netučiace v sieť dôvtipným figľom.

/Preložil a prebásnil Jozef Minárik – Jakub Jakobeus: Výber z diela. Bratislava
1963./

Ale vzhľadom na fakt, že v Živom opise slovenského národa sa Jakobeus zaoberal našimi dejinami, treba si povšimnúť aj verš – „Pomlčím pohromách, čo šesťsto rokov sa diali.“ Čiže približne od 11. storočia – teda podľa Jakobeu až vtedy začali Slováci strácať samostatnosť a stali sa objektom „pohrôm histórie“.

Jakobeova skladba /písaná v elegických distichách/ ako prvá vyslovila národno-historický životný pocit, ktorý bol pre naše prostredie po dlhý čas príznačný. Ideou je národnovlastenecká túžba po pokoji, súvisiaca s formovaním meštianskeho národného uvedomenia. Nárek Matky Slovenska prezrádza hlboký záujem o žalostné osudy slovenského „veľmi starobylého národa“ a pripomína hrdinské činy „svojich detí“ v dejinách, keď statočne bojovali i mreli v boji za slobodu vlasti.

Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa sú vlastne predchodcom klasicistických básní oslavujúcich slovenskú národnú minulosť /najzreteľnejšie v diele Jána Hollého/. Ale že toto dielo vyvolalo silný ohlas už u jeho súčasníkov, svedčia pochvalné básne iných autorov – dotýkajúce sa však najmä prvej – dnes nezvestnej práce o dejinách Slovákov. Veľavravné sú však verše z básne autorovho syna Mikuláša Jokobeu /1620-okolo 1660/, ktoré naliehavosťou vo výzve pestovať vlastnú kultúru a literatúru asociujú Proglas Konštantína Filozofa. Dáva otcovo dielo za príklad starostlivosti o poznanie histórie – ale aj jej literárneho – básnického spracovania /čo taktiež dovŕši až Ján Hollý/:

Slováci, berte si príklad a o svoje dejiny dbajte,
statočný slovenský národ povzneste ku hviezdám hor!
Nezná nik čin, kde niet pevca! Ak skutok básnika nájde,
dobrého dejepisca, naveky slávnym sa stal!

Latinská slovenská humnisticko-renesančná literatúra je veľmi rozsiahla /110 známych autorov/; okrem uvedených priemer ešte presiahol Juraj Purkircher,

Abrahám Abanius a Peter Fradelius – autor výhradne iba príležitostnej lyriky, ktorá prevládala nad všetkými žánrami latinskej renesančnej poézie. Avšak aj medzi latinskou a pololudovou tvorbou v domácom jazyku jestvovalo prepojenie svedčiace o silnom pôsobení domáceho prostredia a domácej kultúry v celkovom výraze našej národnej literatúry. Vychádzali z rovnakých zdrojov – spoločenských podmienok na území ohrozenom tureckými vpádmi, i z rovnakého kultúrneho historického vedomia, ktoré autorov /hoci podvedome/ formovalo.

4. Próza, veda, dráma

V období renesančného humanizmu zaznamenávame aj rozmach prózy, hoci poézia má jednoznačne dominantné postavenie.

Podstatná časť prózy je vytvorená v latinčine a možno špecifikovať okruhy: náboženský, svetský – umelecká a najmä odborná literatúra. V náboženskej spisbe ide predovšetkým o polemické spisy /evanjelické proti kalvínom a katolíkom, katolícke proti evanjelikom/ a latinské kázne i pohrebné reči.

Náznaky umeleckej prózy sa objavujú v memoárových a cestopisných žánroch. Juraj Thurzo opísal svoju cestu do Benátok, ale pozoruhodný je najmä *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopol un Kleinasien Cestovný denník do Konštantinopolu a Malej Ázie /v nemčine/, 1554-1555, úradníka Fuggerovcov v Banskej Bystrici Jána Derschwama, ktorý podobne, ako pred ním Rubigall išiel z Viedne s posolstvom za sultánom Solimanom. Derschwam sa sústreďuje najmä na opis krajov a miest, všíma si prírodné krásy a neraz ich prirovnáva ku slovenskej krajine. Veľmi cenné sú národopisné poznámky z oblasti poľnohospodárstva, remesiel, architektúry, ľudového odevu a zvykov, iba sporadicky sa objavujú osobné príbehy.*

Významný je predovšetkým rozkvet vedeckej či odbornej prózy písanej po latinsky. Pre našu kultúru je dôležitý prírodnovedený spis Juraja Werhnera –

Krátka správa o podivuhodných vodách v Uhorsku /1549/ - prvý systematický opis minerálnych prameňov v Uhorsku, najmä na slovenskom území.

Ján Jessenius /1566-1621/ pôsobil ako rektor Karlovej univerzity v Prahe, bol priekopníkom modernej lekárskej vedy, preslávil sa prvou pitvou v Čechách. Roku 1621 po bitke na Bielej hore bol popravený na Staromestskom námestí v Prahe za účasť v odboji proti Habsburgovcom. Písal latinské lekárske, filozofické a príležitostné spisy. V lekárskejších dielach sa zaoberal anatómiou, chirurgiou, chorobami a ich liečením: Priebeh anatomickej pitvy... konanej roku 1600 v Prahe, Náuka o chirurgii, o chorobách, Rada proti moru. Jeho najvýznamnejšie filozofické práce sú: O božskej a ľudskej filozofii, O duši a tele, V prospech práva proti samovládcom.

Daniel Basilius /1585-1628/ sa okrem príležitostnej latinskej poézie zaoberal právom /O spravodlivosti a práve/, medicínou /O more/, fyzikou /O zemetrasení/, astronómiou /Soud hvězdařský přirozený o strašlivé s ocasem kométě/ a gramatikou /Začiatok najposvätniejšieho hebrejského písma/.

Vavřincovi Benediktovi Nedožerskému - profesorovi matematiky a klasickej filológie, dekanovi a prorektorovi na filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe a jeho najvýznamnejšiemu jazykovednému dielu Dve knihy českej gramatiky sme už venovali pozornosť v súvislosti s duchovnou lyrikou. Prejavil však aj pedagogické záujmy: jeho úsilie o reformu školskej výuky je badateľné v dlhšej latinskej básnickej skladbe Štruktúra nižšej školy.

Viacerými vednými odbormi sa zaoberal aj Dávid Frölich /1600-1648/ /polyhistor/: medicínou, matematikou, astronómiou, históriou a najmä zemepisom. V nemeckej práci Pradávnny nemecko-uhorský, spišský a sedmohradský rodák skúmal pôvod obyvateľstva v Uhorsku. V latinskom diele Jadro praktického zemepisu /zemepis Európy/ uviedol aj opis výstupu na Lomnický štít a v diele Cestovateľstvo poučá o metódach pozorovania a opisovania cudzích krajín.

Dráma: mystériové a pašiové hry, z ktorých sa dráma formovala, ustupujú do úzadia a začínajú sa pestovať latinské humanistické školské hry pri rôznych slávnostných príležitostiach: na evanjelických školách v Bardejove, Kežmarku, Prešove, Kremnici, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici; na katolíckych /najmä jezuitských/ v Kláštore pod Znievom, Humennom, Bratislave, Košiciach, Spišskej Kapitule, Skalici, Levoči, Brezne, Prešove a predovšetkým v Trnave. Mali výchovný a vzdelávací cieľ a spracúvala sa v nich zväčša starozákonná biblická tematika. Z anonymity vystupujú ako tvorcovia najhodnotnejších – takmer svetských drám slovenskí autori pôsobiaci v Čechách: Pavel Kyrmezer a Juraj Tesák-Mošovský (jeho najvýznamnejšou hrou je Rúth).

Pavel Kyrmezer je najvýznamnejší autor slovenskej i českej renesančnej dramatickej spisby, podnes sú známe jeho tri veršované hry: Komedia česká o bohatci a Lazarovi /1566/, Komedia nová o vdově /1573/ a Komedia o Tobiašovi /1581/. V jeho diele osviežujúco pôsobia ľudové komické postavy čertov /Kvasnička a Rarášek – Komedia česká.../, ľudová hovorová reč a dramatické dialógy, je v nich vystupňovaný dramatický a sociálny konflikt. Spoločenskou aktualizáciou vytvoril nový typ renesančnej drámy. Najlepšou Kyrmezerovou drámou je Komedia nová o vdově; je to príbeh chudobnej vdovy Ráchel, ktorú chce dať bohatý kupec Izmael do väzenia pre dlh, ale pomôže jej prorok Elizeus divotvorným rozmnožením oleja. Ráchel ho predá a vyplatí dlh. Na tomto pozadí však Kyrmezer rozvíja myšlienky o sociálnej nerovnosti, nespravodlivosti, úžerníctve, biede a úplatkárstve. Podobný ľudový charakter a veršovanú formu v rýmoch má aj hra Juraja Tesáka-Mošovského – Komédie Ruth (Praha 1604).

5. Svetská poézia v domácom jazyku a cyrilometodovská tradícia

A. Historické spevy

Zaujímavú kapitolu slovenskej humanisticko-renesančnej literatúry tvoria historické spevy. Širokému čitateľskému okruhu ich sprístupnil až Ján Kollár, keď ich do svojich Národných spievaniek /1834-1835/ zaradil v prvom zväzku do oddielu Spevy historicky pamätné a v druhom zväzku Prídavek staroslovenských historických zpevvů. Opieral sa o rukopisné texty, ktoré mu poskytli jeho spolupracovníci a nadšení zberatelia z radov slovenskej inteligencie z rôznych častí nášho územia. Pre náš domáci kultúrny vývin majú dôležitú poznávaciu hodnotu z viacerých dôvodov: 1. Svojím celkovým charakterom /zaznamenaním konkrétnych historických udalostí/ sú vlastne akoby pokračovaním tradície igricov z veľkomoravských čias, i keď s klesajúcou umeleckou úrovňou: hlboké subjektívne prežitie témy už v nich natoľko necítiť, sú epickým zrýmovaným vyrozprávaním priebehu historickej udalosti, ktorej bol autor svedkom, bez badateľnejších básnických prostriedkov. Umelecky najzrelšie sú tie, ktoré obsahujú poetiku ľudovej piesne, niektoré aj zľudovali.

2. Sú však dôležitým historickým svedectvom, takmer kronikárskym, o priebehu zobrazených zápasov /v podstatnej časti ide o zachytenie bojov proti Turkom/ a predovšetkým o hrdinstve hradných posádok. Keďže sú to posádky na slovenských hradoch, možno právom predpokladať aj slovenskú príslušnosť týchto bojovníkov, takže sú autentickým svedectvom o národných kvalitách: o statočnosti, vernosti, odhodlanosti a chrabrosti – teda o kvalitách, ktoré sa usilovala neskôr maďarská šovinistická historiografia Slovákom uprieť.

3. Historické spevy sú aj dôležitým jazykovedným materiálom: aj keď treba predpokladať, že pri ústnom šírení v čase sa texty postupne tvarovo

upravovali, a aj ich písomné záznamy sa zachovali až v neskorších odpisoch, svedčia o silnom prenikaní slovakizmov do českého jazykového podkladu – o úsilí /skôr podvedomom ako vedomom/ tvoriť texty v domácom kultúrnom jazyku. Takže historické spevy sú vlastne svedectvom o jeho stave v období renesančného humanizmu.

Historické spevy sú záležitosťou predovšetkým 16. storočia, aj keď ich tradícia prekročila i do prvej polovice 17. storočia, pretože historické podnety pretrvávali: k protitureckým zápasom pribudli iba témy aj z protihabsburských povstaní.

Oprávnene možno usudzovať, že vznik historických spevov priamo podnietila turecká agresia, pretože najstarší známy text vypovedá o porážke v bitke pri Moháči roku 1526 – O krále Ludvíka porážce - ktorá otvorila cestu postupu Turkom až na južné územie Slovenska. Skladateľmi boli jednotlivci /i keď dnes zväčša anonymní/, u ktorých možno predpokladať istý stupeň vzdelania /rehtori, študenti, drobní zemanovia, vojaci, kňazi/. Hoci zapadajú do celkového tematického literárneho kontextu /turecké nebezpečenstvo je dominantnou témou aj v latinskej poézii i v duchovnej lyrike – a v tejto súvislosti opäť pripomeňme Silvánovu poznámku k textu *Z hlubokosti volám k tobě*: „Písnička tato zpívá se na tu notu, jako o krále Ludvíka porážce“, celkovú mozaiku našej renesančno-humanistickej poézie dopĺňajú o dôležitý vklad: nie sú iba lamentáciami nad tureckými ukrutnosťami a nad biednym stavom krajiny v ich dôsledku, ale, ako sme naznačili, prinášajú do obrazu „hrdinský doplnok“. Teda nie pasívny nárek, ale aktívny odpor – hoci zväčša tragický.

Nesporným historickým faktom síce zostáva, že väčšinu „ospievaných“ hradov Turci dobyli – ale s veľkou vojenskou presilou a po namáhavom boji. Čiže spevy naznačujú, že Turci by nemuseli byť neporaziteľní. Charakteristický je trikrát zdôraznený motív z Písňe o některých zámkoch: o Modrom Kameni, Divíně a Zvoleně /1596/: obrancovia hradu na tureckú výzvu -

Ó, junáciže junáci,
Račte zámku nám oddati
A nedejte ho lámati –
odpovedajú:
My vám zámku nepoddáme,
ani ho vy nevezmete!
S hanbou od něho pujdete!

Historický spev Píseň o zámku muránském, ktorú zložil Martin Bošňák /jeho meno je zachytené v časom už narušených akrostichoch prvých a záverečných strôf/, vypovedá o dobývaní Muránskeho hradu lúpežných rytierov Melichara Balaša a Mateja Bazaldu španielskymi žoldiermi Ferdinanda I. pod vedením grófa Mikuláša zo Salmu. Bošňák síce odsudzuje nemilosrdnosť lúpežných rytierov:

Také loupežství mnohé činili
pánům i zemanům, nevolné bili.
Žádného jsou oni nelitovali.
Voly, krávy zajímali, na Murán honili.

Ale ešte väčšiu nevôľu cítiť k cudzím vojskám na našom území, takže v závere naznačil súcit s „našimi“ obrancami Muráňa:

V trech dnech dal gróf všeckých stínati,
tak byl od veznu plač veliký.
Již Bazald Matiáš leží v hrobě,
a Němci na Muráni jsou živí vesele.

Námetom anonymného spevu Píseň o sigetském zámku je obliehanie sigetskej pevnosti tristotisícovým vojskom sultána Solimana II. a jej hrdinská obrana grófom Mikulášom Zrínškim. V boji zahynul i sultán i gróf. Zaujímavá je epizóda o žene preoblečenej za bojovníka, aby sa nedostala do tureckých rúk:

Když tá pani rozkošná
na koni seděla,

Turci jí hned poznali,
že to byla žena.
Chtěli jí chytili,
ona nic nemeškala,
svú šablu vytrhla,
sedem Turkuv jest sťala.
v prse prostrelená
dolu s koně spadla.

/Motív devy – bojovníčky proti Turkom sa objavuje aj v ľudovej slovesnosti./

Tento spev má pomerne vysokú umeleckú úroveň, ktorú dosahuje práve použitím básnických prostriedkov vlastných ľudovej piesni. Sugestívne pôsobí vyslovenie subjektívneho postoja k tomuto v podstate baladickému príbehu:

Když ja na to spomenem,
Zaplakati musím.
Když ja na to pomyslím,
Zaplakati musím
s velikú žalostí.

A hoci napokon Turci pevnosť dobyli, príbeh nevyznieva katastroficky: obrancovia bojovali proti obrovskej presile, zahynulo množstvo Turkov a pevnosť dobyli iba zásluhou zrady, takže skôr pripomína antický hrdinský boj Spartánov v Termopylách.

Historický spev Štefana Komodického O Jágri a některých vítězích vyjadruje nielen protitureckú, ale aj protihabsburskú náladu. Komodický vyslovil popri dobytí pevnosti Jágra Turkami aj svoj postoj k habsburským nemeckým žoldnierom:

Slýchali sme dávno, že starodávni vítězi

na vozích vozili tie turecké hlavy.

Ale Němci vozia kohoutací /kohútie/ hlavy,

husi, sliepky, prasce, k tomu i slaniny.

Nebojá se lidé tak od bašov, biekov, /roz. pašov, bekov/

jako od německých požerných kurácníkov.

Nie div, že autor vyslovuje aj ľútosť nad žalostným stavom krajiny a konštatuje:

Toto nám zrobila veľiká nestálosť

Mezi Uhry, Němci veľiká nesvornosť.

O protitureckých a protihabsburských bojoch vypovedajú aj historické spevy Zpustatění uherskej země pod Turky, O Tompieroovi, Myjava a kozáci, no osobitnú pozornosť púta Alžbeta Bátorová v Čachticech /1610/ nielen rozdielnym spracovaním historického námetu, ale aj jazykovo a štýlom: vstupné štyri verše uvádzajú do problematiky – pôsobivou lyrikou:

Brodil sa koň sivý podla panské nivy

Na něm seděl Janko všecek žalostivý,

Že mu jeho milú do Čechtíc zaviedli,

Na tom panském zámku v svetlici zavreli.

Ďalší text je budovaný na dialógu „černojokého“ a „sivojokého“ Janka – opäť vo výsostne emocionálnej rovine:

„Neplač, Janko, neplač, černojoký Janko,

nenariekaj velmo, moj drahý šuhajko!

Pujdeme na zámek, kým započne svitať,

pujdeme ke grófký, budeme ju pýtať.“

„Jak bych já neplakal, sivojoký Janko,

jak bych nenariekal, moj drahý šuhajko.

Javorina plače, aj Vršoček Zlatý:

Už sa moja milá více nenavrátí.“

Lyrickosť výpovede zvyšujú i refrénové verše, resp. časti:

„Neplač, Janko, neplač, černojoký Janko,
nebanuj poslúchnúť, moj drahý šuhajko!

Pujdeme na zámek, otvoríme brány,
Ani pánský vartár sa nám neobrání.“

„Jak bych já neplakal, sivojoký Janko,
jak bych nenariekal, moj drahý šuhajko!

Aj mesiačik plače, aj ty Hory Bielé,
Už je mojej milej není víc než žive.“

A nasleduje záverečný monológ už s typickým protitureckým motívom – a s gradovanou triádou typickou pre ľudovú slovesnosť /balady/:

Mňa koníček sivý do vojny ponese,
ale ma nikdy víc domu nedonese.

A keď budú Turci Belgrad dobývati,
zabijem jančára, vezmem mu pás zlatý.

A keď budú Turci Budín dobývati,
zabijem já bašu /pašu/, vezmem paloš zlatý.

A keď budú Turci Vídňu dobývati,
vezmem jim zástavu, aj ten mesiac zlatý.

Povšimnime si, ako sa s blížiacim nebezpečenstvom k slovenskému územiu zvyšovalo odhodlanie a odvaha. Záverečné štvorveršie sa už z triády vymyká. Spájalo ju slovo „vezmem“! Ale keď sa Turci dostanú až k nám /Nitra ešte stále slúži ako symbol „našskosti“/, nevezme, ale dá – svoj život.

A keď budú Turci Nitru dobývati,
Budem sa rúbatí až ma smrť zachvátí.
Rúbajte sa, chlapci, aj sa už nebudem,
Ja vedľa mej milej v hrobe ležať budem.

Objavila sa domnienka /Rudo Brtáň/, že túto pieseň „podsunul“ jej nálezca z Myjavy Daniel Sloboda Jánovi Kollárovi pre pripravované Národné spievanky ako vlastný podvrh. Sloboda síce básne písal, ale skôr klasicistického charakteru, v češtine a výrazný básnický talent, aký by si táto skladba vyžadovala, nemal. Pieseň vykazuje zjavné nárečové prvky z podjavorinského kraja /a Sloboda bol Skaličan/. Skôr sa vynára úvaha, že pôvodne mohlo ísť o ľudovú pieseň a Sloboda ju pri prepise „vzdelanejšie“ upravil. V každom prípade však treba na ňu upozorniť i pre jej jazykovú jedinečnosť a najmä pre jej poetickú krásu.

Osobitnú pozornosť si taktiež vyžaduje aj Pieseň o dvoch uherských pánoch a tureckého cisára dcere /známa i pod názvom Siládi a Hadmáži/ z roku 1560. Tieto dve posledné piesne /Alžbeta Batory v Čachticech/ sú najpríbuznejšie spevom igricov emocionálnym precítením epického príbehu, obsahom a časom zodpovedajú historickým spevom a osobnou intímnou výpoveďou o ľudských citových vzťahoch reprezentujú aj počiatky slovenskej renesančnej umelej ľúbostnej lyriky. Pieseň o dvoch uherských pánoch... sa zachovala aj v maďarskej verzii, a niet divu, že v literárnej histórii vznikli spory o prvotnosť tejto rytierskej romance. V slovenský prospech sa spor definitívne vyriešil až koncom 19. storočia objavením Turolúckeho kancionála, v ktorom bola pieseň zaznamenaná skôr, než bola známa maďarská verzia.

Táto „krásna vec“ je príbehom uhorských šľachticov Michala Siládiho a Ladislava Hadmážiho, ktorých vyslobodila z tureckého zajatia v Konštantínopole sultánova dcéra a ušla s nimi do Uhorska. Príbeh je dynamický a dramatický, stupňovaný bitkou šľachticov s tureckými prenasledovateľmi a záverečným súbojom o sultánovu dcéru. V ňom Siládi odsekne Hadmážimu ruku a Hadmáži prijíma tento akt ako spravodlivý trest, lebo doma mal manželku a dvoch synov. Siládi sa so sultávnou dcérou zosobášil.

Romanca obsahuje pôsobivé lyrické momenty a motív súboja asociuje igrický spev Červený rytír a Zburova dcera, ktorý je však väčšmi poetický. V tejto piesni je najkrajší monológ sultánovej dcéry, osamotenej na sihoti, keď šľachtici bojovali s prenasledovateľmi:

V pustej sigoti tá krásná panna
Velmi naríkala.
S veľkú žalostí a s veľkým smutkem
toho litovala.
Své krásné oči, svú prepeknú tvár
slzami zmáčala.
„Želím sa sama, ale vám želím
tých uherských pánov, kam sú se poděli –
nešťastná panna v tomto pustém háji:
Jestli já umrem, kam se podějmem,
v tomto pustém lese?
Kdo mne ochrání a pochová
v poslední hodinku? Ptactvo nebeské,
zver preukrutná mne požhrúti má!“

B. Umelá ľubostná lyrika

Pre poznanie našej renesančnej umelej ľubostnej lyriky je dôležitý Kódex Jána Fanchaliho – Jóba / z rokov 1595-1608/. Je nazvaný nie podľa autora, ale podľa odpisovača, prosieckeho zemana a kancelárskeho úradníka v službách Juraja Thurzu. Autorov ôsmich ľubostných piesní z tejto zbierky nepoznáme, iba narušené akrostichy počiatočných písmen vo veršoch naznačujú krstné mená Daniel /Lilium kvítí sadila/ a Adam /Ach, potěšení mé rozmilé/.

Forma piesní i výrazové prostriedky prezrádzajú autorov /autora?/ so vzdelaním, znalca antickej mytológie / v textoch sa objavujú mená Orfej, Hektor, Helena, Amor, resp. Kupidova strela .../, ale poukazujú aj na domáce literárne tradície. Piesne sú väčšinou monologickými lyrickými nárekmi, výnimku tvorí pôsobivá dialogizovaná pieseň Mějž ty lítost, má najmilší. V týchto ôsmich ľúbostných textoch je v slovenskej literatúre najzreteľnejší európsky renesančný charakter. Je pre ne príznačný renesančný individualizmus s plným rozvinutím ľúbostných vzťahov. Milovaná bytosť vystupuje z anonymity, dostáva konkrétne pomenovanie /Ach, potěšení mé rozmilé/:

Tvé líčko, krásné, bílé, rumenné
Ranilo jesliť srdce mé smutné milostí ukrutnú.
Jiné opustím, s ní se potěším,
s Aničkú mú milú.

Pri ospevovaní milovanej bytosti sa objavuje synkretizmus znakov zo západoeurópskej trubadúrskej poézie a našej domácej ľudovej piesne /Pane Bože milý, toběť se žaluji/:

Kvítku můj spanilý,
fíku osladilý,
líčko tvé červené, pery kolorové /korálové?/
oči tvé sokolové,
telo alabastrové,
srdce jaspidovnové.

Za trubadúrske prvky možno považovať aj chápanie lásky ako bolesti, trápenia a utrpenia /“nemôžem fyzicky, nemôžem morálne, nemôžem inak“/, napr. v piesňach Ach, potěšení mé rozmilé, Mysel, serdce k Bohu já mám, Pane Bože milý, toběť se žaluji; resp. určenie príčiny ľúbostného zármutku, rozchodu, odlúčenia, napr. Bože, požal toho smútku žalostného, Mějž ty lítost má najmilší, na serdce moje, Lilium kvítí sadila, Darovals' mne Bože. Ale opäť možno pripustiť aj vplyv domácej ľudovej piesne. Pri týchto veršoch nemožno si

nespomenúť na našu pieseň pochádzajúcu z rovnakého obdobia – Dobrú noc, má milá, dobrú noc /Ach potěšení mé rozmilé/:

Již ja přeč pújdu, ač nerád, musím,
Pánu Bohu te smutnú porúčím.
Daj Pán Bůh dobrú noc.
Ja pak své serdce smutné, truchlivé
Porúčím tobe v moc.

C. Ústna ľudová slovesnosť

Medzi umelou literatúrou a ľudovou slovesnosťou je tematická prepojenosť: historické pozadie protitureckých bojov nachádzame aj v krásnych ľudových baladách – pôsobiacich emocionálne a esteticky účinnejšie ako umelé historické spevy.

Väčšina žánrov ústnej ľudovej slovesnosti sa v renesančnom období dotvára po tematickej, ideovej a umeleckej stránke. Do kalendárnej obradovej poézie vstupovali i výtvary kresťanskej náboženskej poézie /vianočná legenda Išiel Pán Boh až do raja/ a piesňová lyrika sa začala formovať ako samostatný žáner s okruhmi: rodinnými, pastierskymi, vojenskými, ľúbostnými, uspávkami, trávnicami. V piesňovej lyrike vynikajú najmä ľúbostné piesne – jednoduchými, ale pôsobivými umeleckými prostriedkami /personifikácia, reťazové nadväzovanie motívov, dialógy.../. Práve úrimnosť výpovede až v dokonalej jednoduchosti pôsobí podmaňujúcim čarom podnes – aj vďaka dokonalej zladenosti výrazu slovného a melodického. Do klasického národného fondu patrí i pieseň z konca 15. storočia:

Dobrú noc, má milá, dobrú noc,
Nech ti je sám Pán Boh na pomoc!
Dobrú noc, dobre spi,

Nech sa ti snívajú sladké sny.

/V druhej strofe – nech sa ti snívajú o mne sny!/.

Osobitnú pozornosť však vyžadujú balady. Ako epický žáner majú vysokú historickú výpovednú hodnotu, ale ich umelecká hodnota je vyššia – lyrickým zvládnutím epického príbehu. Rozvíjali sa baladické okruhy: vojenské, zbojnícke, s námetom rodinných tragédií a v nich najzreteľnejšie vidno rozvíjanie čistej domácej tradície. Balada *Išli hudci horou* v jedinečnej umeleckej forme prezrádza pradávnu, ešte predkresťanskú vieru v magickú moc zaklínadiel a možnosti transformácie živej a neživej prírody /antropomorfické predstavy premeny ľudskej bytosti v strom/. Medzi najkrajšie balady s námetom rodinných tragédií patria aj: *Naša pani kňahne, Juliana, strojná panna*, ale i baladické piesne na pozadí tureckej expanzie – *Ten turecký mýtnik, Rabovali Ľurci až po Biele Hory*. Štýl balád je jednoduchý, ale veľmi pôsobivý využitím epitet, metafor /za teba , suchý býl', ružu som pustila - Naša pani kňahne/, deminutív, trojstupňovej gradácie /lapanie ženy – ryby v Dunaji = vytiahnutie na tretí raz/, dialógu, hyperboly.....

Blízke romanciam sú piesne so šťastným koncom /Išlo dievča pre vodu = dievča berúce si za rozbitý džbán – stratu panenstva? – pána, Odkázal kráľ sedliakom = odvážnu dievčinu preoblečenú za vojaka si kráľ berie za manželku/. Motív dievčiny – vojaka je zhodný s historickým spevom O sigetském zámku, avšak má zreteľné črty ľudovej slovesnosti, napr. hyperbolu: „Keď do boja vstúpila, tristo Turkov zabila“, ale aj múdrosti: otec dcére pred odchodom radí – „Nedávaj sa dopredu, ale radšej dozadu.“

V tomto období vzniká nový slovesný žáner – historická povesť. Povesti sú späté najmä s postavou Mateja Korvína /v povestiach vystupuje ako spravodlivý, sociálne citiaci, v baladách ako zvodca žien /a s protitureckými bojmi /postava udatného Vavra Brezuľu./ Rozšírené boli i miestne povesti /o hradoch, pokladoch, sitnianskych rytieroch, Alžbete Báthoryovej..../.

Avšak v prozaickej ľudovej slovesnosti zostávajú najbohatšie zastúpené rozprávky – s okruhmi: zvieracími /o prefíkanej líške, hlúpom vlkovi, dobráckom medveďovi/, legendovými: /putovanie Krista a Petra po zemi, Peter sa zväčša prejavuje ako lakomec/, čarovnými /vyformovanie obľúbených typov hrdinov: kráľovič, Popolvár, Valibuk/. Dotvárali sa i drobné žánre ľudovej slovesnosti – hádanky, príslovia, porekadlá, pranostiky a niektoré dramatické prejavy /hra o sv. Dorote, vianočné chodenie s hviezdou a betlehemom/.

V renesančnom období sa ešte ľudová slovesnosť nezapisovala /ojedinele až od konca 17. storočia/, preto zaradenie sa predpokladá najmä podľa motívov, ktoré jednotlivé žánre obsahujú.

D. Cyrilometodovská tradícia

V literárnej podobe cyrilometodovskú tradíciu udržiavali iba igríci /posledné záznamy o ich pôsobení sú ešte z konca 15. storočia/, ale udržiavala sa v kultúrnej oblasti: dvojramennými krížmi na kostoloch, v latinských misáloch Spišskej Kapituly a bratislavskom kalendári je aj sviatok sv. Cyrila a Metoda. V polovici 15. storočia účinkoval v kreminici ako farár Mikuláš Zaczer de Odra, ktorému sa pripisuje rukopis obsahujúci aj liturgickú modlitbu na sviatok sv. Cyrila a Metoda /slovenský preklad/: „Udeľ, prosíme, všemohúci Bože, aby nás povzbudili k lepšiemu životu príklady tvojich svätých vyznávčov a veľkňazov Cyrila a Metoda. Keď oslavujeme ich sviatok, nech i skutkami ich napodobňujeme.“

Okolo roku 1500 vpísal Michal zo Stráže do benátskej prvotlače z roku 1493 /bola v skalickej františkánskej knižnici, teraz je v Matici slovenskej/ latinský text, v ktorom sa okrem iného uvádza, že Cyril preložil Sväté písmo i liturgiu do „slovienskej reči...a nariadil spievať v kostoloch obecným jazykom omše a ostatné kánonické hodinky“.

Roku 1521 pápež Lev X. podpísal bulu adresovanú kráľovi Ľudovítovi II. Jagelonskému, ktorou ho vyzýva, aby „grécky obrad /v Uhorsku/ naďalej zostal a zachoval sa v takej podobe ako sa uplatňoval od začiatkov“ /čiže od čias účinkovania sv. Cyrila a Metoda, išlo o aplikáciu uznesenia Ferrarsko-florentského koncilu /1439/ o podpore a rozvíjaní aj gréckeho obradu popri latinskom.

III. Baroková literatúra (1620-1780)

1. Historické pozadie, svetoví predstavitelia, podmienky u nás

Obdobie európskeho baroka možno charakterizovať ako obdobie protikladov. Už v druhej polovici 16. storočia sa nová filozofia života a nový umelecký prúd začína šíriť v Španielsku a Taliansku – ako výraz rezignácie na nádeje spájané s individualitou človeka a jeho právam byť úspešným a šťastným, charakteristické pre humanizmus. Oboje totiž malo spoločný predpoklad – byť bohatý. A upadajúca ekonomika v Taliansku i Španielsku sa prejavila v umení novým myšlienkovým a umeleckým systémom.

Taliansko strácalo svoje ekonomické prvenstvo už v prvej polovici 16. storočia – po objavení Ameriky /1492/ presunom európskeho obchodu zo Stredomoria na západ, k rastúcim prístavom pri Atlantickom oceáne. A Španielsko, po počiatocnom rozmachu po roku 1492, keď sa zásluhou objavov Krištofa Kolumba stalo najbohatšou európskou mocnosťou, v druhej polovici storočia začína svoju prioritu v európsko-americkom obchode strácať, postupne ho zo svetových trhov vytlačalo Francúzsko a Anglicko.

Do ďalších európskych krajín sa barok šíri najmä v prvej polovici 17. storočia – ide o obdobie poznamenané 30-ročnou vojnou /1618-1648/, v ktorej boli zainteresované väčším či menším podielom takmer všetky európske krajiny. Protiklady v pocitovom svete človeka vyvolávala práve dobová atmosféra neistôt, existenčného i existenciálneho ohrozenia jedinca v politicko-spoločensko-náboženských konfliktoch. Východisko sa hľadalo buď „vysoko“ – až mystické hľadanie Boha = upevňovanie viery /čiastočne súvisí s rekatolizáciou/, alebo „nízko“ – hmotné, zmyslové užívanie dňa, ktorý môže byť dňom posledným – „uži dňa“ (carpet diem).

Názov barok /portugálske a talianské barocco – perla nepravidelného tvaru/ sa najskôr objavil vo výtvarnom umení a ako umelecký smer sa uplatnil najmä

v architektúre: išlo o zámerné narušovanie pravidelných foriem rovných línií a klasických foriem gotických a renesančných stavieb veľkolepou ozdobnosťou, patetickosťou vo výraze. A ozdobnosť, zveličená citivosť, patetizmus sa prejavil aj v iných druhoch umenia – veľmi výrazne v hudbe /J. S. Bach, G. F. Händel.../ i v literatúre.

Extrémne životné podmienky /pocit neustáleho ohrozenia/ teda vyvolali aj extrémny v umeleckom prejave. Barok sa rozčleňuje na: 1. Náboženský /katolícky, protestantský/; 2. Svetský /šľachtický, meštiansky, ľudový/. Z tohto základného rozdvojenia vyplývajú aj literárne barokové extrémny: a/ duchovný mysticismus – pozemská zmyslosť; b/ pocit márnosti – dychtivosť po živote; c/ vonkajší pátos – prostá vnútorná citivosť; d/ vysoká štylizácia s abstrakciou skutočnosti – jednoduchý, ľudový štýl.

V druhej polovici 18. storočia barok prerastá v rokoko /franc. Rocaille, č. rokaj – ozdoba z korálov a lastúr/. Je to medziobdobie medzi barokom a klasicizmom, vyznačujúce sa ešte väčšou ozdobnosťou ako barok. V našej literatúre sa objaví iba okrajovo v poézii na začiatku 19. storočia – teda až v osvietenstve.

Okrem hudby dosiahlo barokové umenie vrcholný rozmach i v maliarstve /P. P. Rubens, Rembrant van Rijn/. Európsku barokovú literatúru reprezentujú najvýznamnejší autori: taliansky básnik Torquato Tasso /č. torkváto, 1544-1595, epos Oslobodený Jeruzalem/, nemecký prozaik Jacob Christoffel von Grimmelshausen /č. jakob christoffl fon grimlshauzen, 1621-1676, román Dobrodružný-Simplicius Simplicissimus/, anglický básnik John Milton /č. džon miltn, 1608-1674, eposy Stratený raj a Raj znovu nájdený/ a český pedagóg Ján Amos Komenský /1592-1670 - pôsobil i na Slovensku – pedagogický spis Didactica magna – Veľká didaktika, nábožensko-filozoficko-umelecký spis Labyrint sveta a ráj srdce a. i./.

Na našom území sa životné podmienky a spoločenské pomery v podstate nezmenili: stále pretrvávalo turecké nebezpečenstvo a až do začiatku 18.

storočia krajinu pustošili i protihabsburské povstania, pokračoval aj protireformačný proces. Preto v slovenskej barokovej literatúre nie je rozdiel medzi renesančnou literatúrou a barokovou natoľko výrazný ako v západoeurópskych literatúrach /iba v štýle pribúdajú znaky a symboly alegórie – charakteristické barokové prvky/. Ba možno konštatovať, že v podstate už naša humanisticko-renesančná literatúra obsahovala viaceré motívy charakteristické až pre barok, pretože „barokové“ podmienky boli u nás už prv ako v západnej Európe. Ide o prejavy pocitu márnosti, vnútornej citovosti, sklon k mysticismu /duchovná lyrika/ i s barokovými rozpormi /literatúra duchovná – svetská, vysoká štylizácia – jednoduchý štýl/.

Pretože ide o takmer nepretržitý vývinový proces, plný prechodných javov od výrazovej harmonickosti renesančnej - zväčša po latinsky písanej poézie – k rozpoltenosti, rozporu v duchovnej lyrike, ťažko možno vyčleňovať nielen prechodné obdobie medzi západoeurópskou literárnou renesanciou a barokom, nazývané manierizmus, ale problémy dokonca vznikajú aj pri zaraďovaní našich autorov do jedného či druhého umeleckého smeru. Ide predovšetkým o nejednotnosť pri zaraďovaní Juraja Tranovského a jeho spevníka *Citara sanctorum* z roku 1636.

Pre zaradenie Taranovského do barokového obdobia hovorí väčšmi kultúrny dosah jeho spevníka než obsah, a to inšpiráciou pre podobný čin v katolíckej slovesnej kultúre – pre spevník Benedikta Szöllösiho *Cantus Catholici* /Piesne katolícke/, ktorý aj datovaním /1655/ už zreteľne patrí do barokového obdobia. Pritom v oboch prípadoch ide predovšetkým o zosystematizovanie chrámových piesní z minulých období, viaceré sú uvedené v oboch piesňových zborníkoch.

Najcharakteristickejším, špecifickým znakom našej barokovej kultúry – a teda i literatúry – je stúpajúci záujem o domáci literárny jazyk, súvisiaci s rastom povedomia slovenskej národnej a jazykovej svojbytnosti. Proces prirodzeného slovakizovania češtiny, jej kultivovanie slovenskými vzdelancami,

dospieva k formovaniu typov nadnárečovej - oblastnej - literárnej slovenčiny /kultúrna západoslovenčina, stredoslovenčina, východoslovenčina/ s vyústením kultúrnej západoslovenčiny do bernolákovskej kodifikácie na začiatku osvietenského obdobia.

Ďalším znakom je zvýšený záujem o vedeckú a memoárovú /denníkovú/, cestopisnú spisbu. Cestopisná spisba /vo forme denníkov/ bola však podmienená nie vývinovým trendom, ale politicko-spoločenskými udalosťami /protireformačný pohyb a reakcie evanjelických vzdelancov naň – pobyty v zahraničí, resp. pretrvávajúce turecké nebezpečenstvo, jeho zásahy do osobných osudov tvorcov/.

Je nesporné, že protireformácia najvýraznejšie ovplyvnila spoločenský a kultúrny pohyb. Priamo s ňou súvisí i formovanie významného slovenského kultúrneho centra – s oveľa širším a výraznejším pôsobením ako predtým spoločensvo spišské alebo trenčianske. Týmto novým a hlavným centrom slovenského katolíckeho kultúrneho pohybu sa stáva Trnava.

Trnava je naším najstarším slobodným kráľovským mestom /1238/, jej prednosti vyzdvihol už Trnavčan Ján Sambucus /Zbrane mojej otčiny Trnavy/, k Trnave /ako k centru rodného regiónu/ sa hlásil aj Ján Silván z Borovej /na jeho náhrobku v Domažliciach je údaj o jeho pôvode z Trnavy – zrejme pre lepšiu orientáciu/, ale skutočným kultúrnym centrom sa Trnava stala zásluhou jezuitskej Trnavskej univerzity /1635-1777/, ktorú založil 12. mája 1635 arcibiskup a neskôr kardinál *Peter Pázmány* (č. pázmaň) a významnú úlohu zohrala aj univerzitná tlačiareň.

Medzi profesormi a študentmi univerzity mali Slováci výrazné zastúpenie, čo priaznivo vplývalo na formovanie národného povedomia. Túto skutočnosť priam symbolicky vyjadruje výrok profesora a veľkého učenca 17. storočia Martina Szentiványiho: "...prvί obyvatelia Panónie boli Panóni a ich jazyk, čo je úplne jasné, bol slovenský."

Ale univerzita slúžila všetkým národom a národnostiam v Habsburskej monarchii, mala internacionálny charakter. Okrem Slovákov tu študovali Česi, Moravania, Rusíni, Maďari, Nemci, Chorváti, Srbi, Slovinci, Sedmohradčania /súčasť dnešného Rumunska/. Univerzita mala spočiatku iba dve fakulty – filozofickú a teologickú, roku 1677 pribudla právnická fakulta a roku 1769 fakulta medicíny.

Dôležitá je aj činnosť akademickej tlačiarne, ktorá v Trnave pôsobila od 40. rokov 17. storočia /1648-1773/ a nadviazala na trnavskú tlačiarensku tradíciu /prvá tlačiareň v Trnave vznikla roku 1577/. Z jej produkcie poznáme už roku 1648 prvý významný titul: latinsko-maďarsko-slovenský slovník zostavený anonymom. Za 125 rokov jej existencie tu bolo vydaných takmer 5000 knižných titulov /učebnice, slovníky, hudobniny, práce profesorov i poslucháčov, beletria a kalendáre /Calendaria Tyrnaviensis, vychádzali takmer poldruha storočia/. Knihy sa tlačili až v dvanástich jazykoch.

Podobný program ako Trnavská univerzita mala aj univerzita v Košiciach, ktorú založil jágerský arcibiskup Benedikt Kisdy, /1657/, ale do vývinu národnej kultúry nezasiahla natoľko výrazne ako univerzita v Trnave.

Cirkevno-politickým a kultúrnym strediskom evanjelikov bolo kolégium v Prešove /1667-1673, 1682-1711/ a prednášala sa v ňom teológia, filozofia a právo. Vzrastal význam evanjelického lýcea v Bratislave /založeného roku 1606/, univerzitné vzdelanie evanjelici získavali v zahraničí /najmä v Nemecku – vo Wittenbergu/. V druhej polovici 18. storočia sa objavili pokusy o založenie učených spoločností /napr. v Bratislave roku 1761/, významné boli verejné bibliotéky /univerzitná v Trnave/ i súkromné /bibliotéka Mateja Bela v Bratislave/. Z veľkého počtu tlačiarň slovenské tlače vychádzali predovšetkým v Trnave, Levoči, Trenčíne a Žiline.

S existenciou tlače a tlačiarň súvisí aj ideologická pôsobnosť, ba priam politický význam tlačených textov, pretože rýchlejšie spoločensky a kultúrne rotovali, oslovovali /a formovali/ širšiu čitateľskú verejnosť. Preto vzrastala aj

zodpovednosť za obsah tlače – a keďže bola väčšinou náboženského charakteru, texty prechádzali predchádzajúcim schvaľovaním – cenzúrou. Existencia cenzúry /ako významný, avšak nie jediný faktor/ spätne spôsobila, že aj v tomto období má veľká časť literárnej produkcie iba rukopisnú podobu. Svedectvom je množstvo rukopisných zborníkov so záznamami básnických i prozaických textov – takmer výlučne anonymných. A takto prichádza v barokovom období k definitívnemu rozčleneniu našej literatúry, ktoré sa začínalo črtiť vlastne od zániku veľkomoravskej kultúry, pri aplikácii latinčiny ako literárneho jazyka: na literárnu produkciu „oficiálnu“, teraz rozširovanú kníhtlačou, a „neoficiálnu“, zväčša „poloľudového“ charakteru, rozširovanú rukopisnou formou. Samozrejme, stále pretrváva i literatúra ľudová, udržiavaná a spoločensky reprodukovaná ústnym podaním. Pritom nemožno strácať z pozornosti, že medzi týmito tromi prúdmi neboli v dosahu pôsobenia pevné hranice, že sa naďalej vzájomne ovplyvňovali. Zásluhou kníhtlače však nesporne vzrástol počet neanonymných autorov, hoci všetky texty neboli signované.

2. Slovenská baroková duchovná lyrika

A. Evanjelická duchovná lyrika

Aj napriek rozmachu vedeckej a memoárovej spisby zostáva i v barokovej literatúre priorné miesto poézii, a to predovšetkým poézii náboženského charakteru, duchovnej lyrike. Na rozdiel od renesančného obdobia nad tvorbou jednotlivcov prevažuje zaraďovanie piesní do zborníkov – kancionálov. V nich prevláda objektívna duchovná poézia neosobného charakteru, k najfrekvencovanejším témam patril námet o hriešnosti a pomínutelnosti človeka, ktorý sa síce objavil aj v renesančnej náboženskej poézii, ale zvnútornený – u Silvána i Eliáša Lániho išlo o subjektívnu básnickú výpoveď.

Vydávanie kancionálov súvisí s ustálením spoločného chrámového spevu veriacich ako dôležitej zložky evanjelickej bohoslužby a preto sa veľmi naliehavo vynorila potreba spevníka spĺňajúceho cirkevné evanjelické zameranie augsburského vyznania, ku ktorému sa slovenskí protestanti vo väčšine hlásili.

Medzi najvýznamnejšie pamiatky evanjelickej náboženskej poézie patria dva spevníky: Daniela Pribiša /okolo 1580-1646/ a Juraja Tranovského /1592-1637/. Prvým kancionálom sú Pribišove Písne duchovní, ktoré priložil k prekladu: Katechismus D. M. Luthera z nemeckého jazyku na slovenský preložený od trech supertendantov roku 1612, tlačou vyšiel roku 1634. Daniel Pribiš nie je autorom, iba sústredil 116 piesní latinského, nemeckého, českého a najmä slovenského pôvodu /až dve tretiny/ do zborníka. Piesne sú anonymné, len pri niektorých je uvedené meno autora /J. Silván, E. Láni/.

České i slovenské piesne majú typický náboženský obsah, ale aj do nich, najmä do slovenských, prenikajú motívy reálneho života /protiturecká pieseň V veľkej žalosti jsme položení/, o zhynutí spravodlivosti /Jezu, přispěj k spomožení/, sympatie s chudobnými /Když sem přijde prehrozný děň/. Prevažujúce piesne slovenského pôvodu ovplyvnili Pribišov kancionál aj jazykovo, sú napísané mimoriadne silne slovakizovaným jazykom. Majú zväčša jednoduchý, ale výrazný štýl. I keď sú /na ojedinelé výnimky/ anonymné, ich obsah prezrádza vzdelaných autorov. Pri príkladoch z histórie sa opierajú nielen o postavy Starého zákona, ale aj z antiky /Ach, človeče milý, prestaniž hřešiti/:

I Julius Císar,
také i Hanibal,
tak velicí páni,
nevyslovení,
již hníjí nyní.

Obajvuje sa aj „Doctor Galenus, i též Hypocratés“, „rečník také onen nejvyšší Cicero“, ale aj ešte hlbší zostup do histórie:

Umrela i krásna
onano Helena,
jenž svojí krású
udatné Reky
stratila před Trójú.

Evanjelickú piesňovú kultúru najsilnejšie ovplyvnil Tranovského kancionál – nazývaný podnes podľa latinizovanej formy jeho mena Tranoscius. Juraj Tranovský pochádzal z remeselníckej rodiny v poľskom Tešíne, vzdelanie získal na nemeckých školách /Wittenberg/ a pôsobil predovšetkým ako evanjelický kňaz v českom prostredí. Po bitke na Bielej hore sa uchýlil pred náboženským prenasledovaním /podobne ako J. Jakobeus/ roku 1629 na Slovensko a pôsobil až do smrti v Liptovskom Sv. Mikuláši ako evanjelický kňaz /viď v L. Mikuláši vydavateľstvo Tranoscius/.

Tranovského spevník Cithara sanctorum /Citara svätých, Levoča 1639/ názvom síce prezrádza autorovo latinské vzdelanie /spočiatku písal aj latinskú poéziu – *Odarum sacrarum sive Hymnorum... libri tres* – Tri knihy svätých ód alebo hymien/, ale v kancionáli sú piesne v domácom jazyku. Vyšiel iba dva roky po Pribišovom spevníku a jeho podtitul – *Písně duchovní staré i nové* – napovedá o priamom nadviazaní naň. Obsahuje 414 piesní – a na rozdiel od Pribiša sa Trnavský aj sám prezentuje ako autor /približne 90 piesní/. Rozdiel je i v zastúpení: u Tranovského prevažujú piesne českého pôvodu /vyše 200/, zo slovenského domáceho prostredia je okolo 40, preložených z nemčiny je asi 60, z latinčiny 8.

Aj Tranovského kancionál obsahuje piesne Silvána i Lániho a piesne českého pôvodu pochádzajú najmä zo 16. storočia /husitské, luterské piesne/. Vlastné Tranovského texty sú časové – s aktuálnou tematikou – a prerastajú až do pochmúrnych dobových obrazov /*Již poslední časové*/:

V světě jsou války mnohé,
Křik, krve prolití,

Jsou morové i hladové,
Jsou tyrané lití.
Neupřimnost' a zrada
Široce se vznesla.
A že panuje nepravost,
Láska právě klesla.

Nechýba ani priame označenie príčiny týchto bied /Dej nám pokoj, Hospodine/:

Dej nám pokoj, Hospodine,
Tebet' prosíme.
Poraz nepřátle Turky
Silou své ruky.
Poněvadž se rouhají,
Ať tvou moc poznají.

Tranovský prísne dbal na ortodoxnosť luterského učenia a jeho kancionál v minulosti slúžil nielen ako udržiavateľ čistoty viery, ale aj ako učebnica veršovania pre svoje nesporné literárne kvality. Dosiahol vyše 150 vydaní a editori ho vždy obohacovali o ďalšie piesne. Vo vydaní zo 17. storočia Daniel Sinapius-Horčíčka st. uprednostňoval slovenskú piesňovú tvorbu /1684/, od začiatku 18. storočia sa kurz odkláňal od domácich piesní k prekladom a napodobňovaniu nemeckej ortodoxnej protestantskej duchovnej piesňovej lyriky.

V súvislosti s duchovnou lyrikou sa v slovenskej literatúre objavuje meno Chalupka. Poézia Samuela Chalupku /okolo 1600-1668/ je blízka Silvánovej a Lániho intímnej duchovnej lyrike motívom opusteného a osamoteného človeka, ktorého prenasledujú nepriaznivci. Pre jeho piesne je charakteristické volanie po pokoji, sú poznačené ťažkou spoločenskou situáciou v časoch protihabsburského povstania Juraja I. Rákócziho /Ach, milostivý Bože náš/:

Ach, milostivý Bože náš,
Co sme dožili v tento čas!

Mnohých národů zdvižení,
naší vlasti obklíčení,
vlasti naši prežalostné,
všudy ze všech stran súžení.

Mimoriadne účinne pôsobia verše, v ktorých Chalupka tieto vonkajšie okolnosti – ich dosah – transformuje do vnútorného pocitového sveta človeka:

Ach, nestojte! Ach, beda nám!
Tuť se po horách túlame,
cos' nám dal, s tým se skrývame.
Snášíme strach, plač, zděšení,
nebo bíde konce není.

Aj v Chalupkových piesňach je evidentné silné slovakizovanie – vplyv domáceho prostredia.

Produkcia evajelickej duchovnej lyriky bola i v ďalších desaťročiach bohatá, ale väčšmi po kvantitatívnej stránke než kvalitatívnej – talentovaných autorov ubúdalo. Okrem Tranovského spevníka bolo k dispozícii aj množstvo iných kancionálov – rukopisných i tlačených – známych buď podľa autora či zberateľa, resp. podľa miesta nálezu (najznámejšie: Turolúcky kancionál, Senický kancionál, Kancionál Daniela Kušku, i s autorským príspevom: Jonáš Koledanus, Samuel Palumbini, Juraj Zábojník, Martin Lauček, Ondrej Lucae - modlitby a i./). Z početných básnikov sa iba málokto predstavil ako nadaní autori /napr. Juraj Zábojník, Adam Plintovič, Samuel Palumbini ml., Ján Blasius st., Daniel Sinapius-Horčíčka st., Samuel Hruškovic, Ján Glosius st., Eliáš Mlynárových/. Najpôsobivejšie texty sa námetom i spôsobom spracovania iba približujú k Silvánovi alebo k Lánimu; charakteristické sú verše z piesne Juraja Zábojníka /Ve dne, v noci, ó Bože muj, 1686/:

Ve dne, v noci, ó Bože muj,
Volám k tobě v svej úzkosti,

Když nemá bolestný kříž muj
polehčení v své těžkosti!
Nuž kam dial, tím ještě více
bolest moja se silíce
trápí mne do umdlení.
Tělo mé všecko uvadlo
co nějaká škořupinka.
Maso od kostí odpadlo,
Zustáva kuže jedinká.
Žily suché co nitečky
Takmeř jsou bez krvi všecký.

/Zreteľné je pribúdanie slovakizmov./

No naďalej sú frekventovaným námetom pretrvávajúce nepokoje a bieda spustošenej krajiny.

Z masy často až suchopárnych textov v rozširujúcom sa Tranosciu svojou sviežosťou a citovou exaltovanosťou zaujme už prvá strofa piesne Vímt' já jeden stromeček, ospevujúca mystickú lásku ku Kristovi:

Vímt' já jeden stromeček,
jest krásná oliva,
na kterémžto slavíček
velmi sladce spívá.
Ach, kdybych mohl viděti
a pod tým stromem slyšeti
Hlas toho slavíčka!

Hoci pieseň zrejme súvisí s prenikaním nemeckého pietizmu /ktorý vyznával mystiku/ do slovenskej evanjelickej kultúry koncom 17. a začiatkom 18. storočia, v texte zaujmú aj prvky z ľudových piesní. Ale evanjelická náboženská poézia na začiatku 18. storočia nezadržateľne začala upadať aj kvantitatívne, tvorbu nahradzovali opakované vydania Taranovského kancionála.

B. Katolícka duchovná lyrika

S nástupom protireformácie v prvej polovici 17. storočia zaznamenávame aj nástup katolíckej duchovnej lyriky. Potreba nových textov nebola natoľko akútna ako u evanjelikov, pretože v chrámovom speve sa naďalej používali piesne z predchádzajúcich období. Vynáral sa však iný problém: keďže evanjelici prijali ako liturgický jazyk češtinu a tieto „starodávne“ piesne mali vlastne jazykový prejav podobný, objavujú sa tendencie ich texty „očisťovať“ – väčšmi ich prispôbiť vtedajšiemu úzu domáceho kultúrneho jazyka. Narastanie slovakizačných jazykových tendencií sa prejavuje aj v kázňach – za prvú vedome po slovensky písanú knižku považujeme **Chleby prvotín** od **Alexandra Máčaya** (Trnava 1718). Literárny jazyk sa v podstate opieral o kultúrnu západoslovenčinu /vzrastajúci vplyv trnavského kultúrneho centra/. Zrejme i takéto jazykové očisťovanie mal na mysli Benedikt Szöllösi /študoval v Trnave/, keď sa v latinskom úvode k svojmu spevníku *Cantus Catholici* – Písne katolícké, latinské i slovenské, nové i starodávne /Levoča 1655/ zmieňuje, že okrem nových piesní uvádza aj „starodávne“, ktoré sa usiluje „uviesť na pôvodné znenie“, pretože „mnoho stratili zo svojej dávnej krásy“ nežičlivosťou času, chybnými zápismi a znetvoreniami.

Szöllösiho Katolícky spevník je síce aplikáciou rozhodnutia ostrihomskej diecezálnej synody v Trnave /1629/ o potrebe schválenia piesní cirkevnou vrchnosťou – a z toho vyplynula potreba sústrediť povolené piesne do zborníka - ale oprávnene možno aj predpokladať, že na jeho realizáciu zapôsobilo aktivizujúco vydanie Trnavského evanjelického kancionála, v ktorom bolo zaradených i veľa piesní používaných aj katolíkmi. Zrejme išlo práve o piesne „starodávne“, ktoré si privlastňovali obe konfesie. Len takto si možno vysvetliť fakt, že v oboch zborníkoch je vyše dvadsať piesní spoločných. A tým sa zároveň vyvracia aj názor niektorých maďarských bádateľov, že slovenskému *Cantus Catholici* bol podkladom o štyri roky prv vydaný maďarský zborník

s rovnakým názvom. Spoločný mali iba podnet – uznesenie trnavskej synody – slovenský kancionál je oveľa rozsiahlejší ako maďarský.

Pri tomto spevníku je však pre našu kultúru mimoriadne dôležitý jeho latinský úvod. Ide o odvolávanie sa na tradíciu svätoplukovskej Veľkej Moravy a s ňou spojenú cyrilometodovskú tradíciu. A tým, že v uhorskej časti ríše bola cyrilometodovská tradícia iba dedičstvom slovenským, nie maďarským, dáva Szöllösi nový význam označeniu „panónsky“ /aký už „prebleskol“ v Sambucovej básni Zbrane mojej otčiny Trnavy/. Už nie „celouhorský“, ako ho vo väčšine chápali renesanční latinskí básnici, ale národný – slovenský: „Národ náš pannónsky preslávený je mnohými chválorečami a pamätnosťami dávnych pokolení, keď za kráľa Svätopluka, sídliaceho na Belhrade /?/, hlásaním Kristovej viery apoštolskej mužmi Cyrilom a Metodom primkol sa ku Kristovi. Hoci vynikol vo všetkej zbožnosti, jednako najväčšmi vo svojich náboženských spevoch. Vysvitá to z rozličných, na cirkevné slávnosti alebo príležitosti prispôbených piesní.“

Zvýšenú pozornosť si zaslúži aj táto Szöllösiho zmienka: „Spomenutí svätí mužovia, keď krstom ku Kristovi spolu s kráľom Svätoplukom pripojili Panónov, taktiež Bulharov, Moravanov a knieža Čiech Borivoja, vymohli si od rímskeho pápeža Mikuláša I. súhlas, aby mohli národom, ktoré pokrstili, konať služby božie v ľudovom jazyku. Čo bolo vraj i potvrdené božskou odpoveďou: „Nech každý duch chváli Pána“. – Szöllösi nielenže v bývalej Veľkej Morave osobitne vyčlenil Panónov – Slovákov - a Moravanov, ale z kontextu vyplýva, že Svätopluka chápe predovšetkým ako panónskeho – slovenského kráľa (ku Kristovi spolu s kráľom Svätoplukom pripojili Panónov). Síce nejde o overenú vierohodnosť tohto tvrdenia, ale o fakt, že v takejto podobe sa zrejme udržiavalo v národnom vedomí i v druhej polovici 17. storočia. A je veľmi pravdepodobné, že táto zmienka spôsobí ihneď v začiatkoch nášho osvietenstva koncom 18. storočia označenie Svätopluka ako slovenského kráľa

a Veľkú Moravu ako kráľovstvo Slovákov /J. Papánek: Historia gentis Slavae, 1780/ a takto vstúpi do Hollého národného eposu Svatopluk.

Pápežským potvrdením slovienskej liturgie Szöllösi aj potvrdzuje nárok na tradíciu domáceho jazyka v liturgii: „Preto je vierohodné, že aj panónsky národ používal zadávna túto výsadu, ako vysvitá zo zvyku, trvajúceho v niektorých kostoloch ešte za našich čias, kde sa čiastka Kánonu pri oltári ľudovou rečou odbavúva. Na chóre zas aj skutočne vo všetkých panónskych kostoloch tak sa odbavuje Kyrie, Glória a Krédo.“

Pozoruhodný je aj Szöllösiho výrok o význame cirkevného spevu v našej kultúre: „V akej vážnosti boli vždy náboženské spevy u Panónov, vidno z toho, že mohol by som povedať: nenájdeš národa, ktorý vyrovnal by sa mu v tomto smere. Pri bohoslužbách v kostoloch zhromaždení tak správne spievajú žalmy a piesne, že mohol by si povedať: koľko spevákov, toľko kantorov. A čo sa naučili v kostole, to na hostinách a besedách, po viniciach a po poliach sladkozvučným hlaholom prespevujú.“

Čiže veľmi naliehavo sa ozýva potreba venovať väčšiu pozornosť významu chrámového spevu v našej kultúre. Náboženské piesne sa skutočne spievali od cyrilometodovských čias v domácom jazyku a napomáhali nielen pestovať reč, ale aj vkus veriacich – celého nášho národného spoločenstva. Szöllösiho pripomenutie aj udržania liturgických častí v národnom jazyku je rovnako dôležité: je to upozornenie na nepretržité udržiavanie cyrilometodovského dedičstva v cirkevnej a ľudovej línii; je to dôkaz o nerozlučnej spätosti národného trvania s vierou. A hoci sa v „oficiálnej“ humanisticko-renesančnej literatúre priamo zmienka o cyrilometodovskej tradícii neobjavila, musela pretrvávajúť v národnom – ľudovom vedomí, keď Szöllösi v polovici 17. storočia o nej píše ako o neodškriepiteľnom fakte stále živo prítomnom v slovenskej kultúre.

Aj keď Szöllösiho domnienku odvedenosti ľudovej piesne z duchovnej. /...a čo sa naučili v kostole, to na hostinách a besedách, vo viniciach a po

poliach... prespevujú/ možno považovať za hyperbolu, predsa je treba pripustiť, že chrámový spev na ľudové piesne iste pôsobil /za povšimnutie stojí množstvo piesní, v ktorých je Pán Boh zastúpený/. Dôležitý je aj fakt, že Szöllösi považuje spevavosť za charakteristický slovenský etnický znak /jeho význam vzrastie v období osvietenstva/.

Teda Szöllösiho zásluhou prerazilo pretrvávanie cyrilometodovského dedičstva z národného vedomia i do „oficiálnej“ literatúry a svoj rozkvet – úplnú prepojenosť – zaznamená taktiež až v osvietenstve.

Cantus Catholici vyšiel anonymne, Szöllösiho autorstvo sa identifikovalo až roku 1935 /S. Weis-Nägel/. Text úvodu naznačuje, že Benedikt Szöllösi musel informácie o historických faktoch cyrilometodovskej misie /hoci len veľmi približné/ čerpať zo starších prameňov a že disponuje špecifickým slovenským etnickým a historickým vedomím. Pochádzal z Tekova a ako jezuita pôsobil na viacerých miestach Slovenska i Maďarska: Trnava, Košice, Kláštor pod Znievom, Spišská Kapitula, Szendrő/.

Cantus Catholici vo vydaní z roku 1655 obsahoval 290 piesní /v druhom vydaní – Trnava 1700 sa zredukoval počet na 277/: 62 latinských, 227 slovenských a jednu latinsko-slovenskú /makarónsku – t. j. jazykovo zmiešanú/. Szöllösi mal dobrý prehľad aj v českých katolíckych náboženských piesňach, pretože z textov v domácom jazyku je vyše 180 českého pôvodu /z českých protirefomačných katolíckych kancionálov – najmä Jiříka Hlohovského Písně katolické, 1622/, zo slovenského ľudového prostredia je vyše 40 piesní. Treba však brať do úvahy, že pre jazykovú príbuznosť sa väčšina piesní spievala na Slovensku i v Čechách, len Hlohovského kancionál vznikol skôr.

Z Tranovského kancionála Szöllösi prevzal nielen niektoré – spoločné „starodávne“, ale i nové, napr. J. Silvána, ktorý však v čase vydania svojej zbierky už bol zrejme katolíkom, E. Lániho, ale u Tranovského boli všetky texty anonymné. Niektoré piesne boli v oboch zborníkoch podobné, pretože boli tvorivou parafrázou rovnakého zdroja, napr.: anonymná pieseň z Cantus

Catholici Obrance unavených, Bože lítostivý a Adama Plintovica Obrance všech soužených (1674) sú parafrázou na rovnaký biblický žalm (č. 55).

Zhoda je zjavná – Cantus Catholici:

Obrance unavených, Bože lítostivý,
uslyš modlitbu moji i hlas žalostivý!
Te prosím, k tobe volám
ja člověk strápený!

Adam Plintovič:

Obrance všech soužených,
Bože milostivý,
uslyšiž modlitbu mou
i hlas muj plačlivý!
Tě prosím, k tobě volám,
neb sem skorumoucený.

Zaujímavý je posun pri transformovaní pekného prírodného obrazu z domáceho prostredia do exotického – Cantus Catholici:

I mlovím časem k sebe jako k člověkoví:
Volno by bylo lítat jako holubovi,
Letel bych co najdale,
mezi pusté lesy
i tam bych svůj vek strávil
a pretrval časy.

Adam Plintovič:

I mluvím někdy k sobě,
Takto zmýšlejíce:
Kdybych mohl křídla míti
jako holubice,
letěl bych jak nejdále
na púšť k přebývání

a tam bych sobě zvolil
bydlet' do skonání.

Plintovičov text je síce dlhší /Cantus Catholici: 4 strofy, Plintovič: 11 strof/, ale spoločný inšpiračný zdroj je zrejmý. Zároveň je pozoruhodná aj pravopisná odlišnosť textov /v slovenskom zásadne chýba –ě, -ř/.

Situovanie náboženského textu do domáceho prostredia je v Cantus Catholici časté, napr. v anonymnej piesni Dejž Pán Bůh večer... zreteľne cítiť ľudovú koledu:

Dejž Pán Bůh večer vždy veselý,
nejprv pánu hospodári,
a potom též hospodine
i čeládce vši vaší milé!
Ó, račtež dále poslúchati,
Což my vám budeme spívati:
o Jezu Kristu, Synu božém,
a lásce, která prebývá v nem
o narození jeho atď.

I záver je typický:

A vám pane hospodári,
dekujeme za vaše dary.
Že sme tu byli, za zle nám nemej.
Pane Bože vám dobrú noc dej.

Barokovému ježišovskému a mariánskemu kultu, v ktorom vrcholí baroková ľúbostná mystika, sa v katolíckom spevníku venuje veľká pozornosť, ale prevažujú piesne vieroučného a bohoslužobného obsahu. V piesňach z domáceho slovenského prostredia sa zdôrazňujú typické barokové myšlienky o posmrtnom živote – i o spravodlivosti a spoločenskej rovnosti, ktorá z nej vyplýva.

Cantus Catholici neplnil v slovenskej kultúre takú úlohu, ako Transcius v evanjelickej. Ale položil základy, z ktorých v našom storočí vyrástol Jednotný katolícky spevník. Po vydaní Szöllösiho spevníka väčšina katolíckej duchovnej lyriky zostala v rukopisoch. Jej významnú zložku tvorili modlitby, ktoré reprezentuje prvá tlačená slovenská modlitebná knižka – Knižka modliteb nábožných /Trnava 1693/ od Jána Abrahamffyho /1662-1728/. Jeho prozaické i veršované modlitby reagujú na nepokojné časy protitureckých a protihabsburských stavovských bojov, ale aj na nedostatky v spoločenskom živote /nespravodlivá vrchnosť, podplatní sudcovia/, ale najväčšmi v nich vynikajú zásady františkánskej zbožnosti – hlboká náboženská pokora a mystika. Aj do modlitieb o posledných veciach človeka však Abrahamffy dokázal vsunúť pekné prírodné obrazy – ako paralely k ľudskému životu /Spúsob, jak rozvažovati/:

Slunce někdy se zatmívá,
někdy krásné, jasné bývá –
tak tělo jakkoli krásné
časem svým co světlo hasne.

Vidíš-li vodu, ta plyne,
nikdy běžet neprestane –
tak i život prudce běží,
žáden ho zde nezadrží.

Vidíš-li trávu zelenú,
uschýná, když ji podetnú –
tak i tělo jest co seno,
od horka súc usušeno.

Vidíš-li i pavučinu
od pavúka nasnovanú -
tu jeden písek roztrhne –
i tvé tělo snadně hyne.

V 18. storočí v našej katolíckej duchovnej lyrike zaujímajú dôležité miesto františkánske kancionále, v ktorých sú zastúpené všetky prvky barokovej ľudovosti – až idylického rokoka – najmä vo vianočných pastierskych skladbách /pastorelách/ a koledách. Sviežosť ľudového jazyka a obrazov v nich, ako aj veľká frekvencia vianočných tém s pastiermi, oprávňuje predpokladať, že práve naše slovenské prostredie – s pastiermi a ovcami – spôsobilo ich mimoriadnu obľubu, aj s prepojenosťou nášho prírodného prostredia s bilickým, akoby nechávali narodiť Ježiška na Slovensku.

Najznámejšími tvorcami takýchto rukopisných zborníkov sú Edmund Pascha /1714-1772/ a Juraj Bajan /1721-1792/. V Paschovom kancionáli *Prosae pastorales* /Pastierske spevy/ sú zastúpené pastorálne piesne a koledy. Prepojenie na domáce slovenské prostredie je pre ne charakteristické /Včera sme, bratrové milí/:

Já, Matej, medu sladkého
vezmem do žbánu veľkého,
suchých slivek a orechú -
však ich mám dosti pod strechú,
oskoruší, polných hrušek,
aby ho nebolel brúšek.
O, Jezulátko rozmilé,
čo te pohnulo tej chvíle,
že si prišlo na salaše,
pod tak veľké hory naše?
Vitaj, vitaj, Králi,
pastíričku malý,
na ty hory naše,
doliny, salaše.

Z Bajanových ôsmich kancionálov vynikajú najmä Skalický a Beckovský. V nich vianočné pastorely a koledy taktiež obsahujú ľudové úsmevné prvky, ale väčšmi sa zblížujú s duchovnou mystickou lyrikou. A hoci ide o motívy z biblickej Piesne piesní, zároveň sa vynára aj myšlienka na možnú inšpiráciu domácim skalickým prostredím (Kdes, mój ženíchu milý):

Povedzte me, ščepnice /záhrady/, vinice,

kde jest mój vinný kmen?

Zdaliž po vašich cestách, po runách

s vami netráví den?

Mlúvia ke mne ščepnice, vinice:

„Nebyl tu, ó nevesto,

hledaj ho jinde ven!“

Jazykovým základom Bajanových textov je skalická mestská reč.

Zemitou pastierskou humornosťou sa vyznačujú i pôvabné ľudové pastorely a koledy v Cantionale /Spevníku/ Antona Fobba a v anonymnom rukopisnom Teplanskom kancionáli je prevažne zastúpená v barokovom období obľúbená poézia o smrti.

3. Svetská poézia Chyba! Záložka není definována.

A. Občianska a didakticko-reflexívna poézia

Popri duchovnej lyrike sústavne vznikala aj poézia zameraná na pozemské bytie človeka. Treba však upozorniť na skutočnosť, že aj v nej sú zastúpené religiózne prvky, hoci zámer je svetský.

V barokovom období sa latinčina už ocitla mimo hlavného prúdu poézie a zväčša sa používala iba v príležitostných prejavoch. Len ojedinele sa objavili práce s vysokou úrovňou, napr. básnická knižka Martina Tarnóczyho /Metrické básne, akoby rezbársky, vybrúsene vypracované a do mozaiky zložené, Levoča 1643/, no najmä pôsobivá báseň Michala Institorisa Mošovského st. s občianskou tematikou *Desiderium aurea pacis* /Túžba po zlatom mieri, Trenčín 1663/, ktorú zaradil do knižky s veršovaným opisom veľkej povodne na Považí. Báseň je prosbou ku Kristovi na odvrátenie tureckého nebezpečenstva:

Ty daj chudobe chleba a tomu, čo únavou klesá,
Útechu, ty daj silu nemocným, vyhnancom vlast'!
Rozkáž, aby tvoj svätý anjel všade stál pri nás,
potom i Turek, tyran pekelný, vzdiali sa preč.

Veľmi dôležitou zložkou slovenskej barokovej svetskej poézie je však didakticko-reflexívna /mravoučná/ spisba, ktorú najlepšie reprezentujú Peter Benický a Hugolín Gavlovič.

Peter Benický /asi 1603-1664/ sa narodil v Trnave a v tomto rozvíjajúcom sa kultúrnom centre prežil podstatnú časť života, tu i zomrel. Bol šľachtic, teda slobodný človek, čo sa v jeho poézii prejavilo istou črtou subjektívnej slobodomyselnosti.

Benický bol dvojjazyčným – maďarsko-slovenským básnikom, čo je v dejinách našej staršej literatúry výnimočný zjav /bežnejšie prípady boli básnici bilingvistickí latinsko-slovenskí/. Tlačou vyšla iba jeho zbierka Magyar Rittmusok /Maďarské rytmy, 1664 – krátko po jeho smrti/. Slovenské básne však zostali v rukopise, hoci vykazujú taktiež charakter ucelenej zbierky /pravdepodobne dokončené roku 1652/ a vydal ich až F. V. Sasinek roku 1873 pod názvom Slovenské verše.

Nejde o preklad básní z maďarskej zbierky, ale o osobitne koncipované básnické dielo, hoci v oboch prípadoch ide o básne didaktického charakteru. /Maďarská zbierka obsahuje aj 30 básní náboženského charakteru – väčšinou ide o prebásnenie modlitieb Petra Pázmánya./ V žiadnej zbierke nebadat' nacionálne uprednostňovanie niektorej z oboch jazykových zložiek – Benický zastával názor o všeobecnej škodlivosti národnostného boja v štáte /ale ten sa ešte na počiatku barokového obdobia ani zreteľnejšie neobjavoval/.

Slovenské verše sa skladajú z cyklu 217 didaktických básní, avšak vopred treba zdôrazniť skutočnosť, že Benický sa neusiloval svoj názor predkladať ako jediný platný, neomylný. Pozoruhodné je zdôrazňovanie subjektívnosti svojho názoru /časté „zdá sa mne“, „tak sa mne zdá“/, napokon v záverečnej básni svojej zbierky Coronides aneb závírka veršův zepsaných zvlášť proti nekterým vysokomyslným – sám odsudzuje tých, čo si robia nárok na absolútnu platnosť vlastného poznania. A o poslaní vlastných didaktických veršoch skromne hovorí:

Nepsal jsem jich proto, abych se vypínal,
Subtlnost rozumu mého ukazoval,
Než abys' též časem myslíc nezadrímal,
O daremných vecech kdybys' mnoho zmýšlal.

Benický teda nemienil čitateľa poučať, ale podnecovať k vlastnému rozumovému uvažovaniu, čo bolo tiež rovnako neobvyklé, ako jeho maďarsko-slovenský bilingvizmus.

Najbohatším prameňom Benického životnej skúsenosti pretransformovanej do veršov je kolektívna ľudská skúsenosť – príslovia. Často ich kladie na začiatok strofy a uzatvára ju zovšeobecňujúcim významovým výrokom – „poučením“, takže umelecky jeho verše pôsobia štylistickou strohosťou. To je však zrejme Benického cieľ : aby zámer vyznel vyhrotene.

Štylistickú strohosť však Benický vynahrádza obsahovo pestrými tematickými okruhmi: ide o problematiku usporiadania spoločnosti a vzťahu medzi sociálnymi vrstvami, o rodinné vzťahy a výchovu detí, o kladné i negatívne morálne vlastnosti človeka, o problematiku vzťahu k práci a odpočinku, k povinnostiam, zábave, o šťastie a náhody v ľudskom živote, spoločenské zásluhy a iné. Celkove možno motívy rozdeliť do troch skupín: orientujúce sa na vnútorný život človeka sú najpočetnejšie; vzťah človeka k ostatným ľuďom; osobné a sociálne zaradenie v spoločnosti.

Je pozoruhodné, že hoci bol Benický šľachticom, prejavuje otvorené porozumenie pre nižšie spoločenské vrstvy a k vlastnej zaujíma až vyhrotene kritický postoj /63. strofa/:

Proč si kord pripínáš,
jestli srdce nemáš
zmužilého v neštěstí?
Proč veliký statek
užíváš na zmatek,
jestli bojovat neznáš?
Neb k velkému panství
svedčí kord hrdinský
častokrát vytahovat.

Neprítetelúv silných –
poddaných nevolných
kordem sluší zastávat.

V Benického osobnej filozofii zaznieva stoický tón a za najväčšmi žiaducu ľudskú vlastnosť považuje múdrosť – vyvierajúcu z ľudskej cnosti a skúsenosti /15. strofa/:

Žádný bohatého –
zlato, striebro jeho –
nemá chváliť žiadného,
/../

Chváliš-li, chvál pro cnost,
skúsenost a múdrosť
Šalamúna múdrého

Je to vyjadrenie nesúhlasu s praktikami svojej doby, keď nad múdrosťou panuje bohatstvo /121.strofa/:

Kdo má peněz dosti,
bývá v poctivosti,
na predním míste sedá.
Byt by nic neumel,
múdrosti nevedel,
Šalamúnem ho delá.

Benický často volá po slobode; patril do slobodného, šľachtického stavu, ale zrejme mal na mysli slobodu inú – voľného ľudského prejavu /80. strofa/:

Pod slameným dachem
spokojnejším duchem
najdeš odpočinutí,
než v palote slávnej
karpity obtáhlěj,
kde nesmíš mluvíti.

Benický zaujíma stoický postoj aj vo vzťahu k láske – väčšinou ju posudzuje ako každú nestriednosť – zhubnú pre múdrosť /146. strofa/:

Kdo vína moc pije,
Ten rozum propije
Z nemírného nápoje,
Neb víno a milost
Činívá bláznúv dost.
Škodit umí to dvoje.
Milost srdce raní,
Vína také zbrání
Veci tvoje spravovat.
Takže od milosti,
Velkej opilosti
Nebudeš znat, co delat.

Pozorovanie životného kolobehu privádza Benického k záveru o nestálosti a márnosti sveta – útechu mu poskytuje viera v Božiu spravodlivosť.

Benického strofa Slovenských veršov /až na záverčnú/ je stabilná: dvanásť šesťslabičných veršov s rýmovou štruktúrou a, a, b, c, c, b, d, d, e, f, f, e. Jazyk jeho diela možno považovať za svedectvo o vtedajšej podobe /polovica 17. storočia/ kultúrnej západoslovenčiny.

V básnickom diele Hugolína Gavloviča /1712-1787/ nájdeme viaceré spoločné motívy s Benickým – dobové. Ale predsa len časová rozdielnosť /Benický – začiatky baroka, Gavlovič – záver, celé storočie/ a orientácia /Benický laik, Gavlovič františkánsky mních/ zapríčiňuje aj rozdielnosť. Gavlovičovo dielo však má predsa len s Benického Slovenskými veršami ešte spoločný osud: napísal vyše 25 diel teologického, filozofického, kazateľského a mravoučného charakteru, napr. Škola kresťanská s veršami svázaná, k čítaní a k spívaní i k rozjímaní sporádaná a O štyroch posledných veciach človeka /1758/, ale tlačou vyšla až takmer po sto rokoch od vzniku iba rozsiahla

veršovaná skladba Valaská škola mravúv stodola /1755/ zásluhou Michala Rešetku /aj s jazykovými zásahmi v prospech bernolákovčiny – 1830-1831/.

Gavlovič pochádzal z poľsko-slovenského pomedzia /narodil sa v Czarnom Dunajci/, skoro osirel, ale získal cirkevné školské vzdelanie /Trstená, Žilina/. Ako príslušník františkánskej rehole pôsobil v kláštore v Pruskom a ako podnet k literárnej tvorbe sa traduje jeho pl'úcny neduh, ktorý mu prekážal v priamej kazateľskej činnosti a v letných mesiacoch sa z neho liečil na salaši pod Vršatcom. Takže jeho literárne – písané dielo malo suplovať priame kazateľské pôsobenie.

Gavlovič teda strávil podstatnú časť života na strednom Považí v západoslovenskom jazykovom a kultúrnom prostredí, ktoré malo priamy dosah na jeho literárnu aktivitu a jej jazykové stvárnenie.

Gavlovičovo dielo prezrádza vzdelanosť – poznanie a orientáciu v dobovej teologickej a morálno-didaktickej literatúre, i autorovu schopnosť robiť z pozorovaných javov zovšeobecňujúce závery. A navyše mal literárne vzdelanie i nadanie. Jeho básnická tvorba bola rozsiahla: okrem Valaskej školy a Školy kresťanskej vytvoril spisy, ktoré poznáme iba podľa názvov: *Qualis vita, mors est ita* /Aký život, taká smrť, 1749/; *Škola duchovní*, 1777; *Petsto naučení o dobrých mravech*, 1782; ale čitateľskému okruhu sú prístupné iba *Valaská škola* – zásluhou jej kritického vydania G. Gáfrikovou a *Škola kresťanská* – len vo výbere v antológiách.

Valaská škola má vyše 17 000 veršov /*Škola kresťanská* iba o niečo menej/. Hoci didakticko-moralistické spisy boli bohato zastúpeným literárnym žánrom už od antiky /napr. *Catonove Disticha moralia*/, Gavlovič sa nemienil iba vtesnať do rámca žánru, ale aj vnieť do neho niečo osobité. Nešlo mu len o poskytnutie dobrých rád čitateľovi, ale o poskytnutie užitočných informácií priam encyklopedického rozmeru a charakteru /veď napokon od polovice 18. storočia sa encyklopedické tendencie preniesli z Francúzska aj k nám zásluhou

Mateja Bela a jeho spolupracovníkov – ide o storočie sústredovania a usporadúvania poznatkov z rôznych oblastí života/.

Základným znakom Valaskej školy /i Školy kresťanskej a zrejme aj ďalších diel/ je symetrickosť, takmer stroho klasické proporcie básnickej formy, pravidelné používanie rovnakých kompozičných prvkov. Základným komponentom je 12-veršová strofa so 14-slabičnými veršami /podľa Gavloviča „koncept“/ a so združeným rýmom /teda šesť dvojverší/. Každé dvojveršie tvorí syntaktický celok. Jednotlivé strofy majú osobitný názov /naznačenie obsahu/, väčšinou taktiež so združeným rýmom /Tu pokoje neni v zemském obydení, Páni a žebráci neni sú jednací.../.

Gavlovič strofy usporadúva do vyšších celkov – cyklov: v každom je 59 strof, pričom na začiatku každého cyklu je úvodný spev /“nóta“/, ktorý je rozsiahlejší ako „koncepty“ /máva 64 veršov/, ale veršová organizácia je rovnaká – 14-slabičnik so združeným rýmom. Takto usporiadaných cyklov je vo Valaskej škole 21 a k nim ešte Gavlovič pripojil ako „prídavky“ jeden rovnako rozsiahly cyklus, iba bez úvodnej nóty. Celú skladbu navyše „obklopil“ päťdielnym prológom a dvojdielnym epilógom. /Škola kresťanská sa skladá iba zo štyroch cyklov; každý má úvodnú nótu a 288 12-veršových strof./

Zmysel pre symetrickú vyváženosť celej kompozície skladby prezrádza, že Gavlovič sa vedome usiloval kultivovať básnické umenie, pretože v prológu naznačil svoju vysokú mienku o užitočnosti vzdelanosti:

Kdo má literné umení, už je spanilý dost'
a kdo nemá, ten žije jako neznámý host'.

Gavlovičovým cieľom bolo nasmerovať čitateľa Valaskej školy k cnosti ako k základnému predpokladu spasenia duše. Ale zrejme si uvedomoval pôsobivosť básnického umenia ako vyššej miery pôsobenia na čitateľa a rozhodol sa sprostredkovať mu nielen „úžitok“, ale aj „potešenie“ – okrem

informácie aj umelecký zážitok. A tak umeleckú osobitosť skladby nevytvára iba silná tematická ľudovosť, ale aj osobitá estetickosť textu. Čitateľovi ju určil „k veselému čítavaniu“ a o „ľahkosť“, dobrú čitateľnosť, sa vedome usiloval jednoduchou syntaxou s jadrným, vtipným obsahom.

Vo Valaškejskej škole úvodné spevy k jednotlivým cyklom naznačujú domácu príbuznosť s pastorálami a koledami: do biblického námety často vnáša obraz života a práce na slovenských salašoch – aj s rozličnými odbornými detailami z oblasti ovčiarstva, práce valachov.

V obsahovej náplni jednotlivých strof Gavlovič dbá na ucelenosť myšlienky, s gradáciou výpovede a tendenciou k syntéze v záverečnom dvojverší, až asociuje príbuznosť so sonetom. Pritom z viacerých svojich „konceptov“ vytvára drobné epické útvary v podobe bájky alebo stručne podaného príbehu /exempla/ z ľudového života – väčšinou s humorným alebo satirickým vyznením. Gavlovič sa usiluje viesť svojich čitateľov k starostlivosti o dušu nábožným a cnostným životom, ale aj k starostlivosti o život medzi ľuďmi – výchovou človeka k slušnosti a kultúrnosti, napr. ako dbať o osobnú hygienu, ako sa správať pri jedení, pri návštevách /Pri stole jako se máš držeti/:

Jak budeš pri slavném stole, na mravy pozor daj,

Ku jedení nejprvejší ústa neotvíraj.

Hned když sedneš, před jinými lyžice nechytaj,

Ani neprvejší s vínem pohára nepýtaj.

S podlým místem, s malým jídlom bývaj spokojený,
nežádaj z hostiny jíti vínem opojený.

Nic ze stola na zem nezval, obrus nepolívaj,

Po jiných s otevrenými ústy se nedívaj.

Pri jedení lokte tvoje na stúl neopíraj,

Ani dáleko tvé nohy pod stúl nerozstíraj.

Nejec pažravo, od stola odstup nejprvejší,

Když vidíš, že sú pri stole od teba hodnejší.

Často k pozitívnemu správaniu burcuje negatívnym príkladom /Hle, člověk opilý – žádnému nemilý/:

Jestli se chceš, jako svedčí, opilstva varovat,
Tak sobe daj opilého člověka malovat.
Nech bude neočesaný a sliny po brade,
Neumytý, nespůsobný, zaválaný všade.
Slabé nohy, mrtvý jazyk a krvavé oči,
Vždycky letíc dolu nosem, čo nohú pokročí.
V hlave víno, v bruchu rozum, v údoch žádnéj sily,
Tento nápis daj pod neho: Hle, člověk opilý.
Tento člověk není člověk, neb rozum utratil,
Když se zbytečným nápojem v hovado obrátil...
A jak spadne do kaluže, bude postel jeho,
A i svine tam líhajú z obyčeje svého.

Gavlovič okrem duše a správnych spoločenských mravov „cibrí“ i rozum čitateľa sprostredkúvaním poznatkov z viacerých oblastí ľudského poznania /napr. jednotlivé povahové typy: flegmatik, choleric, melancholik, sangvinik/, ale aj z oblasti spoločenského života. Podáva veľmi kritický komentár sociálnych pomerov – krikľavej nespravodlivosti /Páni ledajací – zbojníci domáci/ a osobitnú pozornosť si zaslúži aj Gavolovičovo etické formovanie čitateľa, do ktorého iste treba zaradiť lásku k vlasti /Veľmi je hlúpý, kdo vlast svú tupí/:

Sladký je chren červíčkoví, když se v nem uláhne,
A jak z neho kdy vyleze, zas se k nemu táhne.
Sladká je vlast člověkoví, v ktorej se narodí,
Kterú sladkost v člověkoví prirodzenost' plodí.
Blázen je, kdo před jinými vlast svú potupuje,
S potupením svojej vlasti cudzú vychvaluje.

Kdo vlast svoju potupuje, i sám seba haní,
Nevdečný je, kdo uctívost svej matky nebrání.
Když je vlast v neuctivosti, i ten bez cti býva,
Který v neuctivej vlasti narození mívá.
A tým větší pro nevdečnost potupení získá,
Jak nálezky, cudzé mravy do svej vlasti vtiská.

Kým vo Valašskej škole je ideová tendencia reálne pozemská, v Škole kresťanskej – ako už napovedá názov – sa Gavlovič sústredil na rady pre spásu duše. Ale ako forma, i poetika jednotlivých „konceptov“ zostáva rovnaká. Strofa „Jak rád vidíš ženské krásy, utratíš hlavu pro vlasy“ štýlom pripomína „koncept“ Hle, člověk opilý.... /a obsahom Benického postoj k láske/, ale akúsi „vznešenost“, ktorú v tejto skladbe sledoval, dosiahol vsunutím do textu popri biblických menách /Magdalény/ aj mien z antiky a talianskej renesancie /ide však o typicky barokové symboly – ženy reprezentujúce typy hriešnic/:

Pivo zbytkem chmelovité lidem hlavu mútí
A do bláznivej chlipnosti krása mnohých nütí.
Bys' pro krásu blázen nebyl, obchod' vše Heleny,
Lukrécie, Magdalény i špatné Boleny.
Ošklivá je svetská krása a smradlavá dosti.
Spravedlivá krása v nebi, v božskej prítomnosti.
Lepšá voda v čistých žrídľách býva ku nápoji,
Než v kaluži zakalenej, která v smrade stojí.
I ty nepiješ z kaluže, když máš studnu čistú.
Búh je studna čistá a v nem najdeš rozkoš jistú.
Krása lidská též se blyští jako i kaluža.
Nehled na ňu, nebo mnohých k slepote zahrúžá.

Avšak v skladbe zaujímavo kontemplatívne rozvíja i svoje predstavy o vyslovene abstraktných témach, aby nimi usmerňoval aj myšlienkový svet čitateľa /Kdyby večnost' konec mela, večností by byt nesmela/.

Zásluhu na „čítavosti“ Gavlovičovho diela, predovšetkým Valaskej školy, má i jeho jazyková forma: ešte výraznejšie ako v Benického Slovenských veršoch je badateľný vývin kultúrnej západoslovenčiny – vo funkcii básnického jazyka, čím sa Gavlovič stáva predchodcom bernolákovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny.

„Čistú“ didaktickú poéziu v našej barokovej literatúre nachádzame iba ojedinele – domáce lekárske rady Jána Tonosorisa vo veršoch: *Sana consilia medicina aneb Zdravá rada lekárska* /Skalica 1771/. Okrem slovenčiaceho jazyka /Benický, Gavlovič/ sa mravoučná lyrika písala aj po latinsky. Reprezentujú ju najmä epigramy – ich významnejšími tvorcami boli Jób Trusius /Schediasmeta – Veršované daromnice, Levoča 1662/ a Konštantín Halapi /Epigrammatum moralium...libri VII. – Sedem kníh mravoučných epigramov, hádaniek a náhrobných nápisov, Trnava 1745/, ale zachovali sa i anonymné didaktické básne v rukopisných zborníkoch.

B. Ďalšie básnické žánre lyriky a epiky

Z iných oblastí poézie budí predovšetkým pozornosť ľúbostná - galantná 354 – veršová básnická skladba Obraz panej krásnej perem malovaný, ktorá má v Trnave svoje prebývaní. Pochádza z roku 1701, ale objavil ju až roku 1958 Ján Mišianik. Jej autorom je Štefan Ferdinand Selecký, absolvent právickej fakulty Trnavskej univerzity. Skladbu vytvoril na počesť pani Kataríny Korbortranyovej, „štedrej podporovateľky mladých básnikov“.

Od založenia Trnavskej univerzity po vznik básne uplynulo vyše polstoročia – a za ten čas už bola významným vzdelanostným centrom. Selecký síce na trubadúrsky spôsob skladá básnický hold iba jednej žene:

Vím o jednej pani, vieďá o ní mnozí,

Na ktorej panuje veliká moc boží.

Tú Búh hodnú súdil, aby svojú krású

Jak slunce krajinu osvítila našu.

Ale už tieto verše naznačujú príliš veľkú hyperbolu, dokonca i v barokovej poézii zarážajúcu a tvoriacu vlastne náplň celej básne. Oslava trnavskej krásnej Kataríny je skutočne patetická – prirovania v chválospeve na jej vyberané mravy prekypujú nadšením a nadsádzkou:

Nič by pro čistotu tu čudné nebylo,
keď by z prsú její lílium vykvitlo.
Mnozí tiež mluvíli, že by hodná byla,
aby sa taká zem každá pozlatila,
Po ktorej kráčajú tejto panej nohy,
jenž hledíce na ne pozbyl žalost mnohý...

Vzniká dojem, že táto panegyrická oslava Kataríny je podnietená celkovým duchovným espiritom mesta, hoci Selecký v galantnom štýle volil opačné poradie - príťažlivosť mestu dávala dáma jeho srdca, aj keď celkový kontext vypovedá predsa len v prospech Trnavy ako prvotnej:

Ona tiež Trnavu miesto vychýrila,
Po krajinách, kterým prv známá nebyla.
Mnoho sto je rokú, jak je vystavená
a dost rozličnýma lidma ozdobená,
však proto nemnohým pánom známá byla,
dokad táto pani krásná v nem nebyla.
Kolko je kolvačky krajú v Europie,
Všecky pro ňu vied'á juž včil o Trnavie.

Tieto verše skutočne už prekračujú hranice galantého zbožňovania a naznačujú množnosť vidieť za krásnou Katarínou aj chválu Trnavskej univerzity. Veď v týchto veršoch sú zastúpené krajiny, skadiaľ prichádzali do Trnavy študenti:

Pro ňu z Turek, Tatar, zvyše aj i z Polšča
Ludé sa zbíhajú, z Moravy, ze Slezka,

Též z Chorváckej zemi i ze Sedmohradskej
Do Trnavy idú kvúli pani peknej.
Z Čech, ze Štajer, z Rakús miesto naščivujú
A všetkci prindúce sa na ňu hned ptajú.
I Vlaši /Taliani/ v Trnavie též sa nachádzajú,
Od Ríma na divy páni prichádzajú...

/Z Turek = z uhorských častí obsadených Turkami./

Zo skladby možno vyčítať, že krásna pani Katarína žila duchovným životom a združovala mladých umelcov, čiže vlastne viedla prvý známy slovenský literárny salón. A tak by sa dalo vysvetliť, že tieto obe trnavské vzdelanostné centrá sa Seleckého zásluhou miestami stotožňujú. Jedinečnosť, ale aj ojedinelosť tejto básne v celkovom kontexte našej barokovej ľúbostnej poézie, ako aj kultúrne postavenie Trnavy, dovoľuje predpokladať, že v Trnave začiatkom 18. storočia mohol existovať – ak nie priamo literárny, ale kultúrny okruh vysoko prečnievajúci nad priemer a že okrem Obrazu... museli vzniknúť aj ďalšie básne – i od iných autorov, ktoré sa iba zatiaľ nepodarilo objaviť.

Báseň je vytvorená v dvanásťslabičníkoch so združeným rýmom a pozornosť si zasluhuje aj množstvo dobrých rýmov aj zreteľne slovenské jazykové tendencie /najmä: sa, naj.../.

Ďalšia produkcia ľúbostnej lyriky má s literárnym skvostom barokovej poézie – Seleckého Obrazom...- iba spoločnú tendenciu smerovania k stále čistejšej slovenčine a glorifikovanie, hyperbolizovanie ľúbostného citu. Umeleckou úrovňou ho nedosahuje, hoci bola najpestovanejším literárnym žánrom, lyrickým. Bola prevažne anonymná /zachovala sa v rukopisných zborníkoch, najznámejšie sú: Zborník Jána Lányho, Zborník Jána Buoca, Spevník Johany Lačnej, Písne všelijake, Dionýz Kubík: Cantiones Slavonicae - Slovenské peisne/. Mala poloľudový umelý charakter a slúžila kultúrnym potrebám vzrastajúceho meštianskeho čitateľskému okruhu. Charakter ľúbostnej

lyriky prezrádza iba autorstvo príslušníkov vzdelaneckej vrstvy /pisári, študenti, mnísi/. Ide o slovenskú tvorbu – z latinskej sa zachovali iba ojedinelé texty.

Pre barokovú ľúbostnú tvorbu je charakteristická tzv. alamódová ľúbostná lyrika /fr. A la mode = podľa módy/. Jej repertoár tvorili vo väčšine lyrické ľúbostné ženské, ale najmä mužské monologické i dialogické lamente o trýznivej a falošnej láske. Príznačné je zatracovanie ľúbostného vzťahu, ktoré sa často spája s výstrahou ostatným pred nástrahami lásky. Čitateľsky ju sprístupňuje antológia slovenskej barokovej poézie *Já miluji, nesmím povídati*, ktorú zostavila G. Slavkovská /Bratislava 1977/ a Antológia staršej slovenskej literatúry /Bratislava 1964, 1981/ J. Mišianika a výber *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva III. – Barok* (Bratislava 1989) J. Minárika.

Okrem ľúbostnej lyriky mala v barokovej poézii bohaté zastúpenie príležitostná lyrika - zväčša myšlienково i formálne priemerná a hojne zastúpená latinskými textami, no aj v tejto oblasti pribúdajú básne v domácom jazyku. Ide zväčša o študentské rozlúčkové piesne so školou, priateľmi /zaujímavá je : Ergo vale, parve Roma – Teda z bohom, malý Rím a vznikla koncom barokového obdobia, pri rozlúčke s Trnavou pri presťahovaní univerzity na príkaz Márie Terézie do Budína/. Aj v tomto žánri je väčšina textov anonymných, ale poznáme aj konkrétnych autorov: Krištof Mazarius, Michal Zimáni a predovšetkým Daniel Sinapius – Horčička st.

Menej sa pestovala umelá sociálna, vojenská, pastierska, zbojnícka lyrika a epika /táto problematika bola doménou najmä ľudovej slovesnosti/. Bola prevažne anonymná, tvorili ju zväčša študenti – v latinčine i slovenčine. Vznikala koncom barokového obdobia a pribúdajú v nej témy týkajúce sa zhoršovania postavenia sedliactva, čo bolo celoeurópskym zjavom. Preto do tejto kategórie možno zaradiť aj skladbu Mateja Markoviča *Píseň o chvále stavu sedláckého* preložená z nemeckého originálu. Ozýva sa v nej aj hrdosť na sedliacky stav – ako vedomý odpor proti šľachtickému stavu.

V zbojníckej tematike sú z aspektu literárneho vývinu významné tri „neľudové“ piesne, hoci anonymné, zaznamenané v Mikulášskom zborníku: Píseň o Adamovi a Ilčíkovi, zbojníkoch /313 veršov/ a Píseň o Jánošíkovi zbojníkovi /206 veršov/ sú žánrovo blízke jarmočnej poézii /v triáde spevy igricov – historické spevy – jarmočné piesne posledné predstavujú umelecky najnižší stupeň/ vzbudzovaním záujmu poslucháčov v úvodných veršoch a expresivitou básnických obrazov /hoci téma je atypická; väčšinou sú moralistickou výpoveďou o hrôzostrašných príbehoch a katastrofách/. Ale skladba O Surovec Jakubovi, zbojníkovi /348 veršov/ dojímavou Surovcovou rozlúčkou so slobodou, horami a salašmi je zárodkom pre budúce stvárňovanie zbojníckej tematiky v preromantizme /P.J. Šafárik/ a v romantizme /J. Botto/ vyzdvihovaním pocitu slobody ako najvyššej hodnoty v osobnom živote človeka.

V barokovom období vzniká naďalej i historická a časová epika, ale jej úroveň v porovnaní s renesančnými historickými spevmi poklesla a je taktiež blízka jarmočným piesňam. Anonymná Píseň o Nových Zámkoch /1663, 33 štvorveršových strof/ vyznieva moralizátorsky: turecká pliaga = trest za hriechy. V podobnom zmysle, iba tureckú pohromu nahrádzujú prohromy živelné, vyznievajú i skladby Jána Čerňanského /1709-1766/ Žalobné vypsání pádu a vyvrátení města Lizabony /Lisabonu, Bratislava 1757, 280 veršov/ a Štefana Korbeľa /1732-1779/ Pametné premyšlování o strašlivém zemetrasení /rukopisná 416 – veršová skladba z roku 1763 – ide o tohoročné veľké zemetrasenie v Komárne/.

Celkový obraz našej barokovej poézie dopĺňa aj žartovná lyrika a epika /píjanská, parodická a paškvilová/, ktorá patrila taktiež medzi populárne žánre, najmä v záverečnej fáze baroka. Predstavovala umelú a poloľudovú tvorbu a zväčša bola anonymná /hoci sú aj viacerí autori známi, napr. Jozef Dubovský, Ján Demian/. Slovenské texty prevažujú nad latinskými.

Do žartovanej poézie – epiky možno zaradiť aj verošované anekdoty, žartovné historiky, exemplá, poviedky a bájky obsiahnuté najmä v zborníku Jána Chrastinu /Rozprávky o Gelovi, Rozprávky o Taubmanovi/, ale najmä v zborníku Jána Sekáča Laskavé karhání smíšnopocharbných svetských mravúv. Ide o 114 veršovaných príbehov, anekdot, bajok /najmä ezopských/, ktoré predstavujú prameň poznania zábavných tém kolujúcich medzi všetkými vrstvami nášho obyvateľstva v ústnom alebo rukopisnom /čiastočne knižnom/ podaní. Sú to príbehy o významných historických osobnostiach i zo života jednoduchých aj vznešených ľudí, medzinárodné poviedkové témy i témy obľúbené v slovenskom domácom folklóre. Anekdoty o jednoduchých a vznešených ľuďoch zdôrazňujú víťazstvo umu a dôvtipu ľudových alebo meštianskych hrdinov nad príslušníkmi panského či duchovného stavu. Sekáč v úvode vtipne poznamenáva, že ľudia ťažko prijímajú „nahú“ pravdu, preto im ju treba podať „ošatenú“. Čiže svojím zborníkom sa taktiež uchádzal o možnosť formovať spoločenské mravy, ale podstatne rozdielnym spôsobom ako P. Benický a H. Gavlovič – čím vlastne potvrdzuje charakteristiku barokovej kultúry ako kultúry protikladov. Sekáčov zborník bol obľúbený aj po nástupe osvietenstva.

4. Próza

A. Umelecká próza – najmä memoárová a cestopisná spisba

Našu barokovú umeleckú prózu reprezentujú predovšetkým denníky /v prevažnej väčšine cestovné/, memoáre a autobiografie. Vo vývine našej literatúry ich význam spočíva vo zosvetš'ovaní a beletrizovaní prozaických textov. Na rozdiel od poézie, z ktorej veľa prác zostalo v rukopisoch, memoárová a cestopisná spisba vychádzala zväčša tlačou. Jej dvoma základnými inšpiračnými zdrojmi boli: a) veľký turecký vpád na slovenské

územie roku 1663; b/ prenasledovanie protestantskej inteligencie a súdne procesy /1672-1674/ po odhalení a zlikvidovaní tzv. Wesselényiho /č. vešelényiho/ sprisahania roku 1670.

Na turecký vpád reagovalo dnes už nezvestné dielo Samuela Chalupku st. Vandrovka aneb Putování prežalostné Roziny Puchalky, Samuele Chalupky manželky /1664/, ale najmä dielo Štefana Pilárika /1615-1693/. V ňom má významné postavenie veršovaná (8-slabičný verš, združený rým) epicko-reflexívna skladba Sors Pilarikiana – Los Pilárika Štěpána /1666/ autobiografického charkateru. (Skladba síce patrí do barokovej historickej a časovej veršovanej epiky, ale charakterom je príbuzná ďalším Pilárikovým dielam, preto je zaradená v celkovom kontexte jeho tvorby.)

Pilárik, senický evanjelický kňaz, sa pri vpáde Turkov na Záhorie roku 1663 nestačil dostať do bezpečia na zámok Branč a dostal sa do zajatia. Turci ho predali valašskému /rumunskému/ veliteľovi Vulkulimu. Po dvojmesačnej neslobode mu dopomohol k úteku ďalší valašský šľachtic Konštantín. Pilárik sa cez Bratislavu navracia šťastne späť k rodine a farníkom v Senici.

Pilárik v tejto rozsiahlej 926 – veršovej skladbe zaznamenal svoje zážitky takmer denníkovo, chronologicky – a skúsenosti zo zajatia sa stali námetom aj jeho diel /už v nemeckom exile/ Turcici-Tartarica crudelitas, das ist: Derer Türken und Tartar Grausamkeit /Turecko-tatárska ukrutnosť, to jest: Ukrutnosť Turkov a Tatárov, 1684/ a Currus Jehovae mirabilis /Podivuhodný voz Boží, 1678/.

Najpočetnejšie sú výpovede o zážitkoch na súdoch a vo väzeniach. Medzi ne patrí latinský rukopisný denník Joachima Kalinku Diarium, ale najvýznamnejšie sú rukopisné denníky utečencov z galejí Tobiáša Masníka a Jána Simonidesa. Tobiáš Masník /1640-1697/ sa v denníku Vezení a vysvobození Tobiáša Masniciusa /1676/ sústredil na hlavné príbehy a udalosti po odsúdení na španielske galeje cestou do Neapola, na útek z vojenského sprievodu a putovanie cudzinou. Pri Masníkovi treba pripomenúť

i jeho filologické záujmy, ktoré sa uplatnili najmä v príručke správneho písania Zpráva písma slovenského /1697/. V nej vyzdvihuje nielen vznešenosť a styrobylosť slovanského jazyka a uvádza pravidlá písania, ale si aj všima jazykové rozdiely medzi češtinou a slovenčinou, čím sa zaradil do vývinového prúdu slovenských vzdelancov v oboch kofesiách kľiesniacich cestu k uzákoneniu slovenského spisovného jazyka. V tomto smere zapôsobil i na svojho synovca Daniela Krmana.

Masníkovým súputníkom a spoločníkom na úteku bol Ján Simonides /1648-1708/ a rovnaký námet majú aj jeho diela: Galeria omnium sanctorum, catenis christianae virtutis sibi devinetorum /Galéria všetkých Bohu oddaných, spútaných vzájomne reťazami kresťanskej cnosti, 1676/, Incarceratio, liberatio et peregrinatio /Väzenie, vyslobodenie a putovanie, asi 1676/ a Exul praedicamentalis /Prenasledovaný vyhnanec, 1679/. V spoluautorstve s Masníkom vydal: Gottes Kraft und Gnade /Božia moc a milosť, 1681/.

Hoci Galéria... sa stala základom ostatných Simonidesových memoárových a cestopisných próz, jeho vrcholným dielom /a najcennejším memoárom druhej polovice 17. storočia/ je Väzenie, vyslobodenie a putovanie. Zaznamenáva priebeh mimoriadneho bratislavského súdu, odvoz odsúdencov do Trnavy, potom do leopoldovského väzenia a cestu na galeje do Neapola, útek s Masníkom z vojenského sprievodu, lapenie a uväznenie v Capracotte, vykúpenie nemeckým kupcom Jánom Filipom Weltzom a ich putovanie po Taliansku do Nemecka. Cestopis prináša bohatú a pestrú mozaiku príbehov, faktov, dojmov a pozorovaní sústredených aj na krásu okolia. Avšak najmä sa zameril na opis miest, kde sa zdržal dlhšie /Neapol, Rím, Benátky/, o ostatných, napr. Florencia, Padova, sa zmieňuje letmo.

Okrem zážitkov väzňov si Simonides všima aj geografické, ekonomické, politické, sociálne a náboženské pomery, no mimoriadnu úlohu majú prírodné javy, úkazy, flóra i fauna, ktoré majú ideovo-estetickú funkciu – sprostredkujú psychické stavy /úžas, strach, depresia.../.

Memoárová a cestopisná spisba dosiahla vrchol na začiatku 18. storočia v diele synovca Tobiáša Masníka Daniela Krmana ml. /1663-1740/ v latinsko-slovenskom memoári *Fatu familiae Krmannianae* /Osudy krmanovskej rodiny/, v latinskom spise *Trium Krmannorum exilia* /Vyhnanstvá troch Krmanovcov/ a predovšetkým v latinskom cestovnom denníku *Itinerarium* /Cestovný denník, asi 1709-1711/, ktorý spolu so Simonidesovou prózou považujeme sa najhodnotnejší denníkový cestopis v slovenskej staršej literatúre.

Itinerarium vznikol z Krmanových poznámok na ceste v rokoch 1708-1709 do Bieloruska za švédskym kráľom Karolom XII. /bojoval proti Petrovi Veľkému/. Krman od neho očakával pomoc pre protestantov v Uhorsku a prešiel za ním územím Poľska, Pruska, Litvy, Bieloruska, Ukrajiny a Moldavy. Napokon sa stal očitým svedkom jeho porážky pri Poltave /1709/ a po veľkých útrapách sa dostal naspäť do vlasti.

Podobne ako Simonides – aj Krman sa zaoberá opisom nielen osobných zážitkov, príbehov, udalostí, ale aj všetrannými pomermi a históriou krajín a miest, kadiaľ prechádzal. Najzaujímavejšie a najhodnotnejšie sú poznámky o etnografických pomeroch /najucelenejšie sú z ukrajinského územia/, ale aj podrobný opis dôležitých historických faktov a osobností /bitka pri Poltave, Karol XII. , Peter Veľký, František II. Rákóczi/. Rozprávanie sa vyznačuje sugestívnym a dramatickým zobrazovaním zážitkov, faktov a udalostí.

Z ostatných Krmanových prác medzi najvýznamnejšie patrí *Rudimenta gramaticae Slavicae* /Základy slovenskej gramatiky, 1704 – nadviazanie na Masníkovu *Zprávu...*/ a najmä enkómium – básnická oslava slovenčiny ako matky všetkých slovanských jazykov Chvála budiž tobě, náš předobry Bože /koniec 17. storočia/:

Chvála budiž tobě, náš předobry Bože, z tak velikého
dobrodiní, že neklesl náš i dokonce jazyk,
náš jazyk obzvláštní, starodávny dosti, slovanský,
jenž jazyku plodná jest v světě máte jiných –

český, chorvátský, ruský, poľský i moravský,
bulgarský, srbský jsou z něho, jsou i jiné.
Jest mezi šesti jazyk nejhlavnějšími slovanský,
Císařským poručěn vážně je v bulli synum.
Však čím slavnější byl i jest, tím více zanedbán,
Mámu řečí písmem dítky převýšili svou.

/Karol IV. vydal roku 1356 „zlatú bulu“, v ktorej ustanovil, aby sa synovia svetských kniežat naučili rozprávať po nemecky, latinsky, taliansky a slovansky. V závere sa Krman odvoláva na dnes nezvestný rukopis Matúša Michaloviča Sečianskeho Světlonos český, cestu do češtiny ukazující./

V okruhu denníkových a životopisných diel medzi najvýznamnejšie práce patrí aj denník Juraja Lániho /v nemčine/ Krátke a pravdivé vyrozprávanie ukrutného a takmer neslýchaného pápeženeckého väzenia /1676/ formovaním emocionálneho štýlu /do centra rozprávania postavil vlastnú osobu/, nemecká autobiografická próza Jána Hadíka Kráľovstvo nebeské: tesná brána, úzka cesta – Hradská do nebies: tesná brána, úzka cesta /1679/ a latinská autobiografická próza Samuela Hruškoviča Vita Samuelis Hruscowitz /Život Samuela Hruškoviča, 1719-1720/. Vo všetkých týchto prózach je zároveň silný náboženský akcent.

V memoárovej a cestopisnej literatúre má osobitné mieste autobiografická denníková próza Mórica Augusta Beňovského /1714-1786/ Pamäti a cesty grófa Morica Augusta Beňovského, ktorá vyšla vo viacerých jazykoch, prvý raz v angličtine /1789/. Tento rodák z Vrbového baletristicky spracoval svoje dobrodružstvá na Madagaskare a vyhlásenie Beňovského domorodcami za kráľa.

Dobrodružnosť a exotickosť nachádzame aj v anonymnej memoárovej a cestopisnej próze napísanej po nemecky /Der ungarische Robinson... – Uhorský Robinson alebo Osudy a podivuhodné dobrodružstvá Karola Jettinga,

rodeného Uhra, 1797/. Karol Jetting bol bratislavský rodák. Neznámy autor kombinuje biografické fakty o Jettingovi s beletristicky štylizovanými dobrodružstvami v Prešporku, Viedni, Londýne, Maroku a na opustenom ostrove.

B. Žartovná, parodická spisba

Žartovná, parodická spisba tvorí osobitnú kapitolu nielen v barokovej poézii, ale i próze. Na rozdiel od memoárovej a cetopisnej prózy, pri ktorej väčšinu autorov poznáme, sa táto forma zachovala v rukopisných zborníkoch bez uvedenia autorstva – opäť poznáme iba zberateľov /zapisovateľov/. Častým námetom sú naďalej ezopské bájky a stredoveké exemplá, ale i príbehy zo všedného života či histórie. Najznámejšie zborníky sú:

Fábule od Jana Markoviča poskádané, zborník Jána Dlabača Historie, príbehy a príklady z mnohých historikúv zhromažďované a k mnohému naučení potrebné, Kúsky klerikú pre zábavu laikú, Lajster všelijakých kratochvílných historií v sebe obsahujúci /exemplá a anekdoty spracúvajú prevažne neznáme témy z tradičných spoločenských okruhov: panského, vzdelaneckého, kňazského, meštianskeho, remeselníckeho, ľudového, rodinného, vojenského, židovského, cigánskeho/, Ostrovtipné nápady a veľiké cigánství i hádky. A do tejto kategórie patrí aj zborník krátkej zábavnej, humoristickej prózy už „osvietenského“ autora – Jozefa Ignáca Bajzu – Veselé učinky a rečení.

C. Vedecká – náučná spisba

Významnou zložkou slovenskej barokovej prózy je vedecká – náučná spisba, písaná takmer výlučne v latinčine. Rozvíjala sa najmä v dvoch vzdelanostných centrách – v Trnave a Prešove.

Spočiatku ju reprezentovala odborná próza – polonáboženské a polosvetské školské dizertácie a dišputy. Popri nich sa rozvíjali samostatné svetské odborné žánre; odborná próza vedeckého charakteru sa zameriavla predovšetkým na filozofiu.

Významnú filozofickú skupinu vytvorili vzdelanci z prešovského kolégia /tzv. prešovská škola/, reprezentujú ju Ján Bayer - *Ostrium vel Atrium naturaen* /Brána alebo predsieň prírody/ a Izák Caban - *Existentia atomorum* - /Jestvovanie atómov/, na Trnavskej univerzite vynikal Martin Szentiványi - i v iných vedných odboroch. Je autorom encyklopedického diela *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* – Zvláštnejšie a vybranejšie rozmanitosti z rozličných vied /1689-1702/ a v súvislosti s jeho dielom treba pripomenúť dôležitý prvok barokovej vedecko-náučnej literatúry – prebudenie cieleného záujmu o cyrilometodovskú tradíciu. Szentiványi sa zaujímal o účinnosť sv. Cyrila a Metoda na našom území, vyzdvihol ich úsilie zaviesť vo Veľkej Morave slovanskú liturgiu a zorganizovať veľkomoravskú cirkevnú správu, ale jeho údaje ešte nie sú spoľahlivé. Avšak už sám fakt obnovenia záujmu a rozvíjanie jeho chápania ako vedome slovenskej národnej tradície u vzdelancov oboch konfesií naznačuje významný trend, ktorý sa stane v období osvietenstva určujúci.

V tomto zmysle má významné miesto v dejinách cyrilometodovskej tradície ako prejavu národného uvedomovania dielo Daniela Sinapia – Horčičku st. *Neo-forum Latino-Slavenicum* /Nový trh latinsko-slovenský, 1678/. Ide o zbierku latinských, poľských a slovenských prísloví a porekadiel, čo samo prezrádza zvýšený záujem o domácu ľudovú kultúru, ale mimoriadne dôležitý je latinský predhovor tohto diela. Je to veľkolepá chvála /a tým aj obrana/ slovanského i slovenského národa a jazyka. Horčička zdôrazňuje jeho starobylý pôvod, vynikajúce vlastnosti rodného jazyka, upozorňuje na morálne kvality slovenského národa /nadanie, pohostinnosť, pracovitosť/ a rozhorčene odsudzuje všetkých pohŕdačov národným jazykom, ktorí uprednostňujú

latinčinu. Opäť sa ozýva aj základný motív Konštatnínovho Proglasu – potreba rozvíjať domácu knižnú kultúru: „Hoci tento náš jazyk vyniká starobylosťou, rozšírenosťou a inými podobnými cnosťami, predsa len nepriazeň časov a ľudská hlúposť zapríčinila, že jeho vzdelávaniu sa doteraz venovala malá pozornosť . S týmto nepochybne súvisí aj to, že mnoho významných zásluh našich predkov ostalo potomstvu skryté a že tak málo kníh môžeme čítať v tomto jazyku.“

A v súvislosti s kultivovaním jazyka Horčička spomína aj: „Cyrila a Metoda, biskupov a všetkých Slovanov vierozvestcov, dobrých znalcov jazyka gréckeho i slovanského.“ Na základe ich výsledkov /slovanský jazyk sa stal rovnocenný s hebrejčinou, gréčtinou a latinčinou/ nástojil, aby sa Slováci nevzdali svojho jazyka, ak nechcú stratiť tvár.

Odvolávanie sa na cyrilometodovskú tradíciu nájdeme i v prvej priamej obrane Slovákov - v diele /pravdepodobne/ Jána Baltazára Magina /vyskytli sa názory aj o autorstve M. Bela/ *Murices... sive Apologia* /Ostne... alebo Obrana, 1728, vyšla anonymne/. Je to polemická odpoveď na hanlivý spis trnavského profesora práv Michala Bencsika, v ktorom sa nactiutračsky vyslovil o Trenčanoch, Slovákoch a vôbec Slovanoch z aspektu tzv. podmaniteľskej teórie. Obrana je vybudovaná na základe slávnej minulosti – v nej i cyrilometodskej tradície. Autor poukazuje na úsilie slovanských apoštolov o uplatnenie slovanskej liturgie a zdôrazňuje, že túto výsadu potvrdil aj pápež.

Prvenstvo Slovákov v osídlení územia Uhorska a ich rovnoprávne postavenie v Uhorsku je základným východiskom aj začiatkov odbornej historiografie – v dielach trnavského profesora Samuela Timona *Imago antiquae Hungariae*, Obraz dávneho Uhorska /1733 a ďalšie štyri vydania/, *Imago novae Hungariae*, Obraz nového Uhorska /1734/. V nich rozvinul tzv. zmluvnú teóriu: Uhorsko vzniklo na základe dohody medzi Maďarmi a Slovákmi, nie vojenským podmanením Slovákov. Dost' podrobne opísal osudy kniežaťa Pribinu, chronologicky správne zaradil Mojmíra I., Rastislava a Svätopluka. Zvýšenú

pozornosť venoval činnosti sv. Cyrila a Metoda a dal im titul „Slavorum Apostoli“ /slovanskí – slovenskí apoštoli/.

K slovenskému pôvodu i národnosti sa hlásil aj známy učenec – polyhistor, „veľká ozdoba Uhorska – Matej Bel /1684-1749/, priekopník moderných vedeckých metód. Vychádzal z pripraveného výskumného plánu, pracoval so sieťou spolupracovníkov, opieral sa o pramene a archívne dokumenty. Jeho zásluhou sa bratislavské evanjelické lýceum začalo formovať ako významné kultúrne centrum. Jeho najvýznamnejším dielom sú Notitia Hungariae novae historico-geographica Historické a zemepisné vedomosti o súvekom Uhorsku /4 zväzky, 1735-1742/, ktoré obsahujú historické, politicko-administratívne, zemepisné, národopisné a prírodovedné poznatky o uhorských stolicách na území Slovenska.

Aj Bel odsudzoval znevažovateľov slovenskej národnej minulosti a z jeho diela je najčastejšie citovaná časť z úvodu ku gramatike Pavla Doležala, v ktorom vzdáva hold národnej reči: „Nezaostáva totiž, pokiaľ to môžem posúdiť, vážnosťou a dôstojnosťou za španielčinou, lahodnosťou a jemnosťou za francúzštinou, angličtine sa vyrovná pátosom a pôsobivosťou, nemčine bohatstvom citu a výrazu, taliančine ľubozvučnosťou a sladkosťou, napokon nezaostáva ani za veliteľskou prísnosťou maďarčiny. Tieto vynikajúce hodnoty má vtedy, ak ju používajú ľudia učení, výreční a spoločenský.“

Pavel Doležal svojím dielom Gramatica Slavico-Bohemica /Gramatika slovensko-česká, 1746/ vlastne zavŕšil predchádzajúci proces vyčleňovania osobitných jazykových znakov češtiny a slovenčiny – o jeho gramatiku sa bude opierať A. Bernolák ako o základný prameň svojej Slovenskej gramatiky.

Medzi popredných uhorských polyhistorov, ktorí sa s hrdosťou hlásili k svojmu slovenskému pôvodu, patrí aj Adam František Kollár /1718-183/. Bol riaditeľom viedenskej cisárskej knižnice a poradcom Márie Terézie pri príprave ubára a v otázkach školských reforiem. Medzi jeho významnými historickými a historickoprávnymi dielami vyniká O pôvode a stálom používaní zákonodarnej

moci /1764/. (De origibus et usu potestatis legislatoriae) Kollár v ňom prejavil sociálne cítenie upozorňovaním na neznesiteľné postavenie poddaných a navrhol zdanit' aj cirkev a šľachtu /náklad knihy bol zhabaný/. V reformných pedagogických návrhoch zdôrazňoval rešpektovanie sociálnej rovnosti v školách a zameranie celého štúdia na pestovanie materinského jazyka. Rodákov nabádal, aby milovali svoj jazyk a národ /Úvod k historickému dielu Mikuláša Oláha Hungaria et Attila – Uhorsko a Attila, 1763/.

5. **Dráma** Chyba! Záložka není definována.

Baroková dramatická spisba kvalitatívne zaostala za renesančnou drámou, ale objavuje sa viacero centier s uvádzaním divadelných hier. Ide najmä o polosvetské a svetské školské hry – na evanjelických i katolíckych školách a vyznačovali sa zvýšenou alegorickosťou a abstraktnosťou. Najvýznamnejším autorom bol Eliáš Ladiver /okolo 1633-1686/, ktorý písal latinské školské hry s biblickými a historickými námetmi. Pripisujú sa mu hry Vo viere neochvejný Eleazár a Udatný Papinián.

Z polosvetských evanjelických hier je významná Tragedia neb Hra smutná, prežalostná v slovakizovanej češtine od neznámeho autora. Je to dialogizovaná epická alegorizovaná skladba /zápas Pravdy a Smelosti so Satanom/ a obsahuje aj sociálne motívy /vzťah boháčov a chudoby k pravde/.

Katolícke školské hry, s biblickou, legendovou, mariánskou, resp. s antickou a kresťansko-mravoučnou tematikou, podporavali najmä jezuiti a piaristi /Trenčín, Spišská Kapitula, Trnava, Skalica/. Pozoruhodná je slovenská jezuitská hra Caterina – kráľovna gruziánska, vlastní krve ozdobená, na divadlo predstavená /1701/ od neznámeho skalického jezuitu /pravdepodobne išlo o obohatený preklad z nemčiny/. Výnimočný je text fragmentu veršovanej medzihry z prvej polovice 18. storočia – ide o prehovor postavy menom Klemo

– so stredoslovenskými jazykovými prvkami. Medzihra bola súčasťou dnes neznámej latinskej hry.

V svetských dialogických scénkach bola zastúpená problematika sociálnej nerovnosti, ale najmä ide o vychvaľovanie rôznych činností a povolání. Oblúbené boli aj žartovné scény určené pre zábavu svadobných hostí.

Od druhej polovice 18. storočia sa prejavoval záujem o divadlo aj u šľachty a meštianstva. Kočovné spoločnosti /rakúske, talianske, české/ chodili hrávať /v nemčine/ činohry /Shakespeare, Moliér, Goethe.../ a opery /Pergolesi, Mozart.../ najmä do Bratislavy a Košíc. V Bratislave bolo od roku 1741 drevené divadlo pod Rybárskou bránou a od roku 1776 kamenné divadlo postavené grófom Jurajom Csákyom. Vznikali aj súkromné šľachtické divadlá: Bratislava, Dolná Krupá, Hlohovec/.

6. Ústna ľudová slovesnosť

V druhej polovici 17. a najmä v 18. storočí sa prudko rozvíjala poézia, próza i dráma. V poézii – ľudovej piesni – sú najbohatšie zastúpené piesne sociálne, vojenské, rodinné, zbojnícke, pastierske, žartovné a najpočetnejšie sú ľúbostné. V zbojníckych piesňach je ústrednou postavou Juro Jánošík /1688-1713/ a sú zväčša baladického charakteru.

Balada zostáva naďalej veľmi frekventovaná. Charakterizovala ju vypätá emocionálnosť, záľuba vo vraždách a v spomaľovaní deja – vplývali na ňu jarmočné piesne. Populárne zostávali aj trávnicie a uspávkanky.

Prózu reprezentujú aj v barokovom období predovšetkým rozprávky /čarovné, realistické, dobrodružné, humoristické/, anekdoty, historické a zbojnícke povesti. V čarovných rozprávkach dominuje boj hrdinu s drakom /Popolvár najväčší na svete/, sociálna tematika /Popoluška, Pamodaj šťastia, lavička/, splynutie živej a neživej prírody /Zakliata hora/. V realistických rozprávkach víťazí prostý hrdina nad boháčmi dôvtipom a šikovnosťou /O troch

grošoch, Klinko a Kompit kráľ, Prorok Rak.../. Na rozprávky významne zapôsobili latinské exemplá z kázní v domácom jazyku. V povestiach sú zastúpené najmä témy o Jánošíkovi a jeho pokladoch. V tomto období sa už ideovo-umelecky dotvorili žánre na pomedzí poézie a prózy: porekadlá, príslovia, pranostiky, hádanky a detský folklór /vyčítanky, rečňovanky/.

Ľudovú drámu reprezentujú folklórne prejavy v dramatickej forme s istými divadelnými znakmi – vianočné koledné hry, betlehenské, pastierske. Do vianočných hier patrí aj Hra o sv. Dorote, ktorá je už skutočným dramatickým útvarom s viacerými osobami /kráľ, sv. Dorota, Teofil, kat, čert/.

Celé texty ľudovej slovesnosti sa začali sústavne zapisovať až v druhej polovici 18. storočia.

V barokovom období sa už dotvorili všetky kultúrne podklady pre formovanie moderného slovenského národa v období osvietenstva. Pôjde skutočne o národné obrodzenie – v duchu veľkomoravskej cyrilometodskej idey.

VÝBEROVÁ LITERATÚRA:

I.

1. Antológia staršej slovenskej literatúry. Zostavil J. Mišianik. 2. rozš. vyd. /editorka Eva Tkáčiková/. Bratislava 1981.
2. Bagin, A.: Život Gorazda. Martin 1992.
3. Bagin, A.: Cyrilometodská tradícia Slovákov. Bratislava 1993.
4. Kroniky stredovekého Slovenska. Zostavil J. Sopko. Budmerice 1995.
5. Kučera, M.: Postavy veľkomoravských dejín. Martin 1986.
6. Legendy stredovekého Slovenska. Zostavil R. Marsina. Budmerice 1997.
7. Minárik, J.: Piesne a verše pre múdrych i bláznov. Bratislava 1969.
8. Minárik, J.: Stredoveká literatúra. Svetová. Česká. Slovenská. Bratislava 1977.
9. Mišianik, J. – Minárik, J. – Michalcová, M. – Melicherčík, A.: Dejiny staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1958.
10. Paulíny, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava 1965.
11. Paulíny, E. – Ondruš, Š.: Život a dielo Metoda, prvoučiteľa národa slovienskeho. Bratislava 1985.
12. Polakovič, Š.: Naše korene v základoch Európy. Martin 1994.
13. Polakovič, Š.: Omšová modlitba – európsky kultúrny pomník. Martin 1996.
14. Ratkoš, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. 2. vydanie. Bratislava 1986.
15. Ratkoš, P.: Veľkomoravské legendy a povesti. 2. vydanie. Bratislava 1990.
16. Stanislav, J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch. Martin 1950.
17. Šmatlák, S.: Dejiny slovenskej literatúry I. Bratislava 1997.
18. Veľká Morava v tisícročí slovami prameňov, legiend, kroník a krásnej spisby. Zostavil R. Krajčovič. Bratislava 1985.
19. Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva. Zv. 1. – 2. Zostavil J. Minárik. Bratislava 1984.

II.

1. Antológia staršej slovenskej literatúry. Zostavil J. Mišianik. 2. rozš. vyd. /editorka E. Tkáčiková/. Bratislava 1981.
2. Brtáň, R.: Historické spevy a piesne. Bratislava 1978.
3. Divadelné hry Pavla Kyrmezera. Editorka M. Cesnaková-Michalcová. Bratislava 1956.
4. Hamada, M.: Zrod novodobej slovenskej kultúry. Bratislava 1995.
5. Horák, J.: Slovenské ľudové balady. Bratislava 1958.
6. Kerul'ová, M.: Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry. Nitra 1999.
7. Kollárik, O.: Vavrinec Benedikt Nedožerský. Martin 1965.
8. Kopčan, V. – Krajčovičová, K.: Slovensko v tieni polmesiaca. Martin 1986.
9. Koppay, J.: Opera Omnia – Zobrané spisy. Preložil a zostavil M. Okál. Bratislava 1980.
10. Minárik, J.: Renesančná a humanistická literatúra. Svetová. Česká. Slovenská. Bratislava 1985.
11. Minárik, J. – Vyvíjalová, M.: Jakub Jakobeus – Výber z diela. Bratislava 1963.
12. Mišianik, J.: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1974.
13. Okál, M.: Život a dielo Martina Rakovského. Zv. 1.-2. Martin 1979, 1983.
14. Paulíny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava 1983.
15. Putovanie po súši a po mori. Editor J. Minárik . Bratislava 1975.
16. Rakovský Martin: Opera Omnia – Zobrané spisy. Preložil a zostavil M. Okál. Bratislava 1974.
17. Rubigall Pavol: Opis cesty do Konštantinopolu a iné básne. Preložil M. Okál. Bratislava 1985.
18. Slovenská renesančná lutna /Antológia/. Editor J. Minárik. Bratislava 1982.
19. Šmatlák, S.: Dejiny slovenskej literatúry I. Bratislava 1997.

20. Tkáčiková, E.: Podoby slovenskej literatúry obdobia renesancie. Bratislava 1988.

21. Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva. Zv. 2. Bratislava 1985.

III.

1. Antológia staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1981.

2. Gavlovič Hugolín: Valaská škola mravúv stodola. Na vydanie pripravila a komentár napísala G. Gáfriková. Bratislava 1989.

3. Gáfriková, G.: Zabúdané súvislosti. Bratislava, 2007.

4. Hamada, M.: Zrod novodobej slovenskej kultúry. Bratislava 1995.

5. Horák, J.: Slovenské ľudové balady. Bratislava 1958.

6. Já miluji, nesmím povídati... Antológia slovenskej barokovej poézie. Zostavila G. Slavkovská. Bratislava 1977.

7. Kerul'ová, M.: Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry. Nitra 1999.

8. Kolbuszewski, J.: Poézia pravdy a pravda poézie. Preložil Š. Drug. Bratislava 1978.

9. Krčméry, Š.: Zo slovenskej hymnológie. L. S. Mikuláš, 1936.

10. Krman Daniel ml.: Itinerarium /Cestopisný denník z rokov 1708-1709/. Preložili a na vydanie pripravili J. Minárik, G. Viktory. Bratislava 1969.

11. Mišianik, J.: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1974.

12. Minárik, J.: Baroková literatúra. Svetová. Česká. Slovenská. Bratislava 1984.

13. Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka. Zostavila M. Novacká. Bratislava 1986.

14. Paulíny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava 1983.

15. Pavel Doležal a jeho doba /zborník/. Bratislava 1978.

16. P. Paulín Bajan OFM. /zborník/. Bratislava 1992.

17. Pedagóg Matej Bel /zborník/. Bratislava 1985.

18. Prešovské kolégium v slovenských dejinách /zborník/ Košice 1967.
19. Šmatlák, S.: Dejiny slovenskej literatúry I. Bratislava 1997.
20. Tibenský, J.: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava 1965.
21. Tibenský, J.: Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela. Bratislava 1984.
22. Trnavská univerzita v dejinách školstva a vzdelanosti (zborník). Bratislava 1986.
23. Trnavská univerzita v slovenských dejinách /zborník/. Bratislava 1987.
24. Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva. Zv. 3.-4. Bratislava 1989.

Prof. PhDr. Eva Fordinálová, CSc.
STARŠIA SLOVENSKÁ LITERATÚRA
Vedúci katedry: doc. PaedDr. René Bílik, CSc.
Vydala Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta v roku 2009.

Rozsah 155 strán, 2. dopl. vydanie.

ISBN 978-80-8082-249-1